

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
FOLYÓIRATA

SZERKESZTI ÉS KIADJA

BALASSA JÓZSEF

LVII. ÉVFOLYAM

BUDAPEST, 1928.

A MAGYAR NYELVÖR KIADÓHIVATALA,

A Magyar Nyelvőr 1927. évi dolgozótársai:

Balassa József
Barcsai Károly
Bartucz Lajos
Beke Ödön
Bocsári Kálmán
Czebe Gyula
Elek Oszkár
F. I.
Fokos Dávid
Galambos Dezső
K. B.

K. L.
Karai Sándor
Kardos Albert
Kertész Manó
Kosztolányi Dezső
Kőrösi Sándor
Kúnos Ignác
Löw Immánuel
Munkácsi Bernát
Órálló
Prohászka János

Rubinyi Mózes
Schmidt József
Spitzer Leó
Trostler József
V. E.
Zolnai Gyula
Zolnay Vilmos
Zoványi Jenő
Zsidó Vince

TARTALOMJEGYZÉK.

Értekezések, önálló cikkek.

	Oldal
<i>Balassa József:</i> Az egységes helyesírás	78
A magyar nyelv válsága (?)	97
<i>Beke Ödön:</i> A garda halmév eredete	16
Szóegyeztetések	52
Kökényszem és társai	74
Esperes	112
Wiklund K. B. hatvan éves	117
<i>Elek Oszkár:</i> Török emlékek a magyar nyelvben	3, 42
<i>Fokos Dávid:</i> A <i>hanem</i> kötőszó használata	49
Wichmann György hatvan éves	119
<i>Galambos Dezső:</i> Magyar szólások	19
<i>Kertész Manó:</i> Isten bizony	14
Jelöletlen birtokviszony	47
Elsárgult levelekből	67
Úri ember	101
<i>Kőrösi Sándor:</i> Szóegyeztetések	8
Apró tévedések	71
Voltaképpen kiről van szó?	109
<i>Lewy E.:</i> Winkler Henrik nyolcvanadik születése napjára	116
<i>Munkácsi Bernát:</i> A tehén szó eredete	35
<i>Prohászka János:</i> Szókezdő mássalhangzócsoporthok	106
<i>Schmidt József:</i> Az o-vokalizmus az indo-árjában és az indo-iráni alapnyelvben	10

Irodalom.

A török uralom irodalmi emlékei (<i>Kúnos Ignác</i>)	20
Lytkin Vaszilij: Az -s névszóképzők a permi nyelvekben (<i>Fokos Dávid</i>)	21
Kazinczy Ferenc levelezése (<i>B. J.</i>)	22
Nyelvtudomány mint szellemtörténet (<i>Trostler József</i>)	57
Az Országos Néptanulmányi Egyesület	81
XVI. századi magyar nyelvű levelek Sopron sz. kir. város levéltárából (<i>Kertész Manó</i>)	81
Bibliographia Hungarica III.	83
Az új török írás	83
M. P. McLean: Good American Speech (<i>Balassa J.</i>)	120
Tolnai V. Magyarító Szótár (<i>B. J.</i>)	121
K. Nielsen. Laerobok i Lappisk (<i>B. J.</i>)	122
Hugo Schuchardt-Brevier. 2. kiad. (<i>B. J.</i>)	122
Emléktáblát Simonyi Zs. szülőházára	123
Könyvek és folyóiratok	22, 61, 84, 123

Gyászjelentés.

Révész Samu (<i>B. J.</i>)	56
------------------------------	----

Nyelvművelés.

Oldal

<i>Kosztolányi Dezső</i> : A nyelvről és lélekről ...	23	<i>Kőrösi Sándor</i> : Zamatos német beszéd ...	85
<i>Kardos Albert</i> : Tarhó-e vagy tarló	26	<i>Karai Sándor</i> : A magyar nyelvromlásáról ...	123
<i>K. J.</i> : Olvasás közben ...	28	<i>Zolnai Gyula</i> : Naponta ...	125
<i>Kardos Albert</i> : Az elsodort i ...	28	<i>Órálló</i> : Majesztétikus és inferioris	125
<i>B. J.</i> : Bridsezek vagy bridgelek?	28	<i>Kardos Albert</i> : Sodrófából satrafa	126
<i>B. J.</i> : Az amerikai magyarok nyelve ...	62	Rossz „időben“	126
<i>Zolnay Vilmos</i> : Új szavak ...	63	<i>Özv. Bánóczi Józsefné</i> : A gyermek szóképzése ...	126
<i>Barcsai Károly</i> : Fővárosunk nevének francia kiejtése ...	84	<i>R. L.</i> : Francia Leiter Jakab ...	126
<i>V. E.</i> : Olvasás közben ...	85	<i>B. J.</i> : Halálra gázolta ...	127
<i>F. I.</i> : Hazajáró kísértetek ...	85		

Magyarázatok.

<i>Beke Ödön</i> : Fenék ...	29	<i>Zoványi Jenő</i> : A meny szó ...	90
Álom ...	30	<i>Zolnay Vilmos</i> : Fakó és kutya ...	91
<i>Bocskai Kálmán</i> : A bácskai népnyelvből ...	21	<i>Beke Ödön</i> : Szólásainkhoz ...	92
<i>Beke Ödön</i> : Derhenő és burhanyó	32	<i>Bartucz Lajos</i> : A kutyafejű tatár	93
<i>K. B.</i> : Pite ...	32	<i>Beke Ödön</i> : Nő, né ...	95
<i>Spitzer Leó</i> : Pótlások ...	63	Sőre ...	96
<i>Rubinyi Mózes</i> : A török emlékekhez	64	Targyrag elvonás ...	96
<i>Löw Immanuel</i> : Olvasás közben ...	64	<i>Fokos Dávid</i> : Donda ...	96
<i>Zsidó Vince</i> : Adatok a gyermeknyelvhez ...	64	<i>Munkácsi Bernát</i> : Egy magyar szó a votják nyelvújításban ...	127
<i>Munkácsi Bernát</i> : Olcsó és ócsárol. Bóda. ...	87	<i>Beke Ödön</i> : Füle gombja vagy füle gombája, Bak-arasz ...	128
<i>Beke Ödön</i> : Kenyeres pajtás ...	88	Laponyog ...	130
<i>Kúnos Ignác</i> : Pite ...	89	Füllencs ...	129
		<i>Kardos Albert</i> : Pótlások ...	130
		<i>Spitzer Leó</i> : Pótlások ...	131

Szómutató.

álom 30	füle gombja v. gombája 128	ízé 53	ócsárol 87
bak-arasz 128	füllencs 129	jó 54	olcsó 87
bekötött levél 67	garda 16	juh 39	pite 32, 89
betart 85	gargarizál 9	kellős közepén 72	satrafa 126
billikom 8	gémberedik 9	kenyeres pajtás 88	sobak-fejű 63
bóda 87	gerilla 9	kérem 127	somfordál 63
bridgezek v. bridgelek 28	gór, górá 9	kéztől ad 93	sőre 96
burhonyó 32	gordó 9	kivitelező 63	szeretettjes 86
derhenő 32	gubbad 9	kőkény-szem 74	szinte 69
donda 96	guggol 10	kutyafejű tatár 93	tamáskodik 131
egy 85	hanem 49	külön kenyeres 131	tarhó 26
elnéz 86	hetente 71	laponyag 130	tarló 26
épen 69	hús 40	lé 55	tehén 35
esperes 112	ici-pici 10	levan 32	tej 40
ész 52	időben 126	lúd 56	te jó isten! 86
fakó és kutya 91	ím 69	majesztétikus 125	úri ember 101
fenék 29	indigó 10	meny 90	váll váll mellett 86
fóráztat 8	inferioris 125	naponta 71,	verekedni és vesze-
francia 8	intriga 10	nő, né 95	kedni 31
furcsálni 32	isten bizony 15	nyaranta 71	zurranás 63

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
F O L Y Ó I R A T A

SZERKESZTI ÉS KIADJA :
BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

Elek Oszkár. — Török emlékek a magyar nyelvben	3
Kőrösi Sándor. — Szóegyeztetések	8
Schmidt József. — Az <i>o</i> -vokalizmus az indo-árjában és az indo- iráni alapnyelvben	10
Kertész Manó. — Isten bizony... ..	14
Beke Ödön. — A garda halmnév eredete	16
Galambos Dezső. — Magyar szólások	19
Irodalom. — A török uralom irodalmi emlékei. (Kúnos Ignác.) — Lytkin Vaszilij. (Fokos Dávid.) — Kazinczy Ferenc levelezése. (B. J.) — Könyvek és folyóiratok... ..	20
Nyelvművelés. — A nyelvről és lélekről. (Kosztolányi Dezső.) — Tarhó-e vagy tarló? (Kardos Albert.) — Olvasás közben. (K. L.) — Az elsodort <i>i</i> . (Kardos Albert.) — Bridsezek vagy bridselek? (B. J.)... ..	23
Magyarázatok. — Fenék. (Beke Ödön.) — Álom. (Beke Ödön.) — A bácskai népnyelvből. (Bocsári Kálmán.) — Derhenő és burhonyó. (Beke Ödön.) — Pite. (K. B.)... ..	29

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1928. évre 5 pengő.

Félévi előfizetést nem fogadunk el.

Az 1920—1927. évfolyamok ára, amíg a készlet tart, egyenként 4 pengő. A régebbi évfolyamok közül csak néhány kötet kapható. Régebbi évfolyamok hiányzó számait, ha megvannak, csakis a füzetek ára és a postaköltség megtérítése ellenében küldhetjük. Egy-egy szám ára 1 pengő.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német márka.

A legközelebbi szám 1928 április havában jelenik meg.

A Nyelvészeti Füzetek közül még néhány füzet kapható.

A MAGYAR NYELVÖR

**szerkesztősége és kiadóhivatala,
Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27**

Telefón: József 450—74.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560.

Nyelvőrkalauz II.

**Tartalomjegyzék, szó- és tárgymutató a Magyar Nyelvőr
26—50. évfolyamaihoz.**

Megjelent a **Nyelvőrkalauz II.** kötete, ez a nélkülözhetetlen **segéd-könyv** mindenki számára, aki magyar nyelvtudománnyal foglalkozik.

A Nyelvőrkalauz bolti ára 15.— pengő. A Nyelvőr előfizetői és iskolák, ha közvetlenül a kiadóhivatalhoz előre beküldik a díjat, 10.— pengőért kapják. Ennél nagyobb engedményt, sem ingyempéldányt senkinek sem adhatunk.

Külföldi megrendelők számára a **Nyelvőrkalauz** ára a kiadóhivatal útján **10.— német márka.** Bolti ára külföldön **15.— német márka.**

A MAGYAR NYELVÖR

szerkesztősége és kiadóhivatala

Stemmer Ödön antikvárium

Budapest, V., Gr. Tisza István ucca 9

7. könyvjegyzék: I. Történeti emlékek. II. Korrajzok, Életrajzok, Memoárok. III. Történetírás tudománya. Történelmi segédtudományok.

Keresek megvételre: Beke, Ostjakisches Wörterverzeichnis. — Budenz, Finn-ugor szótár. — Fejér Codex, Egyes kötetei. — Finn-ugor füzetek kötetei. — Hazai Okmánytár kötetei. — Néprajzi Füzetek 2, 4, 8. — Nyelvenléktár VII. (Ehrenfeld Codex). — Archaeologiai Értesítő 1881—83. évf. — Ethnographia 1892—1901. évf. — Keleti Szemle III—VIII, XI. köt. — Nyelvőrkalauz 1—25. — Muzaeumi és Könyvtári Értesítő. Egyes köt. — Nyelvtudományi Közlemények. X., XVII 3., XXVI/1., XXXIII., XXXVII., XXXIX. köt. v. szám.

Allandóan vásárolok tudományos folyóiratokat és könyveket.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

TÖRÖK EMLÉKEK A MAGYAR NYELVBEN.

Irta **Elek Oszkár.**

— Első közlemény. —

A török uralom mély hatással volt a magyar népre. A népköltészet bizonyosságszolgáltatásán kívül a nyelvi adatok is jelentősek.

Legott felőtlenek magához a *török névhez* fűződő hagyományaink. Nem egyszer csak pusztá jelzőül szerepel: *török bab*, *török bors*, *török borsó*, *török búza*, *török dob*, *török dolmány* stb. (I. Nyr. Sz.) Gúnyos árnyalata van a Baranya megyében dívó *török ember* kifejezésnek: a törpe embert hívják így. (MTSz. II. 794). A török igazságszolgáltatáshoz való folyamodást törökösségnek bélyegezték (Salamon F.: *Magyarország a török hódítás korában* 504–7). A *törökség* szó szinonimája lett az ádáz szívtelenségnek. Gróf Koháry István egyik rabénekeben így szól Thökölyről:

Kegyetlenségével

S törökségével

Istent is boszantja. (Thaly: *Adalékok*, I. 182.)

A francia is a *turquerie*-t, az angol meg a *turkishness*-t megvető vagy becsmérő értelemben használja, a német pedig a nyomorúságos vidéket manapság is *Hundetürkei*nek hívja (Vö. H. Schrader: *Der Bilderschmuck der deutschen Sprache*, 468. l.).

Sajátságos, hogy *Mohamed* neve is eljutott egy-egy magyar vidékre. Kriza János a székely tájszavak között említi a kövér emberre vonatkozó *mahumed* gúnyszót: „Jaj, be nagy mahumed ember lettél!” (Nyr. I: 132.) A szabolcsi Besenyődön a nagy embert *mahomedánnak* hívják. (Nyr. 12:96), Zentán az erőstermetűre mondják: *mahomēt* (Nyr. 26:429), a zilahi nyelvjárásban is ismeretes hasonló jelentésben a *mahumed* vagy *mohamed ember*. (Nyr. 28:185). Míg nálunk a nagy, ormótlan, behemót emberről mondják ezt, Sziciliában a rút arcúról: *lario* (laido) *facci lunga di Momettu* (G. Pitre: *Studi di poesia popolare*, 19. l.) Egy szicíliai mesében az ördögnek *Maumettu* a neve (G. Pitre: *Fiabe, novelle*, I. 404. l.)

Figyelmet érdemel a *basa* szó sorsa is. Mohácson és környékén ismeretes a *Basa* név (Nyr. 46:46, 245). A Kemenesalján a nagyfejű embert *basának* nevezik. (MTSz. I, 103). Kővár vidékén

ismeretes a *basakutya* szitokszó (MTSz. I. 103). A spanyol is *gente perrának* csúfolta a mórt, egy XVI. századi német népénekben az oszmán *türkischer Hund* (D. von Lilienkron: *Die lust. Volkslieder der Deutschen*, IV. k., 51. l.).

Nem lett irodalmi szóvá, de sok vidéken ismeretes a *mazur* vagy *mazul*. A lealacsonyító munkát teljesítőről mondják. A törökben hűbértartótól megfosztott katonát jelent (KSz. 2 : 280). Kúnos Ignác arra utal, hogy a *mazúr* szót a hódoltság korában a töröktől kaptuk, ez az arabtól (Nyr. 26 : 535). Mikor a palóc azt akarja kifejezni, hogy tönkretették, ezt mondja: „Egész mazúrára tett.” (Nyr. 26 : 315—6) Bereg megye magyarjai is ismerik: náluk rongyost, meztelet jelent (uo. 513). Szentesen tönkrement urat gúnyolnak vele (uo. 514) A háromszéki Dálnokon a keményen dolgozó ember: a mazúr (Nyr. 26 : 324.).

Borsodban a vén szipirtyót megbélyegző *kokonya* csúfolódás is a hódoltság korára vall (Nyr. 27 : 63. l.).

A *mészáros*t jelentő *kaszab* szóból származik a még erősen élő *kaszabol* ige. Ez van olyan beszédes tanuja a kegyetlenkedő török uralomnak, mint nem egy mondánk vagy balladánk (L. cikket a Nyr. 41 : 383—4). Az a jelenség, hogy egy-egy szó mennyire okirat-értékű, a *kaszaboláson* vagy az ismert *vandalizmuson* kívül igazolható a francia *algarade*-dal is, mely eredetileg az algíriai rablók pusztítására utal. (Fleury de Bellingen: *Étymologie des prov. fr.*, 213. l.).

Jelentős bizonyító ereje van a *Tabán* vagy *Tobán* névnek. Pesty Frigyes gazdag adatkészlettel állítja össze a Tabán-elnevezéseket: Bátorkesziben a zsellérek lakóhelye, Lovasberényben és Vácott dűlő, sok helyen az elhanyagolt városrészeknek adták ezt a nevet. (Pesty Fr.: *Magyar helynevek* 383—9, 395—6. L. még Melich J. Tabán c. cikkét, Nyr. 29 : 423). Így vagyunk a szegényes vagy elhagyott határrészt jelentő *Kandia* névvel is.¹

A törökből átvett szavak és nevek nyelvünkben lenéző, gúnyos vagy megbélyegző jelentésűekké módosultak.

Nemkevésbé tanulságosak a helynevek. Egy-egy név tömört rövidségével is sokat magyaráz. E sűrítettséggel a mondák egy nagy csoportjára emlékeztetik a kutatót, az elnevezéseknek arra a tömegére, mely mögött hagyomány vagy monda lappang. Valóban, a szavak és nevek után a hagyományra utaló elnevezésekkel is kell foglalkoznunk. Első pillanatra ridegnek tetszik ez a munka. De könnyen alkalmazható reá az, amit Salamon Ferenc írt: „A jegyzőkönyvek száraz adatainak ékesszólása meghaladta minden fogalmamat.” (Id. m., 299. l.) A földrajzi nevek száraz adatainak szomorú és gyászos ékesszólása is minden Demosthenesnél meggyőzőbb.

Egy angol elnevezés is igazolhatja, hogy a helynevek sok-

¹ Pesty Fr. rengeteg *Kandia*-adatot állít össze az ország különböző részeiből (M. helyn. 150—1). Említi még Tabánon és Kandján kívül a rokonjelentésű *Gurgyalt* is, 151. Kandjáról már Szabó Károly is alaposan értekezett *Körös Tartsa helynevei* c. cikkében (Új Magy. Múzeum, 1850—1, I. k. 373. l.).

szor milyen ősi hagyományt rejtene: Johnson egy telekről tesz említést, melyet *the bard's or senachie's field*-nek hívnak (*A journey to the islands of Scotland*, Gressner k., 133. l.). Számtalan ilyen emlékünks van a török világból. Rétek, legelők, szántók, kaszálók, fák, bokrok, erdők, halmok, várak, várrészek, kutak, források, patakok, utak, dűlők, falvak elnevezése, egyéb helynevek, népetimológias magyarázatú s török eredetre valló utalások, a török pogány mivolta mozzanatának megragadása, mindezek olyan tényezők, melyeket a folkloristának szemügyre kell vennie, mikor a török hagyományt fürkészi.

Pápa vidékén terül el a *Törökrét* (Beke Ö.: Pápa v. nyj. 51.). Egy sárospataki rét neve *Pogányút* (Nyr. 11:95.). A vas megyei Szalafőn vannak a *Kisvölgyi réldombok*: az öregek szerint a török háborúk idején ágyútelepekül szolgáltak (Nyr. 5:96.). A zalamegyei Szentgyörgyvölgyén van egy *Töröktemetés* nevű rét (Nyr. 3:333.). Rimaszombattól nincs messze a *Basakert* nevű rét, melyhez kissé szövevényesen kiszótt török szerelmi monda fűződik (Ethn. 7:382-3.). A háromszéki Dálnok határán van a *Törökrét* (Nyr. 43:239.). Pusztagyarmaton volt a *Jancsári rét*, ma *Nagy- és Kisjancsári dűlő* (P. 23:551.),¹ Veszprém m.-ben vannak a *Vészverés-rétek* (P. 60:428.), Mohács határán a *Régrét* (P. 5:70), Velence mellett a *Csontrét*, valószínűleg a török csatákról (P. 16:1 r., 269.), a zalamegyei Balázsfaluban pedig egy *Aga* nevű rét (P. 1:4.).

Debrecen határán ismeretes a *Basahalma* nevű legelő (P. 10:107), Füzesgyarmat mellett egy közlegelő: a *Törökölés*, ahol a török nagy veszteséggel vívott csatát (P. 20:112.).

A somogyi Hetés határán van a *Törökirtás* nevű szántó (P. 35:250), a Magyaregres mellett a *Törökdőglés* (P. 36:25.). Füzesgyarmat határán a *Villámút* és *Szurdok* nevű szántókhoz az a monda fűződik, hogy a török időkben itt tábori mészárszékek voltak (P. 20:112.). Szalka (Hont) határában terül el a *Félhold* (P. 20:288.). Az udvarhelymegyei Farkaslakán ismeretes egy *Basakertje* nevű kaszáló (Nyr. 45:189.), Tótvázsonynál egy erdei kaszáló *Török kálisa* (P. 60:472.).

Fábiánháza (Szatmár m.) mellett, a nagyecsed-i határ felé, van egy vad körtefa; a nép *Rákóczi fájának* nevezi: a törökök innét lőtték az ecsedi várat, de eredmény nélkül. (P. 39:177.). Göcsejben a kányavári nagy tölgyfára a törökök felaggatták a barátokat (Ethn. 1908:410). Göcsejben a gutorföldi berkenyefáról azt beszélik, hogy alatta egykor törökök ebédeltek. (Ethn. 1910:410.). Doboztól nem messze egy fa állott. Itt talált pihenőre az elfáradt basa; a fát kivágták ugyan, de környékét ma is *Basafájának* hívják (Ipolyi Népmesegy. 497.).

Diósgyőrött van a *Török bokor* (Nyr. 11:336.). Göcsejben egyes nagy erdőségekről (Apáti, Jósa, Tompa) az a hagyomány,

¹ Ezúttal említjük, hogy Pesty Frigyes hatalmas kéziratos gyűjteményét, a Nemzeti Múzeum őrizte *Helységnévtárát* P. rövidítéssel jelezzük, utána a kötet- és lapszámmal.

hogy helyükön egykor a török dúlt (Gönczy: Göcsej, 97. 1.). Noszvajon egy erdőnek *Törökút* a neve (Nyr. 9:287.) Ásvány (Győr m.) határán van a *Nagyerdő*: tatár- és törökjáraskor menekül szolgált (P. 18:269). A tatái uradalomban egy erdővágásnak *Török cser* a neve (Nyr. 16:288.). A somogyi *Törökkoppány* határában van egy erdőrészt, Mészár: itt volt a törökök gulyaállása és mészárszéke (P. 36:346.).

Már Hunfalvy János utal arra, hogy az Alföldön több halom van, melyeket *hun- vagy törökhalom*oknak neveznek, kivált a Tisza, Berettyó, Hortobágy és Körös mentén. (*Magy. és Erd. ered. képekben* 1856, I. 220, 230). A borsodi Belső-Böcs határán van a *Pap-halom*: a török harcokban elesettek pihennek alatta (P. 12:58.). A Szalonta mellett emelkedő *Testhalom* odatemetett törököktől kapta nevét (F. F. Szalontai gy. II. 120.). Pocsajban (Bihar) van az *Ebidhalom*: török tiszték ebédeltek rajta. Innét ágyúzták Rákóczi házáat: Rákóczi leánya ijedten ugrott ki az ablakból és szörnyet halt (Nyr. 9:526.). A pestmegyei Turán a *Dőghalom* a török harcokra utal (Nyr. 3:45.). A Hortobágyon ismert őshalom a *Basa-halom* (Nyr. 45:403.). A sátoristyei pusztán a Fekete Kapunál is van *Törökhalom* (Baksay S.: Ir. Dolg. III. 225.). Berettyóújfalú határán ismeretes a *Törökhalom* (P. 10:103.), Kömlőd határán pedig a *Vigyázóhalom*, szintén a török világból. (P. 23:456.). A balmazújvárosi hagyomány szerint a *Hadíhalom* a török időkben való (P. 38:53.). A szilasbalhásiaiak (Veszprém m.) azt hiszik, hogy a határukon fekvő *Basahalom*on török basa lakott (P. 60:437.). Szentlőrinc (Tolna) határán van *Kéthalom* és *Nagyhalom*: a török kézbe jutott simontornyai várból Belgrád felé „telegraphi vonalként” szolgált (P. 48:283.). A tiszaroffi *Örvényes halom* tetejéről örök figyelték a tatárokat és a törököket (P. 19:338). A nagybajomi *Törökhalmon* harc volt a törökökkel (P. 11:55.). Molvari (Bihar) határán van *Őrhalom*: a török időkben őrállásul szolgált (P. 11:308.), Esztergom mellett pedig a török hordta *Halom* (P. 14:3, 65.). Török időkbe utal a nádudvari *Báshalom* és *Török sziget* is (P. 38:313.). A baranyai Márán emelkedik *Hasszán dombja*: Hasszán innét figyelte Siklós várát (P. 5:60.). Kural (Esztergom m.) egyik szántóföldjén van a *Török domb* (P. 14:3, 60.). Gyalu mellett a törökök kosarakkal hordták össze a *Kosárdombot*, innen lövöldözték Rákóczi várát (P. 22:228.). Szolnok határán emelkedik a *Kalapos halom* a törökön nyert diadal emlékére a magyar katonák kalappal hordták össze (P. 19:265.). Szikszónál van a *Törökhalmi nyomás* nevű hanyott domb: a török harcokban elesetteket ide temették (P. 1:609.). Beregben emelkedik egy domb, a törökök itt helyezték el ágyúikat (P. 7:80.). Alsógyékényes határában van a *Törökhányási irtás*; törökfutás közben hanytak egy dombot sapkában hozott földből. (P. 35:11.). A miskei (Pest m.) Suhogó-dűlőben nevezetes két kerek domb: török időkben hordták őket össze őrhelyül (P. 33:254.). Tápiószécsőn (Pest m.) a *Baranyi temetői domb*hoz az a hagyomány fűződik, hogy az üldözött Baranyi bírót a törökök

ezen a helyen lőtték le (P. 33:459.). Nagybjom vidékén a nép *Apró dombocskáknak* nevezi azokat a kis emelkedéseket, melyek alá a törökök a magyar vitézeket temették (P. 11:55.). Szendrey Zsigmond említi a deméndi *Szulimándombot*, a zsákai *Akadombot*, a török vezér itt ütötte fel sátrát (Ethn. 31:56, L. még u. o. egyéb adatait is, 57 l., továbbá Ethn. 33:56.). *Deke Pál halmát* a török-szentmiklósi úton a török háborúban elesett magyar vezérről nevezik így (P. 19:264.).

Kányar (Udvarszék) mellett van a török világból való *Őrhegy* (P. 57:202.), Muzsna határán is (u. itt, 265), Tápióbecskén is ismerik az *Őrhegyet*: a tatár- és törökjáraskor őrtorony állott itt (P. 33:432.). Tégláson (Szabolcs) található a *Strázsahegy* (P. 38:326.). A rákoskeresztúri *Strázsahegy* valaha török őrszemek figyelő állomása volt (P. 33:358.). A hontmegyei Kemence határán emelkedő *Estrázsa hegyről* figyelték a magyar őrszemek a Visknél táborozó ellenségét (P. 20:181.). A hatvani *Strázsahegyen* is magyar katonák tartották szemmel a törököket (P. 19:130.). A szolnoki *Strázsa* halom török őrhely volt (P. 19:264.). A somogyi *Török táborhely* is tanulságos elnevezés (P. 35:32). Nógrádban Kis-Zellőnél és Váczon is van a *Törökök vigyázóhelye*, más néven: a *Várhegy* (Mocsáry A.: *Nemes Nógrád vm. hist.* 1826, I. 339. és Nyr. 2:141.). Kékkőhöz tartozik a *Júdáshegy*: a törökök innen kémlelték a várbelieket (u. itt, III. k., 131.). Nem messze a vas-kúti határtól emelkedik a *Török tábor* (P. 7:157.). Veszprémiek táboroztak a *Táborálláson*, később a török lőtte innen a város falait (P. 9:494.). Nagykállón van a *Lövőhegy*: a törökök innen ágyúztak (P. 38:230.). Marót határán a *Basaharc* nevű szőlő-hegyhez magyar-török harcok emléke fűződik (Részó Ensel S.: *Helynevek magyarázata* 187). Váczott a *Törökhegyről* azt beszélik, hogy a törökök a várost innen ostromolták (P. 33:546.). Váchartyáné a *Török kordás hegy* (u. itt, 551). Solymáron a *Blutberg*ről azt tartja a hagyomány, hogy a törökkel itt véres ütközeteket vívtak (P. 33:371.). Kiskundorozsma határán van a *Subasi hegy* (22:2—3), Németujfaluban (Somogy) a *Türkengipfel*, magyarul *Várhegy* (P. 36:126.), Balatonhenyén (Zala) egy hegyorom, a *Törökhalál* nevezetes: innen egyszer egy ideszorított török csapat ugratott le. (Bátorfi *Adatok Zala vm. tört.* 4:213.). Az endrédi *Dudahegyen* (Somogy m.) török basa mulatgatott (P. 35:32.). Moldvában a Szeret környékén van a *Törökhágó* (Nyr. 3:46.).
(Folytatjuk.)

SZÓEGYEZTETÉSEK.

Irta Körösi Sándor.

billikom. Sándor I. szerint *talján pohárnak* is hívják. (METSz.) A mai olaszszágból a szó már kiveszett, de a régi olasz nyelvben megvolt: *bellicone* „nagyon nagy pohárnak egy neme“ (Petrocchi). A szó eredetére nézve fontolóra veendő, hogy a kfn. *willkommen*, mely Meyer-Lübke szerint az ófranciába (*wilecome*) és a spanyolba (*velicomen*) is átment, az olaszban *w* helyett *b*-vel jelentkezik, ép-úgy, mint a magyarban és hogy a magyar a német *w*-t akár a szó kezdetén, akár a szó belsejében nagyon gyakran *b*-vé változtatja, pl. *wächter* > bakter, *wagner* > bognár, *wicken* > bükköny, *halt wer da* > halberdó, *schildwache* > silbak, *bleinweis* > plajbász, *oh weh* > óbé(gat), de ugyanez megtörténik az olaszban is, pl. milánói *barbel* < kfn. *werbel*, ol. *biffa* < longob. *wiffa*. A magyar *billikom* eredetibb volta mellett vallana az is, hogy a szó elülső két szótagjának magánhangzója *i*, ellenben a román nyelvekben hol *e*, hol *i*. A szó előfordulására vonatkozó sovány nyelvtörténeti adatok, nemkülönben a *talján pohár* elnevezés viszont az olasz mellett szólanak. Súlyosan esik latba még az a körülmény is, hogy az olasznak az elavult *bellicone*-n kívül mai napság is, nép- és irodalmi nyelvben egyaránt közkeletű *brindisi* „köszöntő, tósz“ szava is van, mely tudvalevőleg a ném. *ich bring dir's*-ből származik. *Ich bring dir's* „Neked hozom! Rád emelem! Neked ajánlom!“ Vajjon mit? Mit hozott, nyújtott oda ilyen szavakkal a gazda? Természetesen a talján poharat, a kerek- vagy csúcsos aljú billikomot, mit török-szakad ki kellett üríteni. Mindazonáltal — valljuk be — e bizonyítékok egyike sem bátoríthat fel bennünket határozott válaszra. Egyelőre csak az az egy bizonyos, hogy a billikom eredetileg a kfn. *willkommen*-ből származik, de hogy a magyar és olasz külön-külön a németből vették-e és nem a magyarból ment-e át az olaszba, vagy viszont, egyelőre nem állapítható meg.

fóráztat. (Nyr XXVII, 414) „tetszésnyilvánítással kihívják a színészt“ < vel. *fora*, ol. *fuori* „kifelé! jöjjön ki!“

francia. Zrínyi Hadtudományi munkáiban a *gloire* nemzetét és népét még nem franciának, hanem állandóan *francúz*-nak nevezi; pl. „Nincs nemzet a ki készebb volna mindent szerencsére vetni, mint a *francúz* és a török“ (Disc. tertius), vagy: „Ahoz, a *francúz*, ha győzedelmes, eltűrhethetlen, ha nyomorodott, semmire kellő“ (Tör. Af.) A *francia* elnevezés, mint népnév először 1709-ben jelentkezik (Szily, NyÚSz. 103, 463). Régebbi irodalmunkban a *Frantzia* szó mindig az országot jelentette. Ez a *Frantzia* (*Francia*) szó, a *France* nevű országnak régi magyar neve, nyilvánvalóan az olasz **Francia** „Franciaország“ szóból származik, még pedig annak velencei (trieszti, fiumei) ejtismódjából, mely az olasz *cs-t c-nek* mondja és az *i-t* is megtartja. Vagyis a velencei *ne la Fránzia* kifejezés így jött át a régi magyarságba: *Frantziában*. Még Mikes Kelemen is így mondja: „Bécsből *Franciába* ment.“ Régi íróink

szerint Stíriában, Szerbiában, Moldovában, Itáliában, *Frantziában*, Angliában, Skótiában, Ausztriában, Morvában történt valami; később már a Stájerország-, Szerbország-, Olaszország-, *Franciaország*-, Angolország-, Skótorország-, Morvaország-beli események foglalkoztatták elődeinket. Azután meg, ennek folyományaként, így okoskodtak: Stájerország népe stájer, Szerbország népe szerb, Olaszországé olasz, Angolországé angol, Skótorországé skót, tehát Frantziaország népe és nemzete *frantzia*. Így lett a velencei *Fránzia* szó a magyarban a francia népet, nyelvet, nemzetet és embert megillető jelzőnévvé.

gargarizál < ol. *gargarizzare* < gör. γαργαρίζειν (Zambaldi). Vö. óol. *gargarozzo*, újol. (gar)gozzo „Kehle, Gurgel“. (ML.) Az olasz szó velenceiek ajkáról kerülhetett nyelvünkbe. Velenceiek kiejtésében nincs hosszú mássalhangzó.

gerilla (harc) < ol. *guerriglia* „portyázó csatározás“ < spany. *guerillas* „önkéntes hadakozó csapatok“. Hogy olasz *gua-* (*gue-*, *gui-*) a magyarban egyszerű *g*-vé válik, arra nézve vö. ol. *guardia* > régi magy. *gárgya*, *gárd*, ol. *guardiano* > régi magy. *gárgyán*, ol. *guato* > magy. *gát* (Ol. el.) és ol. *guano* > magy. *ganaj*, *gané* (Nyr 37:241, 41:202).

gémberedik < ol. *gámbero*, milánói *gamber*, logudóri *kambaru* „rák“. Vö. ol. *aggranchiare* és *aggranchire* „meggémberedik“ < ol. *granchio*, *cancro* „rák, görcs“ és logod. *kankarare* „megmerevedik“ < lat. *cancer*. Hogy jövevényt szót csak nyelvünkben továbbképzett alakjában őriztünk meg, arra nézve lásd pl. főntebb a *főráztat* szót.

gordó „fagott“ (Gvad. FNót, NyTSz.) < régi ol. *gordo* „vaskos, vastag“.

gór „szór, szétszór“ (Győr vidéke, NKunság; MTSz.); **górál** „hajigál“ (NKunság, Szolnok-Debr.; MTSz.) < régi ol. *gorare* „kilöki, ont (folyadékot)“. A mai olasz nyelvben *gorare* helyett a *buttare* ige használatos, melynek első jelentése „dob, hány, vet, hajít“, második jelentése: „kiad, kiönt, kiont, kiáraszt“ (Kőrösi, Ol.-magy. szótár); *buttar via* „eldob“, *buttar sangue* „vért hány“; *Le fonti della Piazza di S. Pietro a Roma buttano acqua a bigoncioli* „A római Szt. Péter-téren levő szökőkutak vödörszámba ontják a vizet.“ A régi olasz *gorare* szóból nyelvünkben eleinte valószínűleg a *górál* ige alakult ki s minthogy az -ál végzet magyar gyakorító képzőnek látszott, a nép elvonta belőle a magyar alapciónak vélt *gór* igét.

gubbad < ol. *gobba* „púp“, *gobbo* „púpos“. Vö. *Quel vestito fa una gobba*. Az a ruha púposan áll, *andar gobbo* csúnyán, előre görbedve jár. A magy. *gubbad* az ol. *gobba* szónak magy. -d képzős alakja, talán a *görbe-d*, *gugg-ad* (MTSz.) analógiájára. A képzés olyan, mint a régi *dalmahodik*, *gubahodik* és a későbbi *mérg-ed*, *vig-ad* szókban. (L. Kőrösi, Elő meg elavult képzők, Nyr 12:500). Jelentésére nézve vö. ol. *aggobbire* (ad + gobb-ire) „görnyed“. Alakjára nézve a magy. *u* ~ ol. *o* hangváltozásra nézve vö. az Ol. el.-

beli következő magyar-olasz megfeleléseket: buta < *bota*, butélia < *bottiglia*, furma < *forma*, gúny < *gogna*, kuka < *cocca*, mandula < *mondorla*, mustra < *mostra*, picula < vel. *pizzolo*, ol. *piccolo*, pirula < vel. *pirola*, ol. *pillola*, szekundál < *secondare*, tarántula < *tarantola*. A „gubbad” mellett kifejlődtek nyelvünkben a *gubbaszt* és a *gubbaszkodik* igék is, valószínűleg a *gunnyad*, *gunnyaszt*, *gunnyaszkodik* (MTSz.) analógiájára.

guggol. Jelentésre és hangalakra nézve szépen megfelel neki az olasz *coccolone* „guggolva” és (ac)coccolarsi „leguggol”. De szintúgy megfelel neki a német *hocken*, kfn. *hüchen*, *hukken* „kauern, sich ducken” (Weigand) is. Minthogy azonban a magy. *guggol* ige-nek tekintélyes családja van nyelvünkben: *gugg* főnév és ige (guggon ülő bab, éjjeli edényen guggó gyermek, CzF.), *guggad*, *guggan*, *guggaszt*, *guggódik*, *gugorog*, *kukorog*, *kuksol*, *gugorcol*, *legugzsul* (MTSz.), az olasz (ac)coccolarsi pedig az etimológusok (Zambaldi, Meyer-Lübke) szerint a kotlós tyúkra vonatkozik, mert az ül guggolva (*coccol-one*) a tojáson (portug. *choca* „Gluckhenne”, ol. *cocco* „Ei”, ML), a német *hocken*, *hukken* viszont az ősiség ködös multjába viszi vissza családfájának gyökerét: a három nyelvbeli egyezést, mindaddig míg bővebb nyelvtörténeti adatok fel nem merülnek, véletlen találkozásnak kell tulajdonítanunk.

ici-pici L. *piciny*, Ny. 55:133.

indigó (indegő, indi, NyTSz.) < ol. *indaco*.

intriga < ol. *intrigo*.

AZ O-VOKALIZMUS AZ INDO-ÁRJÁBAN ÉS AZ INDO-IRÁNI ALAPNYELVBEN.

Irta Schmidt József.

Az ősíráni o-vokalizmus hipotézise sokat nyerne vele, ha ki lehetne mutatni, hogy az indo-árjában o-vokalizmus uralkodott. Gaál vállalkozik is ennek kimutatására (KCsA. I. 406-407); de amit felhoz, az kevés és nem meggyőző.

A szóban forgó indo-árja hang reflexe a modern ind dialektusokban nem egységes: Hindusztán keleti részében az aszámí, orijá és bengáli dialektusokban rendszeren o-színű, de már a bihári területén nyugat felé haladva egyre nyiltabbá válik s a nyugati bhódspuri területén olyan színű, mint az angol *nut* v. *but* szók u hangja — azaz: nem netalán ő, hanem a „mid-back-narrow” vokális (Bell, Sweet), „ein mittleres breiter Hinterzungen-vokal”, amelynek hangja az a vokális hangjához van legközelebb (Jespersen, Lb. Ph² 161), tehát a-varians — és ez dominál a hindi és hindusztáni s általában a nyugati dialektusokban (Grierson, LS. VI. 3. Beames, Comp. Gr. I. 67. Palmer, Hindust. 4 etc.) Ez az elosztódás szemlátomást arra utal, hogy a keleti o vokális másodlagos fejlemény, mert az indo-árjaság nyugatról indult ki, Hindusztán-

tán közepén, a Madhyadēsa klasszikus földjén, érte el fejlődése és asszimiláló ereje csúcspontját s csak a Krisztus utáni első évezred folyamán jutott el Bengáliába, ahol még ma is prae-árja vér dominál (Lassen, IA. I². 175, 176, 458—459. Schlagintweit, Ind. I. 217. Smith, EH Ind². 366—367. Barnett, Ant. Ind. 32 etc.). Az említett *a*-variants kvalitására pedig jellemző, hogy pl. a hindúsztnában *h* előtt *e*-színű s a márwári és a centrális keleti rádsasztháni dialektusokban gyakran mint *i* lép föl (Grierson, LS. IX. 2. p. 20, 33) etc. — A megfelelő hosszú indo-árja vokális reflexe pedig egyetemlegesen *ā*- csak szórványosan, pl. bizonyos esetekben a nyugati rádsaszthániban, *ā̃* (Grierson, LS. IX. 2. p 4). — A modern indo-árja nyelvek nem kedveznek az *o*-hipotézisnek.

Ugyanezt mondhatni *közép-ind* (*prákrit*) dialektusokról, amelyekre Gaál ügyet sem vet. Ezekben van rövid *o* (és *e*) is, de ez nem régi *a* vokálisra, hanem primárius v. szekundárius *u*, *ū* (és *i*, *ī*) vagy antekonszonantikus *ō* (és *ē*) hangokra megy vissza (Pischel, Pr. 96, 98, 125; 73—74). Régi *a* különböző *prákrit*okban prae-tonikus szótagokban úgy léphet fel, mint *i*: *ultima*:- ved. *uttamā*-, *kidha kiha*:- ved. *kathā*, épp így, bár sokkal ritkábban, post- és prae-tonikus *ā* is: *tāsim*:- ved. *tāsām* (Pischel, i. m. 85—88; 91—92). Az *a* helyett persze néha *u* is állhat (Pischel i. m. 88—89) — de csak labiális konszonansok szomszédságában, ami kombinatórius változás, és egyes szótövek végén, ami nyilván az *u*-tövek analógiája. Egyébként az *a* és *ā*, jelesül hangsúlyos szótagokban, erősen tartja magát — még az egészen degenerálódott apabhramsa-dialektusokban is, ahol szóvégi *u* gyakori: *tattu*, *ajju*:- szkt. *tatra*, *adya*.

Semmivel sem kedvezőbbek az *ó*-ind viszonyok. A szanszkritnak mai ejtésében az *a* tudvalévőleg nem tiszta *a*, hanem az imént említett „neutral vowel“ (Whitney, Macdonell) — tehát *a*-variants. Ezen mit sem változtat az, hogy a rákövetkező hangokhoz igazodik, vagy az, hogy keleten Bengáliában *o*-értékű, amit már a Bopp-előtti angol szanszkritisták megállapítottak (Bopp, Krit. Gr. 10). Ez az alterált ejtés persze régi. Már Pánini (Kr. e. 300 körül) mondja utolsó szútrájában: *a a* (IV. 4. 68), azaz: „Das in der Grammatik als offen behandelte *a* ist in Wirklichkeit ein geschlossenes“ (Böhtlingk, P. 476), s egyes régi Pánini-kommentárokban és két prátisákhya-ban is regisztrálva van, hogy az *a samvṛta*, azaz: „covered up, dimmed“ (Whitney), „verhüllt, verdunkelt“ (Zimmer), „close“ (Macdonell), „geschlossen“ (Wackernagel). De vajjon azt jelenti-e ez, hogy az *a* ejtése *o* volt (Böhtlingk, l. c.)? Bizonytalán nem, hanem kétségkívül azt, hogy olyanféle színű hang volt, mint a *mai* „neutral vowel“.

Hogy a szkt. és *prákrit* *a* nem *o* volt, hanem velejében *a*-variants, azt bizonyítják a kölcsönszók és a transkripciók.

A görögbe bejött ind kölcsönszókban, valamint ind szóknak görög íróknál előkerülő átírásaiban az ind *a* az esetek túlnyomó többségében az *α* jegyével van feltüntetve, v. ö. *kārdamon* < *kar-*

dama-; *kárpasos* < *karpāsa-*; *máragdos* < pr. *marag(a)da-*, szkt. *marak(a)ta*; *sákkharon* < pr. *sakkharā*, szkt. *śarkarā*; *sántalon tzańdalon* < *candana-* etc. és *Brakhmánai* < *brāhmaṇa-*; *Bramágāra* < *brahmāgāra-*; *Sandrákottos* < *candragupta-*; *Dakkinābádés* < pr. *dakkinābada-*, szkr. *dakṣināpatha-*; *Gāngēs* < *gāṅgā*; *Mānādas* < *mahānada-*, *Pázalai Pássalai* < *pañcāla-* etc. A gör. α helyett olykor ε és gyakrabban o jelentkezik, de ez egészen a görög számlájára írható. Így pl. a hosszabb szavak testében α helyett fellépő o nem más, mint a görög kompozíciós vokális, v. ö. *Sandró-kottos* és *Sandrá-kottos* < *candra-gupta-*; *Ottoro-kórrai* < *uttara-kuru-* etc. Más esetekben asszimiláció, népetimológia van a játékban, v. ö. *Mor(o)unda* és *Mar(o)unda* < *marunda-*; *Ottoro-kórrai* < **Ottaro-* < *uttara-*; *Eranno-bóas* „lieblich tönend“ < *hiranya-vaha-* „goldfűrend“ etc.

Megfordítva: a szanszkritba bejutott görög kölcsönszókban és tudós szókban a gör. α általában úgy van jelölve, mint az indo-árja *a* a honi szavakban, v. ö. szkt. *anaphā*, *dramma*, *kastīra*, *khalīna*, *kastīri*, *sunaphā* < gör. *anaphē*, *drakhmē*, *kassīderós*, *khalīnós*, *kastórion*, *synaphē*, etc. Az *a* helyett olykor ā lép fel: *apōklima*, *jāmitra* < *apōklīma*, *diāmetron* — mert a görög α az ind fül számára hosszabb és tisztább *a* hang volt (Macdonell, Ved. Gr. 6), részben talán népetimológiai asszociációk folytán is, v. ö. pl. szkt. *apō-maya*, *jāmitva* — etc. Minden bizonnyal népetimológiák az olyan ritka esetek, amelyekben a gör. ε és o reflexe a szanszkritban *a*, mint pl. *harīja* < *horizōn* (v. ö. *hari-* „Visnu, Nap, egy holdház“), *panaphara* < *epanaphorā* (v. ö. *bhāra-* „hordozó, vivő“).

Iráni provenienciájú ind kölcsönszók *a* hangja éppen úgy van jelölve, mint a honi ind szók *a* vokálisa. Hogy mind a két területen *a* volt az ejtés, azt megint a görög mutatja meg, v. ö. szkt. *kṣātrapa-* < óp. **xšaθrapā* (*xšaθrapavan-*) > gör. *xatrápēs sat-rápēs*; szkt. *māga-* *magu-* < óp. *magu-* > gör. *māgos*; szkt. *pahlava-* < kp. *pahlav* < óp. *parthava* > gör. *Parthyaia* etc. — Megfordítva: óp. *ga(n)dāra-* [> gör. *Gandáριοι*] < szkt. *gandhāra-*.

A szkt. *a* tehát Pánini korában (Kr. e. 300 körül) és utána valóban *a*-hang volt. Arra a feltevésre, hogy korábban, Pánini előtt, más valami lett volna, semmiféle okunk sincsen. De van az ellenkezőre. A Rigvéda írott szövegében ugyanis finális *-ē* és *-ō* után következő szókezdő *a-* az esetek 75%-ában elidálva van, de a metrum 100 közül 99 esetben nem engedi meg az eliziót. Ez a körülmény, úgy látszik, arra utal, hogy az *a* ejtése a Rv.-himnuszok keletkezése idejében (Kr. e. 1500 körül) még nyílt volt s csak a szanhitá-szövegek redakciója idejében (Kr. e. 1000 körül) kezdett zártabb ejtésűvé válni [Macdonell, VGr. 6—7, 66].

A megfelelő hosszú vokális ejtése Pánini korában tiszta *ā* volt s a mai napig az maradt a szanszkritban — épp úgy, mint valamennyi közép- és új-ind népies nyelvjárásban. Gaál ugyan azt hiszi, hogy ez a kiejtés nem volt mindig általános, s bizonyítékul arra hivatkozik, hogy a szkt. *ā* reflexe *sinai* transkripciókban *ā* is,

rneg \bar{o} is. De ez az alternatív sinai \bar{o} egészen egyedül áll és homlok-egyenest ellenkezik az egész ind hangtörténettel, az ind grammatikusok adataival és a görög átírásokkal is, v. ö. sin. *tu-ho-lo*, *mo-hō*, *to-mo-li-ti* <szkt. *tukhāra-*, *mahā-* pkt. *tāmalitti-* (szkt. *tā* <*m-ralīpti*-)> gör. *Tókhāroi*, *Maā-* [*grammon*], *Tāmalitēs*. Ha a szkt. \bar{a} \bar{o} -féle hang lett volna, akkor a görögben kétségkívül az ω jegyével volna reflektálva, de erre írmagul sem akad példa. A szkt. (ind) \bar{a} reflexe a görögben mindig α , pl. *Khābēros* <*kāvēri*, sohasem ω , amely az ind \bar{o} reflexe, v. ö. *Tōsālei* <*tōsālī*, amint megfordítva a gör. ω reflexe szkt. \bar{a} , v. ö. szkt. *hōrā*, *paristōma* <gör. *hōrā*, *peristroma*. A sinai \bar{o} tehát kétségkívül a sinai számlájára írandó. A sinai \bar{o} -átírásokból különben még a legkedvezőbb esetben is csak annyi következne, hogy a szkt. \bar{a} ejtése Pānini után valahol egy ideig \bar{o} volt; v. ö. még szkt. *bāhli-* és *bāhlika-* <közép-perzsa *bāxr* *bāxl* és **bāhlik* [Salemman, Ir. Grr. I. 2. 270] <óp. *baxtri-* [av. *baxōi-*] > gör. *Baktriā*. — Mivel tehát a szkt. \bar{a} feltétlenül tiszta \bar{a} volt, ebből következik, hogy a rövid *a* sem lehetett egyéb, mint *a*-varians — mert a szkt. *a* vrddhi-vokálisa \bar{a} v. ö. *mānasa-*; *manas-*, *brāhmaṇa-*: *brahman-*.

*

Az indo-árja viszonyok tehát teljesen kedvezőtlenek az *o*-hipotézisnek. De feltéve, hogy a történeti indben *o*-vokalizmus uralkodott volna is, micsoda jogunk van arra a feltevésre, hogy már az *indo-írani alapnyelvben* is uralkodott? Gaál szerint az *o*-vokalizmus azért volt meg már az árja alapnyelvben, mert az Avesztá és a Rigvéda nyelvei oly közel állanak egymáshoz, hogy az ósírani és az őszind alapnyelvek csak az árja alapnyelv dialektikus variánsai lehetnek. Az Avesztá és a Rigvéda nyelvei valóban közel állanak egymáshoz — oly közel, hogy aki a védikus indet ismeri, nem ritkán pusztán az összehasonlító hangtan segítségével fordítani tud az Avesztából (Bartholomae, Hb Air D. p. V. Ir. Grr. I. i. p. 1). Csakhogy amiben közel állanak egymáshoz, az a flexio és a szókincs, nem a hangállomány. Ellenkezőleg: hangállomány, jelesül vokalizmus tekintetében tatóngó úr választja el az Avesztó nyelvét a Rigvéda nyelvétől. A hangzórendszer egyszerűsége és világossága tekintetében nem az Avesztá nyelve áll közel a Rigvéda nyelvéhez, hanem az óperzsa okiratok nyelve. Ha tehát módszertanilag egyáltalában megengedett dolog volna a két ó-írani dialektus egyikének vokalizmusából az indo-írani alapnyelv vokalizmusára következtetni, akkor csak az ó-perzsa jöhetne tekintetbe, nem pedig az Avesztá nyelve, amely a vokalizmus gazdagsága, ziláltsága és komplikáltsága tekintetében az összes régi idg. nyelvek között páratlanul áll. Föltéve tehát, hogy az Avesztában meg is volt az *o*-vokalizmus, ami még bebizonyítandó, ebből egyáltalában nem következhetik az, hogy megvolt már az indo-írani alapnyelvben is, sőt még az sem, hogy megvolt az ósírani alapnyelvben. Mert az ó-perzsa nélkül nincs vásár. Az az állítás, hogy

ha az o-vokalizmus az Avesztá nyelvében kimutatható, akkor a kérdés az ősráni és az árja alapnyelvre nézve is el van intézve (KCsA. I. 389), egy pillanattig sem tartható, s kétségtől csak a meggyőződés hevéből eredő hiperbola.

Ez nem teszi azt, hogy az *o*-hipotézis lehetetlenség. De *intern* árja alapon nincs bebizonyítva, s ha egyáltalában bebizonyítható, a bizonyításnak sokkal szélesebb feneket kell keríteni, hogy meggyőző legyen. Egy ily természetű bizonyítás megkísérlésére nálunk ez idő szerint senki sem lehetne hivatottabb, mint Gál, a hipotézis lelkes híve, széleskörű és alapos erudíciójával.

ISTEN BIZONY.

Irta Kertész Manó.

Nem szeretek apró dolgoknak nagy feneket keríteni, de most mégis kénytelen vagyok hosszabb lére eresztetni a mondanivalómat; így talán sikerül Kardos Albertet meggyőzőnöm, hogy bizony nincsen igaza. (Nyr 56:153.)

A végén kezdem. Honnan tudja Kardos Albert, hogy az a *bizony*, amelyet Apor Péter idejében kárhoztattak, „nem *certe*, *profecto*, *sane* értelmében veendő hanem *igaz*-at jelent”? Kérem az igen tisztelt cikkíró, olvasson el Apor Péter gyermeksége idejéből való, erdélyi emberek írta néhány levelet; a Történelmi Tár kincsházában bőven talál ilyeneket. Azért utalok éppen a levelekre, mert a levél nyelve, ha nem is hű tükre, de legalább megközelítő mása az előszónak. Néhány ilyen levél elolvasása után Kardos Albert is alighanem arra fog gondolni, hogy Apor Péter nyilván nem jól emlékszik, mikor a *bizony*-nak az ő gyermekkorában való ritkább voltát dicséri. Igaz, hogy ő csak asszonyokról szól, de az erdélyi nemes urak leveleiben lépten-nyomon felbukkanó *bizony* joggal kelti bennünk azt a véleményt, hogy a nagyasszonyok bár elítélheték ezt a szót, de azért beszéd közben nem óvakodtak tőle.

Csak a Történelmi Tár 1881. évfolyamában a Béli Pál-féle mozgalom történetéhez közölt, a XVII. század utolsó negyedéből, tehát éppen Apor Péter gyermekkorából való néhány levélben is egész sereg *bizony*-nyal találkozunk: például Kornis Kata féllapnyi levelében kétszer (241. l.), Sárosi Mihályéban négyszer (236. l.), Bethlen Miklós egyik levelében négyszer (210. l.), egy másikban nyolcszor (218—20. l.), Bethlen Farkas, Mikes Kelemen és Bóér Zsigmond portai követez három rövid jelentésében tizenhatszor (225—29. l.) fordul elő. Mutatóba ide iktatom Bethlen Miklós egyik levelének néhány mondatát, hogy lássuk, miféle használatban volt a *bizony* ez időtájt Erdélyszerte olyan divatos: „Megvallom *bizony* félek, a kása már egyszer megégetvén a számat, ne abutáljanak kegyelmes uram jóságával, ne hitessék el kegyelmetek is; tavaly uram kegyelmetek úgy tudom jó akaróm volt, *bizony* ártatlan is voltam, mégis sem tő (ti), sem ártatlanságom meg nem oltalmazta. Most is jóakaróim kegyelmetek, elhiszem, ártatlan is vagyok *bizony*, kit Isten s az én lelkem tud, de *bizony* megkívánnatik, látom, ha az sok gonosz *practica* ellen oltalmaztok.” (219. l.)

Ez idézetből, meg azokból a helyekből, amelyekre fentebb csak hivatkoztam, nemcsak az tűnik ki, hogy Apor Péter a multakat ok nélkül magasztalja,

hanem az is, hogy téved Kardos Albert, mikor az Apor Péter korholta *bizony*-tól a ,certe, profecto, sane' jelentést el akarja vitatni.

Hogy pedig ezt a *bizony*-t az *Isten bizony!* esküforma „kiszakadt részének“ tekintsük, azt szigorúan tiltja a következő cáfolhatatlan nyelvtörténeti tény: a *bizony* szó a) ,verus, certus', b) ,verum, veritas', c) ,certe, sane, profecto' jelentésben már a kódexek idejében használatos, az Istennel való minden kapcsolat nélkül, amint erről a NySz. adatai is meggyőzhetnek bennünket; viszont az *Isten bizony! Bizony Isten!*¹ esküformát nemcsak a kódexek korából, de még a XVII. századból sem mutatták ki és nem is fogják kimutatni soha. Kardos Albert is tudja, hogy ez rövidített esküforma, elvonás eredménye; eredetibb teljes alakjának egyik változatára a LevTár egyetlen adatán kívül más példánk nincsen: *Isthen bizonjom*, syratham az zegen arthatlan iffyaknak wezedelmeket (251, 1557-ből). Az általánosan elterjedt alakja ez eskünek nemcsak a XVI., hanem a XVII. században is ilyen forma: „Towabba ysten Bizonsagom, hog En Mynd Etemet s mynd ytomat, s mynd alasomat el hattam az te kegelmed szolgaltatyaetz“ (LevtáriKözl. 3:77, 1543-ból); „Elhigyje ngod azt bizonyossan, ha ngod ellen olyat értetem volna, az kiért méltó volna el mennöm, sem lovaimat, sem magamat, isten bizonyságom, nem kimilleném.“ (TörtTár. 1880:94, 1619-ből.)

Úgy-e mindebből nyilvánvaló, hogy *bizony*-nak már a XV. században élő, 'certe, sane, profecto' használata nem szakadhatott ki az *Isten bizony*-ból, amely még századokkal később meg sem született! Hogy a XVIII. századbeli némely erdélyieknek e szóval szemben való ellenséges érzését valami vallásos tisztelet táplálja, az nyilvánvaló.

Egyébként élek a gyanúperrel, hogy Erdélyben a XVIII. században nemcsak az *Isten bizony*, hanem még teljesebb formája: az *Isten bizonyságom* sem volt járatos; erre mutat az a körülmény, hogy a minden szélre-szóra bizonykodó erdélyi levélírók soha nem élnek vele, hanem ilyen formán szólnak: „Istennel bizonyítjuk, minden utakat követünk tehetőségünk szerint, magunk pénziből néhány száz tallérokat elköltöttünk...“ (TörtTár 1880:229, 1678-ból.) „Én Istennel bizonyítom, semmi leveleket Barcsai ú kegyelme előtt el nem titkoltam.“ (uo. 146, 1700-ból.)

Nem az én okoskodásom, hanem a tények cáfolhatatlan ereje mutatja meg tehát, hogy az Apor korholta *bizony* nem szakadhatott ki az *Isten bizony*-ból.

Ezzel aztán végét is szakaszthatnám írásomnak. De helyénvalónak látom, hogy egy füst alatt megemlékezzem a régiek két másik esküszerű mondásáról is. Vörösmartynak *A szegény asszony könyve* c. költeményében is találkozunk az egyikkel: „Egy szegény nő, *Isten látja*, | nincs a földön egy barátja.“ — Ez az *Isten látja* a XVI.—XVIII. században rendesen *látja Isten* formában használatos, és esküszerű volta a régi adatokban elevebben érezhető: „Meg bochason k. hog ilien parasztul irok, mert *látja Isten* igen bvsoltomba irom.“ (LevTár 1:235, 1557-ből.) „Mert *látja Isten* asszonyom és ücsém, hogy most itt ez földn keveset termett az szőlő.“ (NádLev. 239, 1568-ból.) „De *látja Isten*, én semminek oka nem vagyok.“ (LevTár 2:176, 1607-ből.) „*Látja Isten*, nem tudom miként lehet elgyőzni az temérdek erogatiokat“ (TörtTár 1880:384; 1704-ből.)

Sokkal érdekesebb a másik régi esküforma; *a tudja Isten, Isten tudja*.

¹ Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a második csak szórendben és nem nyelvtani szerkezetben különbözik az elsőtől.

Érdekes azért, mert ma már nincsen meg ez a jelentése, hanem olyan értelemben használjuk, ahogy Arany János él vele a *Both bajnok özvegye* c. költeményében „Both elesett, a hű bajnok, | És az árvák, és az anyjok — | *Tudja Isten, merre vannak!*” — Vagyis itt azt jelenti: csak az Isten tudja, senki más. Ebből a jelentésből fejlődött az ilyen kételkedő feleletben való használata: *Velem tartasz?* — *Tudja Isten.* — Ám a XVI. és XVII. században még esküforma volt, amint a következő adatok bizonyítják: „Az *ysten tuggya* hogh yt nyncen nem es wolph.” (LevtKözl. 4:97, 1546-ból.) „Mert *tugga az jsten*, es az eghesz falu, hog jgazsaghom vagon hozza.” (uo. 4:113, 1546-ból.) „*Isten tugg'a* hog' nem wg' kerthók kegdtwl [a paripát], hog' meg ne agg'ok az arráth.” (LevTár 1:231, 1557-ből.) *Tudja az úr Isten*, hogy oly nagy szeretettel vártam Kdet és kívántam Kdet látnom.” (LevTár 2:158, 1602-ből.) „Én elégséges nem vagyok, hogy ily nagy tüzet megolthassak, de ha lehetne, *tudja Isten*, véremmel is eloltanám.” (PázmLev. 1:363, 1623-ból Bethlen Gáborhoz.) „Mely csudálatos nagy alkalmatosság volna abba, hogy Europa megszabadulna a Török igátul, kiért, *tudja Isten*, nem szánám életemet letenni.” (PázmLev. 1:670, 1627-ből; B. G.-hoz).

Azonban a mostani jelentésben való használata már a XVII. század elején megindul: „Magamat úgy megadóstitottam, hogy *isten tuggya*, ha soha is menekedhetem-e belőle.” (TörtTár 1879:102; 1610-ből.) „*Tudja isten*, mivel nem kérekedett.” (TörtTár 1880:230, 1656-ból.) „Merre veszi útját az német, *az jó Isten tudja.*” (Bercsényi Lev. 23.)

Mivel a Pázmány kora után következő idők temérdek levelében már nem találkoztam esküszerű használatával, azt hiszem, joggal tekintem e használat vég-határának a XVII. század közepét.

A GARDA HALNÉV EREDETE.

Irta Beke Ödön.

Az irodalmi nyelv a Balaton mellől kapta a *garda* nevet, melynek ország szerte különböző változatai vannak. Így Komáromban *gorda*, Kőröstarcsán *gargya* a Tisza mellett *gyargya*, a Duna mellékén *gárda-keszeg*, *karda-hal*, Csongrádon *karda-keszeg* néven ismerik. Herman Ottó szerint magában is előfordul a *karda*-és *korda* név. A NySz. nem tud rá adatot, az OklSz. azonban (kérdőjellel) egynek veszi vele a *Karda* családnevet (1594-ből). Ezek közül bizonyára az utóbbiak az eredetibbek, s az irodalmi *garda* stb. újabb fejlemény, mert nyelvünkben a szó-kezdő *k* gyakran változik *g*-re, ha a következő mássalhangzó zöngés, mint *r*, *l*, *j*, *v*, *b*, *n*, *ny*;¹ pl. *gazdag* a régi nyelvben: *kazdag*; *kánya* Ádáminál és a népnyelvben *gánya* és *gája*; a *kánya-fa* a Vág mell. *gánya-fa*, Calepinusnál *ganya fa*; *kunyhó* már Mikesnél *gunyhó*, ma a népnyelvben nagyon elterjedt, bár a MTsz. nem idéz rá adatot; *kal(y)iba* már Calepinusnál *galiba*, Szalainál *galyiba*, Orczy-nál *gulyiba*, a népnyelvben is *guliba*, *gulyiba*; *kullog* Telegdinél *gullog*, GKatonánál *gullyog*; *kövecs* a népnyelvben *gövecs*, *gövecs*, *göbecs*, *göbéc*s, *göbics*, *gübecs*, *gübécs*, *gümeccs*; *kóró*, *kóré* a Felvidéken *góré*, *gáóré*, *gáóré* (török jövevényszó); *gornyadoz*, *gorjadoz* eredetibb alakja *kornyadoz*, *kornyodoz*, *korjadoz* 'gyengél-

¹ Vö. Szilasi, Adalékok a fgr. palat. mássalhangzók történetéhez, 46—51, Wichmann, MNy. 3:160—1, Gombocz, BTL. 166.

kedik, betegeskedik' (MTsz., NySz.), alapszava: *kór* 'beteg'; *kuvad* 'lehámlik, leválk' (fa kérge, gyümölcs tokja, vakolat)' hangváltozata *guvad* (MTsz.); *gabógyás*, *gaborjás*, *gaborgyás*, *gáborgyás* 'féleszű, hóbortos, bolondos' a Nagy-Kúnságon *kabógyás* (vö. *kabolgya*, *kábolgyás* *kabólgýáskodik*, *kábólgýálkodás*, *kabolgyaság*, *kabólgýásság*, *kaboriáskodás* NySz.); *gácsér* 'himkacsa, kanréce' eredetibb alakja a zemplénmegyei *kácsér*, mely szláv jövevényszó, mint a *gabóca* 'mezei tücsök' < *kabóca* 'szöcskő, sáskafaj' (MTsz.), *gerezna* (< eszl. *krüzno*, uszl. *krzno*), *guzsaly* (vö. tót, cseh *kužel*); németből való a *gavallér* (< *cavallier*), *göncöl* (< *künzel*), törökből a *gödény* (< **küdän*), *görény* (< **kürän*), *gözü* (< **kösär*) stb.

Eszerint a *garda*, *orda* hal neve eredetileg *karda*, *korda* volt. Mielőtt mármost megállapítanánk, honnan kapta halunk nevét, ismerkedjünk meg vele kissé. A Révai-Lexikon ezt mondja róla: „A *garda* a Csontoshalak rendjébe, a Nyilthólyagúak alrendjébe tartozó halfaj. Teste megnyúlt, két oldalt lapított, háta egyenes, vízszintes, hasa ellenben erősen íves, oldalvonala kanyargós, hónaljúsói igen hosszúak és hegyesek, hátsőrényűszoja messze hátraáll, szája függőlegesen hasított. A ponty-félék családjának legfeltűnőbb alakja.” Tudományos nevei: *Pelecus cultratus* L., *Cyprinus cultratus* L., *Chela cultrata* Cuv., *Leuciscus cultratus* C. V., *Abramis cultrata* Nilss. Tehát az összes természet tudósok a latin *culler* 'kés' szóval alkotják meg nevét, mint valóban olyan, mint egy egyenes hátú, ívellő élű, nyeletlen konyhakés, amint nagyon jól látható a képes magyar Brehmben. CzF. meg is jegyzi: „[A]mennyiben a latin *cyprinus cultratus*nak felel meg, valószínűnek látszik, hogy rokon a *kard* szóval.” A Tisza mellékén valóban úgy is hívják: *kard-keszeg*. Herman Ottó a *sugár kardos* nevet adta neki (a magyarított Brehm s e néven tárgyalja), Petényi Salamon pedig Magyarország édesvízi halai c. kéziratban maradt művében *kardos* néven említi. Hasonló szemléleten alapszik a népnyelvi *vágó-hal* (Erdély) és a *kasza-keszeg* (Szamos, Maros mell., Bodroghöz) elnevezés. A *vágóhalat* már Földi, Természeti história (1801) és Szirmay András is említi 1840-ben Bécsben megjelent Dissertatiojában. Ide tartozik még: *lána*-v. *lánna-keszeg* Bodroghöz (vö. *lána* 'kasza v. fűrész pengéje' Nagy-kúnság; valószínűleg a latin *lamina*, *lamna* 'lemez' szóból; vö. *lánna* 'aranyfűst' Csallóköz, Pozsony m.).¹ Érdekes a *szabó*, *szabó-hal* név (Alsó Duna mell.). Ez Herman O. szerint onnan származik, „mert felette vékony, kevés húsú, nagyszemű” (710), vagy „lehet a has ollószerű éléről vagy az alak vékonyságáról” (827). Szerintem a *szabó-hal* olyan, mint a *vágó-hal*, s a *szab* ige eredetibb 'szakít, tép, hasít' (MTsz.); 'concido' MA., 'zuschneiden' PPB. jelentését őrizte meg.² A csuvasban az őnt hívják 'kard-hal'-nak (*χṣ-pulṣ*).

Kard szavunkat már Miklosich, Slav. El. 337. sz., Nyr 11:224. (vö. még Berneker, Slav. Et. Wb. I. 569) szláv eredetűnek vallja (vö. egyh. szl. *korda*, *korṛda* 'schwert', óor. *korṛ* ua., újszlav. *korda* 'framea', szerb-horv. *kōrda* 'säbel, schwert', cseh, lengyel, rutén *kord*, alsó-szorb *korda* 'degen'. A szláv szót

¹ A régi nyelvben: *lanna*, *lánna*, *lamna*, *lámna* 'blatt, blech'; laposan kiveret értz, *lanna*: *lamina* PPB. Tzifra kés-tsinálót nem csak kontárt, de jót a *réz lamna* meg-illet (SzBodó, 1647.)

² A teljesség kedvéért felsorolom a *garda* többi nevét is, melyet Herman Ottó A magyar halászat könyvében közölt: *galla-keszeg* (Szeged; bizonyára a *garda*, *karda* eltorzított alakja rejlik benne); *héring-hal* (Duna mellett; Petényi kéziratában *balatoni hering* is), *hosszú-keszeg* (Szeged), *görbe-paduc* (Erdővidék, Olt mentén).

a perzsa *kārd* 'messer'-ből származtatják, s már régóta iráni eredetűnek tekintik a magyar *kard*-ot is (vö. Munkácsi, ÁKE. 391). Schmidt, FUF. Anz. 18:103 szerint azonban az *oszét kard* hangtani okokból nem lehet a magyar *kard* megfelelője, bármily nagy is a hasonlóság.¹ Munkácsi, ÁKE. 393, a szláv eredet egyik akadályát abban látja, hogy a szláv *korda* -o-jának nyomának kellene lennie a régiségben vagy a nyelvjárásokban, a másikat pedig abban, hogy a szóvégi *-a* hangnak meg kellett volna maradnia a magyarban. A *garda* halmnévnek a *kard* szóval való azonossága azonban mindkét akadályt elhárítja, mert az *o* ott van a *korda*, *gorða* változatban, a végső *-a* pedig többiben (*karda*, *garda*) is. S ha ezek nem lennének meg, az sem lenne baj, hiszen tudjuk, van egész sereg szavunk, mely az átadó nyelvben *-a* végű volt, a magyarban ez az *-a* elvonás folytán elveszett, mert a nyelvérzék 3. sz. birtokragnak érezte² (vö. Simonyi, Nyr 47:80, Beke, 47:82, 55:154); pl. szl. *besěda* > *beszéd*, *kolbasa* > *kolbász* (vö. *Kolbazfalva* 1424, 1460, 1470 helynév, Szatmár m., de: *Kolbaza* 1427 Abaúj m., Csánky), *lopata* > *lapát*, olasz *piazza* > *piac*, *bolta* > *bolt*.³ A *kard-keszeg* tehát nem népetimológia terméke, mint Szinnyei a MTsz.-ben fölteszi, hanem épügy elvonás, mint maga a *kard*, s arra vall, hogy a halat nemcsak az előttünk érthetetlen

¹ Már Munkácsi is egybevetette ezzel a permi, birszki és carevokoksajszki nyelvjárásból följegyzett cseremisiz *kerde* (tő: *kerďi*) 'kard' szót, de eddigelé nincs kiderítve, hogy került a szó ide.

² Horger, NyK. 46:304 azt írja: „... tudtommal még nem emlegették... azt, hogy... téves perceptio következtében a nyelvérzék egyes, eredetileg *-a*, *-e* végű szavakat úgy fogott fel, mintha egysz. 3. sz. birt. személyragnal volnának ellátva, s ezért új *-a*, *-e* nélküli ragtalan alanyesetet vont el belőlük. (Simonyi sem említi e jelenséget az Elvonásról szóló értekezésében. NyF. XI.)“ Horger téved, mert már Szinnyei, NyK. 27:240, így magyarázta az *arc*, *orc*-ot az *arca*, *orca*-ból, én, Nyr 47:82, a *szak* 'toka' szót a török eredetű *szaka*-ból s ekkor állított össze Simonyi (47:80) egész sereg ilyen szót. Sőt már az Elvonásban is említi (10. l.) a *dij*-at, mely szerinte a *dija*-ból való elvonás.

Sajó és társai c. nemrég megjelent cikkében is (MNY. 23:497–502) több oly megállapítást közöl, melyekre én már előbb rámutattam. Még pedig: 1. A *v* nyomtalan eltűnése az *ön* (~ *öve*), *hit* (~ *hivő*), *lét* (~ *lövő*), *ét* (~ *evő*), *it* (~ *ivő*), *tét* (~ *tévő*) alakokban: Nyr. 54:18, 55:135 (tévedés Horgernak az a magyarázata, hogy a székely nyj. *sóba-fött* < **föl*, mert a *fött* *-je* csak akkor rövidülhetett meg, mikor a *-t* igenévképző már megnyúlt, tehát: **föt* > *fött* > *fött*, mint: *előbb* > *előbb*, *főbb* > *főbb*, *jób* > *jóbb* > *jóbb* stb.); — 2. *kin*, *kiün* < *kin*, *kiün* < **kiun* (vö. *kivül*, *kivé*): Nyr 54:18; — 3. *két* < *kejt*: Nyr 55:136, 2. jegyz.; — 4. *sajló* ~ *sátó*: Nyr 53:14; — 5. *telem* -*m* kicsinyítő képzője: Nyr 55:28 (Budeniz egész más fgr képzőkkel egyeztetni ezt az -*m*-et).

³ Az EtSz. kétségbe vonja, hogy a *dij* is ily elvonás a teljesebb *dija* alakból, mert ez személyragos alak is lehet. Ez esetben az is lehet, hogy a teljes arab-oszmán pl. *dijāl* alakot tárgyesetnek vette a nyelvérzék, s így vonódott el a mai *dij* alanyeset (vö. *szóabikarbona* . *soda-bicarbonat*). — Annak a véleményemnek a támogatására, hogy a népnyelvi *suly* elvonás a *sulyom*-ból, a *medve*, *jegenye*, *rásza* pedig **medvəd*, **jegenyéd*, **rászád*-ból, az 1. és 2. sz. birtokragnak érzéven az *-m* és *-d*-t, idézem a *temonda* 'mendemonda, pletyka' (MTsz. NySz.) szót (vö. Simonyi, Elvonás 11). Igaz ugyan, hogy ez tkp. igealak, de névszóvá vált, pl. Innét zármazik sáttánnak eszközi a közköpi és *te mondád* (Vásárhelyi). Sok *temondád* közt lesz vesztére jutása (Gyöngyösi). *Temondád-fű* NySz., *temondád-gőré* (= kóró) MTsz., *temondádság* (Pázm. Biró, Csúzi NySz.). — A *holt-telem* 'a testnek vmely részén támadt érzéketlen kinövés' szónak *Baranya* megyéből *hólt-tete* alakja van följegyezve. Ezt úgy lehet magyarázni, hogy a *holt-telem* végét 1. sz. birtokragos alaknak fogták föl, s így **hólt-tet* alak keletkezett, majd ezt birtokviszonynak érzéven, létre jött a *hólt-tet-e*.

karda, *garda* stb. névvel nevezték, hanem még akkor is tudatos volt az alakról való elnevezés, mikor a 'gladius' már *kard* volt, tehát a halat is hívták *kard*-nak, nemcsak *karda*, *garda*-nak. S nem lehetetlen, hogy az OklSz-ból idézett *Karda* vezetéknev nemcsak a *garda*, hanem *kard* őse is. A *gargya*, *gyargya* változat meg úgy keletkezett, hogy a *garda*-t így elemezték: *gard-a*, s ebből **gard-ja* > *gargya* lett. A *gyargya* első *gy*-je *g*-ből a második *gy* hatása alatt fejlődött hasonulás folytán.

MAGYAR SZÓLÁSOK.

Elbánunk velük, mint Hanzi a meggyel. — Ittak, mint a török. — Bírók lesztek (azokra mondják, akik a mérlegen pontosan eltalálják a mérést). — Ma is nőtlen, se fia, se verebe. — Nem nagyon rangos diák (nem nagyon kiváló). — Akinek üvegből van a háza teteje, az ne dobálózzék követ. — Necsak ott kefélje, ahol a papok táncolnak (ahol fényes, tiszta, hanem ott is, ahol nem járnak). — Nem örülnek a nyulak, mikor fadzanak az agarak. — Látástul vakulásig. (A munkaidő napkeltétől napnyugtáig tart, parasztszójárás szerint látástul vakulásig. Huszadik Század 1918 dec., 299. l.) — A régi mondás tartja, hogy a pápóciakban keresztben sugárzik a vér, híres is a pápóciak kemény viselkedése vármegyeszerte. — Hallgat, mint ördög a töklelél alatt. — Nem úgy verik a cigányt, hanem meg is forgatják. — Ha vagyunk, hát legyünk (ne akármicsoda emberek legyünk). — Nyugszik az úrban, mint Máté tehene a kútba. — Válogat . . ., mint a drótos a vackorban. — Reggelig annyit se tudott mondani, hogy füst. (P. H. 1918. IX. 21., 2. Gárdonyi G.) — Tolja a szelet (nagyhangú ember). — Megfejelik a régi bocskort (a régi politikát újítják fel; képviselőházi közbeszólás). — Rá kell verni a szeg fejére (le kell számolni valamivel; képviselőházi közbeszólás.) — Nem kell félni, csak reszketni. — Nekünk torkunkon a kés és tyúkszemvágásokkal akarják a nemzet figyelmét lekötni. (Magyarország 1918 X. 23. 5.) — Szegény megboldogult, nagyon jó ember volt, nagyon szerette az őszi barackot. (Egyéb jót nem tudtak róla mondani, mert életében uzsorás volt. Magyarország 1918 X. 23. 6.) — Játszanak, mint a gyerekek a tűzzel. (Magyarország 1918. X. 23. 2.) — Nevet, mint a rongyos szűr (gúnyos szólás). — Még olyan tésztát nem ettem (még olyan dolgot nem láttam). — Szálljon le a lóról (ne tartsa oly magasra az árat). — Tréfás párbeszéd. Mikor volt moziban? — 1001-ben, amikor oly nagy szelek fújtak. — Szegény ember disznájának, gazdag ember halálának nagy híre van. — Tudja, mennyi só kell belé (ért a főzéshez; a főzés köréből vett szólásmód). — Mikor megy férjhez? Mikor a kavics kivirágzik. (Soha.) — Eldőlt benne a borjú (kifakadt a szó belőle). — Úgy fogták meg, mint a cinegét a tökben. — Ahova a nap megy, oda a doktor nem megy (a napfény fontosságának népies meghatározása). — Szerencsés utat — az első hídig. — Ha valaki felvette a nadrágot, viselje is! (Aki magára vállalt valamit, tegyen is eleget neki!) — A jó kubikostalicska ritka madár, mint az arasztos szalonna. (Tömörkény I.: Egyszerű emberek 79. l.) — Úgy vándorolnak, mint a vadludak. — Minden éneknek van nótája (mindennek megvan a módja). — Minden pofonnak van párja (a hatás visszahatást szül). — Sarkantyúz valakit = ösztökél, biztat valakit. — Nem az a legény, aki húzza, hanem aki állja. (Borbélyszólás a „húzó“ késről.) — Az ökör szarvába nem lehet elbújni. — Még a göncölszekerét is lehozta volna, úgy beszél. (Olyan nagy jóindulattal). — Annyi dolga van, hogy majd bennszakad a nyaka. (Igavonó állatok-

ról vett kép.) — Kötőfékpénz: az a borralaló, amit a lovat vásárló ad annak az embernek, ki a lóval vesződik. — Úgy pisolyog (pislog és mosolyog kombinációja), mint a szürke vadalma. — A cigány is azt mondja, hogy a rossz után jön a jó. — Nyomja a búza (könnyebben viszi előbbre a dolgát). — Cukros-pikszisben van (= nagy kedvezésben részesül). — Izzad, mint tücsök a lyukban. — Szárazon nyeli a kortyot (= hiába áhítozik válami után).

(Szombathely)

GALAMBOS DEZSŐ.

IRODALOM.

A török uralom irodalmi emlékei.

— Literatur Denkmäler aus Ungarns Türkenzeit. —

Az „*Ungarische Bibliothek*“ legújabb száma, a Gragger halála utáni kötete, foglalkozik a török hódoltság irodalmi emlékeivel és hatásával. Az egész füzetet ez a probléma tölti be. Szinte hézagpótlóknak nevezhetnők azokat a mélyszántású dolgozatokat, amelyeket ez a kötet magába foglal és a melyek Magyarország hódoltsághorabeli viszonyaira, főleg nyelvi, irodalmi és közművelődési szempontból, tanulságos világosságot vetnek. A kötet megszerkesztésében Franz Babinger, Eugen Mittwoch és J. H. Mordtmann voltak a segítő társai és Gragger emlékeztének a megdicsőítői.

Bevezető tanulmányában (*Türkisch-Ungarische Kulturbeziehungen*) szinte klasszikus tömörséggel rajzolja az oly korán elhunyt tudósunk a tizenhatodik és tizenhetedik századbéli magyar közállapotokat, amelyekre a török uralom nyomta rá eltörölhetetlen bélyegét. Hazai történelmünk e két századáról még máig sincs kellően megvilágított képünk. Mert főleg magyar forrásokra támaszkodtunk, amelyekből sokszor hiányzott az elfogulatlanság. Pedig rengeteg még a kiaknázatlan terület, a felhasználatlan forrásmunka, főleg török nyelviekben. Ezúttal főleg a nyelvi hatásokra akarok rámutatni. A török, még ellenségekben is, jobban vonzó. Jött a magyarsághoz, mint az uralma alá került más nemzetbeliekhez. Közelebb állott a nyelvéhez, közelebb a vallásához is, a protestantizmusához. Nem nagyon zavarta sem az egyik, sem a másik használatában.

A szomszédi meg a hódoltsági viszony pedig úgy hozta magával, hogy egymás nyelvét megtanulták és egymás szokásaiba, annyira-amennyire, beletanultak. A *tíato* (törökül *kjatib*), a török-magyar íródeák, országos fogalomná vált, nálunk a török, szomszédéknál pedig a magyar nyelvnek szóban és írásban tudója. Az ő tollaik alól kerültek ki azok a, hol szigorú, hol emberséges hangú *fermánok*, *defterek* és közigazgatási ügyiratok, melyek a hódoltsági viszonyból kifolyólag keletkeztek. A magyarországi török hódoltságnak majdnem diplomáciai nyelvéné lett a magyar és ennek folytán a magyar szókincs nem egy török kifejezéssel szólással és fordulattal gyarapodott. Nyelvünk pallérozódott és közhasználatában kiszélesedett. *Zrinyi* nemcsak, hogy törökül tud, de megismerkedik a török költészettel is, a líraival és epikaival egyaránt és nem zárkózik el a hatása alól. És nemcsak ő, hanem a hódoltsághorabelieknek a legtöbbje. Magyar énekek szállának elő a török végekről és török melódiák a magyar végekről. És száll a nóta török császárnak szép leányáról, vitéz magyar ifjak török fogságáról. Török kifejezések tarkázzák nyelvünket és népiessé vált törökösségek, ipari és művelődés-

beli fogalmak válnak benne megszokottakká. Szókincsünk újabb török elemei mind e korszakból valók.

Elvétve némi irodalmi kísérleteknek is mutatkoznak a nyomai. Magyarok törökül írnak, törökök meg a magyarral próbálkoznak meg. Igen sokszor makaróniasan, törökös magyarsággal, vagy magyaros törökséggel. Fele a verssornak magyar, a másik fele török és hol törökösen szólal meg a magyarja, hol magyarosan a törökje. „Szeretem én téged,” írja egyik versében a felemás szavú, mert „szeverim-ben szeni” (szeretem én téged)-nek hangzik a törökje. Mindegyike a maga módja szerint írja és ejti ki a szomszédja beszédét és olyan felemás egy nyelv kezd kialakulni, melyet a magyar is megért, a török is. Közben pedig török melódiák elegyülnek a magyar nóták közé és a török síp sikító hangja mellett kesereg a hazafias bánat.

Ebből a gondolatvilágból és műveltségi légkörből sarjadzottak elő azok a dolgozatok, melyek első e nemben és nem kis mértékben vetnek világosságot a török hódoltság irodalmi viszonyaira. Babinger, a nálunk is ismert német orientalista, a magyar eredetű Murádról, kora legkiválóbb *tíatójáról* és hátramaradt kéziratáról értekezik. Ugyancsak Murádnak, a fanatikus mozlimmá lett magyar renegetának közli Gragger egy magyar és németnyelvű vallási himnuszát. Mittwoch német-, magyar-, horvát- és latinnyelvű szöveget, többnyire verseket közöl, melyek a bécsi török kéziratgyűjteményből valók. Óhajtanó volna, hogy a berlini egyetem magyar intézete ebben az irányban is folytatná működését. Főleg, hogy a konstantinápolyi magyar intézet is megszűnt.

KÜNÖS IGNÁC.

Lytkin Vaszilij: Az -s névszóképzők a permi nyelvekben. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1927. 20 l.

A címül írt értekezés keletkezésének története annyira érdekes, hogy érdemes erre is legalább néhány szóval rámutatni. A zürjén Lytkin Vaszilij (*Illa Vaš*), ki nemzeti újjászülését élő népének egyik igen tehetséges fia, eddig csak zürjén költeményeivel és a zürjén népiskola céljait szolgáló kiadványaival tűnt ki (l. Nyr 54: 139), de már moszkvai egyetemi hallgató korában finnugor nyelvtudománnyal is kezdett foglalkozni. Rendszeres finnugor nyelvtanulmányokra azonban csak akkor nyílt alkalma, mikor állami ösztöndíjjal egy évre Helsinkibe, majd 10 hónapra Budapestre került. Az itteni egyetemen folytatta a finn fővárosban megkezdett beható finnugor tanulmányait, még pedig oly kitartással és szép eredménnyel, hogy 1927 decemberében a budapesti tudományegyetemen finnugor nyelvészetből doktorátust tehetett. Lytkin az első zürjén ember, aki Magyarországon szerzett doktorátust, aki tökéletesen megtanult magyarul és aki a magyar nyelvtudomány irodalmát egy szép értekezéssel gazdagította. Doktori értekezésének tárgyát a permi nyelvek -s névszóképzőiről szóló tanulmányt választotta. Ennek a tanulmánynak azonban csak az első fele jelent meg most (tetemesen rövidítve), t. i. a denominális -s névszóképzőkről szóló rész; a deverbális -s névszóképzőket tárgyaló rész a NyK-ben fog megjelenni.

Lytkin az -s elemmel alakult denominális névszóképzőket először tisztán a származékszó jelentésének az alapszó jelentéséhez való viszonya, vagyis a képző funkciója alapján vizsgálja és csak azután nézi e képzők különböző alakjait: -s, továbbá zürj. -es ~ votj. -es, zürj. -as ~ votj. -os, zürj. -js ~ votj. -js. A különböző funkciók alapján különböző eredetet vesz fel és hasonló eredményre jut, mint Wichmann, ki a JSFOU. 30. kötetében megjelent „Beiträge zur tscheremissischen Nominalbil-

dungslehre“ c. becses tanulmányában e zürjén képzéseket is tárgyalta. Módszer-tanilag mindenestre helyesebb lett volna, ha a szerző a tárgyalt képzők különböző alakjait és ezeknek funkcióit külön-külön vizsgálta volna, hiszen a képző egyik-másik alakjával kapcsolatban maga a szerző is kénytelen olyan alaki és funkcióbeli sajátságokat észrevenni (16—17. l.), melyek a képző egyéb alakjaiban nem mutatkoznak, és az őspermi nyelvben is „legalább háromféle -s elemű képzőt“ vesz fel, amelyek éppen magánhangzós elemükben különböznek egymástól. (18. l.)

A dolgozatnak egyik nagy erénye, hogy t. i. a zürjén anyanyelvű szerző biztosan operál adataival, másfelől olyan túlzásba vitte Lytkint, amelynek az értekezés csak kárát látta. Minthogy Wiedemann zürjén szótárában, mint Lytkin (4. l.) megjegyzi, „sok mesterséges szó van“, a szerző „készakarva nem használta“ az adatoknak e gazdag táráát. Bár Wiedemann szótárának sok a hibája és fogyatkozása, mégis tagadhatatlanul ez a legteljesebb zürjén szótárunk és legtöbb adatát sikerült is már eddig is igazolni. Hiszen pld. maga Lytkin igazolja más nyelvjárásokból Wiedemannnak egy mostanáig más forrásból nem ismert adatát: AV *jemkēs*, L *jemkē*, Vym *jemkīd* (Sachov) 'jó, kényelmes': vö. or. *jōmkiī*, *jōmko* id. (19. l.). L. Wiedemann I. *jomke* 'tüchtig' (< or. *emriī*; l. *Ḳalima* 57). Így kétségtelen, hogy Wiedemann szótárának mellőzése nem vált hasznára a dolgozatnak, amelyben pedig a szerző iparkodott a képzőnek előtte ismeretes összes maradványait feldolgozni.

Az értekezés utolsó fejezete (18—19. l.) azzal a kérdéssel foglalkozik hogy a tárgyalt képzők mikor haltak ki. A denom. -s névszóképzők a rokonnyelvek tanúsága szerint finnugor eredetűek, a két testvérn nyelv (zürjén-votják) adatai, valamint a jövevénytiszavak pedig azt bizonyítják, hogy e képzők az őspermi nyelvben, sőt a két perm nyelv külön életének korában is még eleven képzők voltak.

Az értekezés, minthogy szerzője ismeri és föl is használta az idevágó irodalmat és a kérdést elég széles alapon tárgyalja, értékes gyarapodását jelenti a finnugor szóképzésről irodalmának.¹ Reméljük, hogy a tanulmány második része még kimerítőbben tárgyalja a kérdést. Végül még meg kell említenünk, hogy néhány olyan zürjén szót is találunk az értekezésben, mely eddigelé ismeretlen volt; ezek éppúgy mint a fent említett *jemkē* szó, Sachovnak 1924-ben Usztszyszolszkban megjelent, minálunk eddig ismeretlen zürjén-orsz szótárából valók.

FOKOS DÁVID.

Kazinczy Ferenc levelezése. Közzéteszi *Harsányi István*. XXII. k. 1764 dec. 3. — 1831 aug. 15. Budapest. 1927. A Magyar Tud. Akadémia kiadása.

Váczy János szorgalmasan összegyűjtött és nagy gonddal kiadott 21 kötetéhez most jelent meg az első pótkötet. Kazinczy leveleinek utolsó kötete 1911-ben jelent meg; azóta igen sok tőle való és hozzá írt levél került nyilvánosságra. Ezeket gyűjtötte össze Harsányi István és adta ki ebben a kötetben; összesen 255 levél van benne, ezek közül 140 Kazinczytól való. A kötet beosztása, a kiadás módja ugyanaz, mint az előbbi köteteké. A bevezetés tájékoztat a levelek

¹ Néhány dolog azonban elkerülte a szerzőnek a figyelmét; így pld. a 4. lapon, hogy a votják deverbális -sa képző (*pīrasa* 'belépve') csuvas eredetű (l. Wichmann, Die tschuwass. Lehnwörter in den perm. Sprachen 154 és Beke KSz. 15:68. (Kár, hogy a votják -sa eredetének tárgyalásában, a KSz. id. helyén, Beke sem idézi Wichmann alapvető munkáját.)

tartalmáról, kiemeli az érdekesebb, fontosabb részleteket, a jegyzetek a kötet végén a szükséges felvilágosításokat, magyarázatokat nyújtják.

B. J.

Folyóiratok.

Revue des Études Hongroises et Finno-ougriennes. (V. k. 3—4. f.) — Louis *Bartucz*. La composition anthropologique du peuple hongrois. — Joseph *Castagné*. Le réveil national carélien. — Chronique: La linguistique hongroise. (István *Sági*.)

Ethnographia—Népelet. 1927. 3. sz. *Berze Nagy János*: A csodaszarvas mondája. — *Posonyi Erzsébet*: Erdélyi János és a népköltészet. — *Szendrey Zsigmond*: Történeti népmondáink.

Turán. 1927. 3—4. f. *Setälä Emil*: Hamlet alakja a finn népköltésben. — *Bán Aladár*. A szabad finn nemzethez. (Költemény.)

NYELVMŰVELÉS.

A nyelvről és lélekről.

A titok egy szemérje. Olyan titoknak fogom föl a nyelvet, mint a természetet, mint tulajdon életemet. Mégis kedvem kerekedik, hogy egyes csip-csup jelenségeit szemügyre vegyem, mint ahogy olykor kisujjamat szemlélem, vagy körmöm fehér vonalkáit, a titok egy-egy érzékelhető szemérjét.

*

Rablógyilkos. Ádám fiam még négyesztendős korában, azt mondotta, hogy rablógyilkos: a rendőr. Az, aki a rablót meggyilkolja. Ha az apagyilkos megöli az apát, a hitvesgyilkos a hitvest, akkor nyilvánvaló, hogy a rablógyilkos a rablót öli meg. Csak ügyvelbajjal tudtam vele megértetni, hogy téved. A rabló itt nem főnév, hanem jelző.

*

Szegény szavak. Kültelkeken, zsúfolt, kispesti villamosokban találkozom olyan szavakkal, melyek a szegénység orrfacsaró szagát árasztják. Ezek a népek (emberek) azt mondják a döllyfösekről, hogy nincs bennük emberiség (emberiesség), a Rókuszban (Rókuszban) kezeltették magukat, vagy a kliniken köppenyt (köpenyt) viselnek, leánykájuknak porcollán-babájuk van (porcellánbabájuk) és gramafont (grammofont) nyekergetnek. Szeretem az ilyen beszédet. Jobban jellemzi őket, mint egy rossz regényfejezet. Pár hangzóból nyomban következtethetek arra, hogy ágyra járnak, vagy csak szoba-konyhás lakásuk van s hetente legföllebb egyszer, vasárnap olvasnak ujságot.

*

Csibésznyelv. Tudod, mit mivelhet egy-egy betű? Mindent. A fönségest lerántja a sárba. Képzeld el egy kócos, kávéházi bohémet, aki gyászbeszédet mond elhunyt társa fölött, így:

— Azt állítják, hogy nem ő teremtette újra irodalmunkat? Micsoda beszédrész.

Végül ekképpen búcsúzik az elköltözöttől:
— Viszontlátomásra!

*

Csendőrök és csavargók. A régi nyelvész a nyelv csendőrje. A „törvény értelmében” üldözi azokat a szavakat, melyeknek nincs honossági igazolványuk, a rongyos, éhenkórász csavargókat, a jöttment idegeneket, aztán bekíséri őket a dutyiba. Nagyon helyesen. Keleti nyelvünk nem szervül az indogermán elemekkel. Ezek cifrává, szedett-vedetté tennék írásunkat. Többnyire fontoskodás, nyegleség idegen szóval élni. Egy idegen szóra néha tíz magyar is akad, mely a kívánt fogalom finomabb árnyalatát jelzi. Miért mondjam intelligens, mikor azt mondhatom, hogy értelmes, eszes, művelt, avatott, talpraesett s miért beszéljek pedáns emberről, mikor tudom, hogy az szőrszálhasogató, bakafántos, okvetetlenkedő, fontoskodó, aki a kákán is csomót keres? Egyesek azonban mindenben germanizmust szimatolnak. Ezeknek nyelvészeti üldöztetési mániájuk van. A német fölkel az ágyból (aufsteht), de a francia, angol, olasz, spanyol is ezt teszi. Keljünk föl hát mi is. Olykor nemcsak a kifejezés egyezik, hanem a gondolkozás módja is. Az új nyelvész nem csendőr, hanem belátó politikus: küzd a rendbontás ellen, mindaddig, míg az nem diadalmaskodik, akkor azonban közkegyelmet hirdet s a forradalom eredményeit törvénykönyvbe iktatja. A tárgy francia szó. (Targe a középkori franciában pajzsot jelentett, majd céltáblát, mely a dárdavetőnek mintegy tárgya volt). A mécs olasz szó. (Miccia, kanóc). Az elsomfordál, ez a tősgyökeresen-népiesnek tetsző kifejezés, német. (Er ist schon fort). Ezek már századok óta megszerezték polgárjogukat. Nincs okunk megvonni tőlük. Aztán ha tiszteljük ázsiai multunkat, mikor perzsák s egyéb népek szőkincese hatott ránk, miért vessük meg európai mivoltunkat? Az ázsiai ezredév szent? Az európai ezredév kutya?

*

Az ablak ragyogjon! Minden nyelvben vannak olyan igealakok, melyek hiányzanak, mert nem lehet kimondani őket. Nálunk is akad néhány sokkal kevesebb, mint egyéb nyelvekben. Az ablak fénylik, az ablakok fénylenek. Ha óhajtomódban akarom ezt kifejezni, nyelvem belesántul. Az ablak fényljk, az ablakok fényljenek. Mit mondok? Azt, hogy az ablak ragyogjon, csillogjon, a nyelv pedig tündököljön!

*

Világosság. Bizonyos írók, akik hallottak harangozni erről arról, egyes nyelvészeti tilalmakról, ma már zavarba jönnek s mindentől félnek. Mindenekelőtt a határozatlan névelőtől, a baljós egytől. Ezért így írnak: „Darabig várt, aztán kért pohár vizet” (Helyesen csak így: „Egy darabig várt, aztán kért egy pohár vizet.”) Mások már a határozott névelőtől is remegnek. Tudják, hogy az a-t és az-t birtokragos főnév előtt tanácsos és csinos elhagyni. Csakhogy nem mindig lehet. Különben ilyen sületlenségek támadnak: „A lány virágokat hozott. Anyám virágait földre dobta”. Itt

hamis látszat-birtokviszony keletkezett s hamarjában nem tudom, hogy a lány virágait dobta-e földre a lány, vagy az anya, vagy az anya virágait dobta-e földre a lány, vagy az anya. A határozott névelő beékelése megszünteti az értelemzavart. „Anyám a virágait földre dobta“. Másutt ezt olvasom: „Már nem ismerte meg apámat, testvéreimet és engem“. Az alanyi és tárgy-as-igeragozás zagyvaléka, közös vonzóigével. Magyarul: „Már nem ismerte meg apámat, testvéreimet és engem sem“. Egy rendőri tudósításból: „Ott feküdtek az ágyon az áldozatok és a gyilkosok már elmenekültek“. Eleinte azt hittem, hogy a gyilkosok is az áldozatokkal együtt feküdtek az ágyon. Tanuljuk meg, hogy az olvasót tilos — csak egy másodpercig is — bizonytalanságban hagynunk. Az írás egyetlen ékessége a világosság.

Újítsuk-e a nyelvet? A nyelv él, lüktet, fejlődik. Folytonfolyvást növekszik, mint az eleven köntös. Sohasem készül el. Vajjon újítsuk-e mesterségesen? Hogyne, ha lehet. De az ilyen beavatkozás sikere nem rajtunk múlik, hanem véletlenek sorozatán, a tömeglélektan kifürkészhetetlen titkain. A nyelvújítás történetéből látom, hogy Kazinczyék százával alkották a derék, pompás szavakat, melyek nyomtalanul hullottak el, viszont meghonosodtak, vérünnké váltak olyan lombikban kotyvasztott szavak, melyektől az érzékű nyelvésznek a háta is borsószik. A materiát Baróti Szabó Dávid úgy értelmezte, hogy „anyai dolog“ (mater) s az anya mellé egyszerűen egy *g* betűt ragasztott. Ma már nem ütközöm meg rajta. Folyamatosan beszélek anyagról, anyagiról, anyagiasról, anyagiaskodásról. Hegedüs Lóránt egyik hozzám intézett cikkében azt indítványozta, amitől egyébként már nyelvújító elődeink is irtóztak, hogy az elbeszélés tömörsége érdekében különböztessük meg egy jellel a nő és férfi nemét, legalább a harmadik személyű névmás esetében. Multkor pedig a fehér asztalnál azt mondotta nekem, hogy a nő legyen *ő*, a férfi pedig *ii*. Az ötlet elmés, megvesztegető, rendkívül tetszetős. Az *ő* a finomabb, a nőiesebb, az *ii* pedig, mely a népnyelvben máris hallható, — igaz, hogy mind a két nemre vonatkoztatva — az érdekesebb, a marconább, a férfiasabb. Ennél fogva a jövő regényírója így írhatna: „Ű megcsókolta az ő száját, mire ő arcul legyintette ii-t“. Csakhogy ez az újítás aligha verne gyökeret, mert sokkal jobban ellenkezik nyelvünk szellemével, mint Baróti Szabó Dávid legerőszakosabb szóalkotása. Ahogy a hold és nap nemét nem érzem, a nő és férfi neme is közönyös előttem, mihelyt nem az utcán találkozom velük, hanem a nyelvtanban. Ha nyelvünk eddig nem látta ennek a hiját, akkor nyilván nekünk sem szabad meglátnunk. Veszedelmes dolog idegen nyelvekkel kacérkodnunk, éppen azt irigyelni tőlük, ami nekünk nincs. Inkább büszkélkedjünk azzal, amink van. A franciák csak körülírással tudják kifejezni, hogy állni, képtelenek különbséget tenni e között: lehull, leesik, potyog, pottyán, vagy csörög, csörren, csördül, csörömpöl s fogalmuk sincs arról, mennyire más: tűnődni és tőp-

rengeni, szomorkodni és keseregni. Mégis csak megvannak valahogy. Ne áhítsuk meg egymás fülét és orrát. Különben örökké boldogtalanok leszünk.

*

Özveggy, árva, gyermektelen. Akinek meghal a felesége, vagy az ura, az özveggy; aki elveszti apját, vagy anyját, az árva, de a nyelv — legalább azok a nyelvek, melyeket ismerek — nem tudja kifejezni egy szóval annak az apának vagy anyának állapotát, aki eltemette gyermekét, holott talán ez a legnagyobb özvegység és árvaság, egy életen át tartó mártíromság. A gyermektelen mást jelent. Azt a rideg tényt, hogy az illetőnek sohasem volt gyermeke, nem pedig a gyermekfosztottságot. Vajjon mi lehet oka ennek a hiánynak? Semmi más, mint az, hogy abban az időben, mikor a nyelvek kiformálódtak, az ősemler, aki vadászott, halászott, még nem tekintette a gyermeket érzelmesen. Ez a még ki-nem-fejlett kis csemete a számára gyakorlati szempontból közel sem volt oly nélkülözhetetlen, mint nekünk, kik a jövőt képzeletünkkel előre vetítjük. Elveszett egy gyermek, gondolta, majd születik helyette másik. „Szóra sem érdemes”. Nem érdemes új szóra, mint például az a feleség, vagy növendék-gyermek, ki férj és apa nélkül maradván, talán elpusztul az életharcban. Döbbsenten veszem ezt észre. Micsoda barbárság van ebben a szótári hézagban. A nyelv, mely oly gyöngéd tud lenni, néha kegyetlen, hideg. Most úgy rémlik, hogy még mindig a barlanglakók vad szekercéjét használom.

*

Egyek vagyunk? Az *egy* a számtan és logika szerint csak egy és nem kettő, nem több. De a nyelv bölcsőbb, mint az észszerűség. Az csak a lélektanra hallgat. Néha az egynek is van többszáma. Ebben egyek vagyunk: mi ketten, mi százan, mi ezren.

(Uj Idők.)

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ.

Tarhó-e vagy tarló? Van egy jó magyar közmondás: „Akit a kígyó megmart, a gyíktól is fél.” Minthogy nagy életbölcsület rejlik benne, a magyar nép igyekezett azt más formában is kifejezni. Ez a másik forma így hangzik: „Akinek a forró kása megégette a száját, a tarhót is megfűjja.” Mi az az életigazság, amelyet a nép ebbe a két párhuzamos példabeszédbe rejtett? Nem nehéz kitalálni. Aki veszedelembbe esett, az a veszedelemnek a látszatát is kerüli. Hogy érzékelteti a nép ezt az életigazságot, amelyet szinte pszichológiai törvénynek is mondhatnánk? Úgy, hogy szembeállít egymással egy ártó és egy hozzá hasonló ártalmatlan jelenséget és mind a kettőnek ugyanazt a hatást tulajdonítja. Az első közmondásban szembe van állítva a kígyó és a gyík, egy veszedelmes és egy ártatlan csúszómászó és mindkettő ugyanazt az érzést kelti az emberben: a *félelmet*. A második közmondásban szemben áll a forró kása és a tarhó, egy olyan étel, amely könnyen

fájdalmat, égési sebet okozhat, egy másik étellel, amely ajkunkat vagy szánkát nemcsak meg nem égeti, hanem kellemesen hűsíti. Ez a két közmondás a fent közölt formában, olyan szemléletes és ami sokkal fontosabb, olyan logikus, hogy csak erőszakkal lehet formájukon változtatni.

Ez az erőszak mégis megtörtént; elkövette pedig Tolnai Vilmos, ez az érdemes filológus, a magyar nyelv-művelésnek jónevű harcosá a MNy. XXIII. évfolyamában (582—3 lp.). Ő nem érzi, hogy miért kell a *tarhót* fűjni, holott a *tarhó* fagyalt-szerű vagy legalább fagyalt gyanánt használt tejétel. Nagy baj, hogy ezt nem érti, mert akkor a közmondásnak az egész szellemét, mondhatnám: a szellemességét sem érti. Hiszen az az érdekes, mondhatnám: az a vicc benne, hogy a hideget is úgy fűjja a száját megégetett ember hűsítés végett, mint a forró. Valamint az első közmondásban is az az érdekes, hogy a megharapott ember az ártalmatlan gyíktól is úgy fél, mint az ártalmas kígyótól.

Tolnai a második közmondást nemcsak nem értette meg, hanem mindjárt javítani is próbált az értelmetlen voltán. Fölcsérelte benne a *tarhót*, ezt az elég szűk körben ismert tájszót a *tarló*-val, amelyet mindenki ismer. S aztán erre a nemcsak erőszakos, hanem nevetséges magyarázatra sodortatja magát, hogy akinek a kása megégette a száját, az még azt a helyet is megfűjja, amelyen a kása terem, tehát a *tarlóját*. Nem is szólva arról, hogy a kása és a többi gabonanemű nem *tarlón* terem, hanem *mezőn* (v. ö. búzamező) vagy szántóföldön, ki látott vagy csak hallott is olyat, hogy a mezőt megfűjja az ember, akár mikor még áll rajta a vetés, akár mikor már learatták. Közmondás, példabeszéd pedig csak mindennapi életjelenségekre, csak legközhörségesebb szokásokra támaszkodik, amilyen például a csuszómászó állattól való megrezzenés vagy az ételnek a megfűjása.

Tolnai ezt a *tarhó-tarló* cserét nyelvtörténeti adatokkal próbálja megerősíteni; hivatkozik Baranyai Decsi és Kisviczay közmondásgyűjteményeire, mint amelyekben *tarló* olvasható. Először is tudnunk kell, hogy ez a két bizonyíték csak egyet jelent, mert Kisviczay szinte lelkiismeretlen vakmerőséggel merített Decsiből és mint más esetben, ebben is sajtóhibástól vette át a kásáról szóló közmondást. Nem lehetetlen, hogy Tolnainak a harmadik bizonyossága, Molnár Ferenc (1789) is ebből a nem egészen tiszta forrásból merített. De Tolnainak a tulajdonképpeni tekintélye Bogáti Fazekas Miklósnak (1575) ez a verselés szempontjából gyarló verspárja: „Aki száját a kása megégette, Az mezőben is a tarlón fél tőle.” Pedig Tolnainak észre kellett volna vennie, hogy Bogáti Fazekas nem ismerte és így nem értette a *tarhó* szót, hát a hozzá leghasonlóbb *tarlóval* próbált szerencsét. Nem ismerte, mert a *tarhó* bizony csak azon az aránylag szűk területen közkeletű szó, ahol eszik is a *tarhót*; t. i. a Duna—Tisza közén, körülbelül Cegléd-től Csongrádig és Kisköröstől Szabadkáig. De Tolnainak már nem lett volna szabad Bogáti után botolnia, mert ő ismeri a *tarhót*, ha

máshonnan nem, a *Tájszótár*-ból.¹ Ezek után bizton reménylem, hogy Tolnai vissza fog térni a *tarló*-mezőről a *tarhó* ételhez, amint megtért annak idején, mihelyt tévedését belátta, egy nálánál sokkal nagyobb filológus, aki tájékozatlanságból és félreértésből Arany „*Hegedűjének*” ezt a sorát „Az egyik a borát köti” így magyarázta: *kulacsal az oldalára*.

(Debrecen.)

KARDOS ALBERT.

Olvasás közben. Az embernek mindent el kell olvasnia, mert sohasem tudhatja, hol és mikor tanul valami újat. A *Fővárosi Közlöny* 1928 január 27-iki száma közli a főváros közgyűlésének egyik üléséről szóló jegyzőkönyvet. Ebben olvassuk:

Kiss Menyhért: T. Közgyűlés! (Halljuk! Halljuk!) A Halotti beszéd szavaival kezdem interpellációm: „Emlékezzünk régiekkel Scythiából kijöttékkel.” (Derűtség.) Nem tudjuk, minek szólt ez a derűtség, vajjon a szellemes kezdetnek-e vagy pedig annak, hogy a közgyűlés tagjaiban is felébredtek a középiskolai padjairól hozott emlékek s tudták, hogy a régi históriás éneknek a magyarok bejövételéről semmi köze sincs a Halotti beszédhez.

K. I.

Az elsodort í. Szabó Dezső egy nagy regényt írt „Az elsodort falu”-ró én csak egy kis cikket szeretnék papírra vetni az elsodort í-ről. Igen, az *i* betűről amelyet a germanizmus szele elsodor onnan, ahol ott volna a helye. Legutóbb a Don-kozákok-ból sodorta el, akik természetesen nem valami ismeretlen lények, amint első olvasásra-hallásra gondolkodunk, hanem a földrajzból jól ismert nép: doni kozákok, a Don folyó mentén lakó híres lovas nép, a régi nagy orosz birodalom 129, vagy hány népfajtajának egyike. Ezek a kozákok most itt nálunk nem lovagolnak, hanem énekelnek s az ő énekük meghallgatására hívják fel figyelmünket a féllíves plakátok és a jól megfizetett hírlapi, reklámok ilyen formán: Jönnek a Don-kozákok! Itt vannak a Don-kozákok!

Hát én adnék egy tanácsot a plakátfogalmazóknak és a reklámszövegezőknek; egészséské ki a közönségnek szóló felhívást ilyen formán: Tisza-halászosok, — Duna-révészek, — Hortobágy-csikósok! Jertek, nézzétek és hallgassátok meg a Don-kozákokat!

KARDOS ALBERT.

Bridsezek vagy bridselek? A szenvedélyes bridezők (vagy bridselők?) nemcsak a parti fordulatain és a partner baklövéssein vitatkoznak, hanem gyakran vissza-visszatér a kérdés, vajjon hogyan kell mondani: bridezek vagy bridselek? Ha csak a nyelvtan szabályait akarom alkalmazni, azt kell mondanom, hogy mind a két képző, az *l* és a *z*, egyforma szerepű; mind a kettő főnévből alkot igét, amely azt jelenti, hogy az illető dologgal valamit csinálunk, végzünk, vele foglalkozunk. Tehát mindegy, hogy melyik képzőt alkalmazzuk. Csakhogy az élő nyelv nemcsak szabályok után indul, hanem vannak bizonyos hajlamai, szokásai. E két egyforma jelentésű képző használatában is megfigyelhetjük ezt. A zenével összefüggő kifejezésekben az *l* képzőt használjuk: *énekel, hegedül, dobol, trombitál, dúdál, táncol*, csak a *zongorál* mellett mondják így is: *zongoráz s a hárfáz, nótáz*

¹ A *Tájszótár* Debrecenből is közli ezt a szót Kászonyi Gyula után; de ez aligha hiteles, mert Debrecenben nem találtam embert, aki Debrecenben *tarhót* evett volna, olyant is keveset, aki a *tarhó* szót ismerte volna.

igékben használatos a *z* képző. Az *uzsonnánál, vacsoránál* szavak mellett mondjuk így is: *uzsonnáz, vacsoráz* s az *ebédel* helyett is némely vidéken azt mondják: *ebédez*; csak a *reggeliz*-ben használjuk a *z* képzőt, még pedig jóhangzás okából, mert az utolsó szótag *l*-je mellett csunya volna még egy *l*. A játékot és sportot jelentő főnevek mellett azonban a nyelvszokás mindig a *z* képzőt használja: *kártyáz, billiárdoz, sakkoz, kugliz, tarokkhoz, alsóz, ferbliz, korcsolyáz, rödliz, szánkáz, tobogánoz*. Tehát ezeknek a mintájára mondjuk: *bridsez*. S mindjárt elintézhettünk még egy ilyen kétes kérdést. Hogyan mondjuk: *sízek*, vagy *sielek*? A felelet önként adódik. Ha a többi sportkifejezésben a *z* képzőt használjuk, mondjuk ezt is így: *sízek, sízni*.

B. J.

MAGYARÁZATOK.

Fenek. A Nyr. 41:71 alatt a *fenékfészék* és a *fészekfentő* összetételekkel foglalkozva azt a sejtelmet vetettem föl, hogy a *fenék* talán egy töről való a *fentő* szóval, s egy *fen* ige *-ék* képzős alakja. A *fentő* azóta újból foglalkoztatott, s a Nyr. 53:104 alatt kimutattam, hogy végső elemzésben a *fen* 'élesít, köszörül, ken' ige az alapszava. A *fen* igének a nyelvtörténet folyamán csak a fölsorolt jelentéseit lehet kimutatni, valószínűnek tartom azonban, hogy ezek a jelentések 'dörzsöl, horzsol, súrol, kapar, vakar' alapjelentésből fejlődtek. Ezekből a jelentésekből lehet magyarázni a 'surlófű, mezei zsurló' (Székelyföld), továbbá a 'parázsban sült vakarcs, pogácsa' (Csallóköz) jelentésű *fentő* adatot.¹ Már most a 'fundus, grund, boden' jelentésű *fenék* szót nem nehéz a *fen* ige *-ék* képzős alakjának tekintenünk: az a hely, amelyet valamely szilárd tárgy érint, horzsol; pl. feneket ér a horog, a vasmacska, a vödör: súrolja, érinti a földet, a talajt a vízben; hasonló kifejezés: megfeneklik a hajó. Ilyenformán magyaráztam Nyr. 53:105 alatt a *fészekfentő* kifejezést is.

A *fenék* képzője véleményem szerint azonos a *maradék, keverék, rejték ~ rejtek, röjtök, hajlek ~ hajlok, burék ~ burok*, stb. *-ék*-jével. A *fenék*-nek is van rövid zárt *ë*-s mellékalakja egy abaújmegyei változatban (*fenék-fészék*), de ez esetben az első szótagban is zárt *ë* van. Vannak ellenben nyílt *e* hangzós adatok is (*fenek* Palócság, Heves m., Hegyalja, Szabolcs m., Szatmár m., Ugocsa m.; ragos és képzős alakjai általában nyílt hangzóval: *fenekes, feneket, feneker*), melyeket úgy kell felfognunk, mint a *kerék ~ kerek* (vö. Nyr. 39:312), s a mélyhangú *hajlek ~ hajlak, fazék ~ fazak, dörék ~ dörök, darok ~ darak* (Debrecenben: *deraka, derakasan*) viszonyát, melyekben nyíltangzós illeszkedés történt (vö. Losonczy, MNy. 23:27, NyK. 46:242 s köv.). Ettől az *-ék* képzőtől Szinnyi újabban (NyK. 46:161 s köv.) el akarja választani az *-ag eg, -atag eteg* képzőt, azt hiszem azonban, erre semmi szükség nincs, mert itt is nyíltangzós illeszkedést vehetünk fel; a legtöbb idetartozó adatban u. i. *-at et, -ad ed*, képző előzi meg az *-ag eg-et*; pl. *sivatag, rivatag, fergeteg* (és *fergetek*), *rengeteg, fuvalag* (és *fujatag, fujátok, fujátok*), *lengeteg* (és *lengeteg, lengetek*), *ingatag, viszketeg, görgeteg, csergeteg, kergeteg, reszketeg, avatag*, (és *avatag, avaték; avadag, avadeg, avadék*), *fonyatag* (vö. *fonnyad*).

¹ A MTsz. idéz az Alföldről egy *fentős* 'pállott, nyirkos, bűzös (pl. a füstre akasztott sertéshús lanyhás őszi időben)' adatot. Ha ezt a szót bizonyos emberi testrésze is alkalmazzák, akkor ez is a 'dörzsöl' jelentésű *fen* ige megy vissza, mert a pállás az összedörzsölődés folytán beálló izzadás következménye.

pöfeleg, (és *pöffedék*, de *pöföleg* is), *poshatag* (és *posadék*, *poshadék*), *hivradag* 'pallor, pallidus' (ma: *hervatag*), *rothadag* 'putredo', *szunnyadagos* (és *szunnyadakos*), *sinnyeteg*, *sinnyedeg*, *senyedeg* (és *sennyedek*, *sennyedék*, *senyvedék*); *fuldalag* (és *furdalék*), *daganag*¹ stb. TMNy. 525). Az *-ék*, *-ag* képző előtti szótagban a *pöföleg*-en majd kívül mindig nyílt hangzót látunk, itt azonban a zárt hangzós alak későbbi fejlemény, mert az alapszó *pöffed*, *püffed*. Ilyen még: *gombolyag* ~ *gombolyék* (de vö. *gombalyag* JordK., *gombajig* Szatmár m.); *gömbölyeg* és *gömbölyög* (de: *gömbeleg* Heltai, *gömbelyeg* Cisio, *gömbellyég* Comenius, *gömbelég* Heltai, *gömbelig* Calepinus, *gömbelijeg* Szatmár m., vö. még: *genmbely* 'rotundus' Pesti), *göngyöleg* (de: *gwngeliek* VirgK). Itt legfeljebb arról lehet szó, hogy az utóbbiak képzője anyílt hangzós végszótagú igékből alakult származékszók analógiáját követte. Az egyeztetett permi és vogul képzőknek még egymással való azonossága is kétséges, mert a votják *-h*, zürjén *-g* igenévképző — szerény véleményem szerint — eredetibb *-k*-ből való (vö. NyK. 39:428 és Nyr. 55:107, jegyz.), a vogul infinitivusképző etimológiája pedig még megfejtésre vár. BEKE ÖDÜN.

Álom.² Az *álom* szó, mint ismeretes, *-m* képzős alakja az *alszik* (*alvó*) *allat*, *oll* igék alapszavának, s már azért is becses tagja a magyar szókincsnek, mert az *-alom* elem képzőbokon kívül talán az egyetlen biztos adat az ősi *-m* igenévképzőre. Más szavunk is van, mely egy-egy ritka képzőt őrzött meg, s a legérdekesebbek közé tartozik a *mezét*(láb, fő, szár), *mesztél*(láb), *meztelen* (a régi nyelvben *mezehtelen*, *mezejtelen*, *mezéтелен*), melyek a tagadó képző fejlődésének egy-egy nevezetes állomását jelzik.

Az *álom* szó rokonnnyelvi megfelelői azt bizonyítják, hogy a szó *l*-je eredetibb fgr. **ð*-ből fejlődött. Ezt a fgr. **ð* hangot Setälä (NyK. 26:415) szerint a finn, a lapp és a mordvin nyelvben *d*-féle, a permi és az ugor nyelvekben, tehát a magyarban is, *l*-féle hangok képviselik. Paasonen (NyK. 40:353) azonban kimutatta, hogy a mordvinban a magánhangzók közt levő **ð* *l*-lé vált, s ahol a *d* a fgr. **ð* (és **ð'*) hang megfelelője, az nem hangfejlődés, hanem analógia útján jött létre.

A cseremiszen mármost van három szó, melyben *m* előtt levő fgr. **ð* hang nyomtalanul eltűnt. De az eredeti fgr. **l* is kieshet *m* előtt, s azért a KSz. 14:348 alatt azt a gondolatot vettem föl, hogy a cseremiszen is *l*-re változott a fgr. **ð*, s ez az *l* azután *m* előtt az eredeti *l*-ekkel együtt kiesett.

Ilyen szó többek közt a magyar *álom* megfelelője: *om*, *omo* 'álom'. Setälä (Stufenw. 114) és Wichmann (FUF. 15:39) szerint ez a cseremiszen szó rejlik az U. *om-bal*, C. *oläm-Bal*, M. *ol* ≈ *m-Bal*, B. *ol* ≈ *m-bal* 'pad', K. *olm-anğa* 'wandfeste bank zum liegen od. schlafen' (*anğa* 'deszka'), így ez adatok egy része szerintük meg is őrizte az eredeti fgr. *l* hangot. A felsorolt összetételek első tagjának azonban, mint NyK. 45:350 alatt kimutattam, semmi köze sincs az 'alvás, álom' jelentésű szóhoz, mert az az *oläm* 'hely' szóval azonos, mely a keleti nyelvjárásokban

¹ Vö. *Toldalag* marostorda-megyei helynevet. Alakváltozatai Csánkinál (5:741): *Toldalagh* (1268, másolat után), *Tholdalag* (1432, 1477, 1483), *Tholdalagh* (1443, 1477, 1487), *Thodalagh* (1472), *Thodalogh* (1442), *Tholdalak* (1446, 1449, 1462), *Tholdolac* (1446), *Tholgalag* (1449); *-ad* *-(at?)* véggel is: *Toldalad* (1366, 1380), *Tholdalad* (1439), *Tholdalth* (1446), *Tholdalag alias Tholdalad* (1456.)

² A cikk a közölt etimológiákkal már 1917-ben készen volt, s a következő évben már ki is volt szedve. Most csak jelentéktelen változtatásokkal jelenik meg.

magában is jelenthet 'fekvőhely'-et, épúgy mint a nyugati nyelvjárásokban a JT. *βer*, K. *βār* 'hely' szó, pl. JT. *βerdm βakšaš*, K. *βārm šārāš* 'ágyat vetni, elkészíteni (tk. kiteríteni) a fekvőhelyet', *βārško pištā* 'ágyába fekteti', *pāren βazn βārško* 'az ágyba feküdt'. A falhoz erősített, fekvőhelyül szolgáló padot a cseremiszek a házzal együtt a csuvasoktól vették át s valóban a csuvasban is ugyanaz a *vjrdn* szó jelent 'hely'-et és 'ágy'-at épúgy, mint a tatár *urjn*.

Hogy azonban az eredeti fgr. **ð* valóban *l*-re változott a cseremiszen, bizonyítja a következő két adat, melyben a szóvégen (tehát nem *m* előtt) levő *l* megmaradt: K. V. JO. *kāl*, JT. C. Cs. UJ. M. B. P. *kāl*, U. P. *kil* 'fűző v. kötő (fonál, madzag, zsinag, zsinór, húr, a gyümölcs v. gabona kocsánya; fogó (üstön, vödörön), ajtóhúzó'; K. V. JO. *kāldem*, JT. C. Cs. UJ. M. B. P. *kāldem*, UP. *kildem* 'köt, megköt'; vö. votj. *kal* 'zsinór, zsinag, madzag, fűző v. kötő fonál; vminek a fogója, füle'; zürj. S. L. *kil*, Ud. V. P. *kiv* I. *kī* 'strick, bindfaden, schnur'; osztj. É. *kēl*, I. *ket* 'kötél', vog. É. *kwālī*, P. *kwalī*, *kwalc*, K. *kwāli*, KL. *kwoāli*, T. *kūlu* 'kötél'; finn *köysi* (*köyte*-) ua. (Wichmann a cseremiszen a 'húr' jelentést elválasztja a többitől, s a 'nyelv' jelentésű fgr. szókkal egyeztetni.) — Érdekes, hogy ezt a régóta ismeretes egyezést sokáig nem vették tekintetbe, mert a cseremiszt a tatár *kil* 'lőszőr; vékony húr' (~ csuv. *χələχ* ua.) átvételének tartották, még Räsänen is pár éve megjelent könyvében (MSFOu. 50: 37), noha a permi adatok mind hangalak, mind jelentés tekintetében eredeti nyelvkincsnek bizonyítják. A cseremiszen a 'madzag, zsinór' jelentésből inkább fejlődhetett a 'húr' jelentés, mint fordítva, nem tekintve azt, hogy a cseremiszen nincs meg a 'lőszőr' jelentés, mely a török nyelvekben a 'húr' jelentés alapjául szolgált. A cseremiszt igealakot sem tartották némelyek (mint Genetz ETV. 39 és Paasonen, JSFOu. 15: 37) a névszóból származottnak, hanem más fgr. igével egyeztetették, sőt ezzel kapcsolatban is utaltak csuvas átvételre.

JO. *šol*, JP. *šəl*, V. JT. *šolokš*, CK. *šolok(k)š*, Cs. *šolokš*, CU. *šulš*, U. *šulš*, B. P. *šuluš*, M. *suluš* (legtöbbször a *kem* 'csizma' szóval összetéve) 'csizmaszár'. A -*kš*, *š*, mint a jaranszki alakok egyrésze mutatja, kicsinyítő képző. A tőalakot egyes összetételek is megőrizték, melyeket Wichmann (FUF. 12: 129) összevont alakoknak mond: U. *šulšštir*, M. *šulštir* 'fussbinde (am unterschinkel, aus wollfries)'; vö. votj. *sul* 'fakéreg, hánecs'; S. *sul-*, *suj-*, K. *suj-* 'lenyúzni a fát, lehántani a fa kérget és galyait' (a votj. *l > j* hangváltozásra nézve l. Munkácsi, NyK. 27: 134 jegyz.); vog. *sula*, *sul* 'baumrinde, lindenbast'; *jiv-sul* 'baumrinde' (talán átvétel a permi nyelvekből); mondv. *sud* 'baumrinde'; an der birke die untere rinde'; E. *sudodo-*, M. *sudādo-* '(einen baum) abschälen'. (A votj. és vog. szókat egyeztetette Setälä, FUF. 2: 251, a votj. vog. mordv. szókat Paasonen, S-laute 14.) — A cser. szó jelentése meglehetősen eltér ugyan a többitől, de ez nem szólhat az egyezés ellen; vö. a magyar *kéreg* szót: *fakéreg*, *cipőkéreg* (a saroknál); *haskéreg*, *haskér* 'hashártya', *agykér* 'agyhártya' NySz. MTsz.)

Még két cseremiszt szó van, amelyben fgr. *ð*-t kell föltennünk: P. B. M. *šūi*, U. C. Cs. J. K. *šū* 'szén'; 'korom' (B) és *kum* 'sző'. Már cseremiszt nyelvtanomban kimutattam (121 l.), hogy a cser. *i*, *u*, *ü* végű szók eredetileg *j*-tővűek voltak (vö. még Paasonen, NyK. 38: 191), ez esetben pedig a *j* szóvég fgr. **ð*-t képvisel; ez a két szó tehát a **ð* tövekből analógiás úton került a **ð* tövek közé.

BEKE ÖDÖN.

A bácskai népnyelvből. 1., *Verekedni* és *veszekedni* közt éles különbséget tesznek Bácskában. Az előbbi *tettleges* szembeszállást, kölcsönös ütlegetést,

míg az utóbbi csak *szóbeli* civódást, perlekedést jelent. 2. *Levan*. Ez annyi, mint: *vége van, el van intézve, nincs tovább*, (pont, slussz). Pl. megmondtam, oszt evve *levan*. 3. *Igén csak, majd csak, majd igen*. Mind a három kifejezés annyit tesz: *többnyire*. Pl. Jól érti a gyerek ezt a dögöt! Hát nem csuda, mert *igén* csak együtt szoktuk csinálni. 4. *Furcsálni*. Körülbelül ezeket jelenti: helyteleníteni, rosszallani, csodálkozni, hihetetlennek tartani. Pl. *Furcsálom tőled* az egész dögöt (rosszallom, nem vártam volna tőled).

BOCSÁRI KÁLMÁN.

Derhenő és burhonyó. A Münchener kódexben egyetlen egyszer előforduló *derhenő* 'derült', 'serenus', 'heiter, hell' szót a NySz. a *dér* származékai közé sorolja, a legtöbb nyelvész azonban a *derül* igével hozza kapcsolatba. A kérdést végérvényesen eldönti az a körülmény, hogy a *derül*-lel ellentétes jelentésű *borul*, (a régi és a népnyelvben) *burul* ige alapszavából a *derhenő*-nek teljesen megfelelő képzés alakult a *burhonyó* 'nubilus', 'wolkgig' szóban. Sajnos, csak egy adatunk van erre a szóra Meliusnál (Isten ad burhonio essős időt, isten ad tiszta időt NySz.), de egy Nagy-Ari Benedek nevű, 17. századbéli írónál előfordul *burhonyagos* (idő) is, amely úgy viszonylik a *burhonyó*-hoz, mint a *vörhenyő* a *vörhenyeges*-hez¹ (Vö. Vikár, MNy. 6:268, Simonyi, NyK. 24:140, TMNy. 378.). CzF. a *derül*, *derül* igét összekapcsolja egyrészt a *dér*, másrészt a *deli*, illetve *dél* (~ *delet*) szóval, s e szerint a *derül*, *derül* eredetileg *delül*, *delül* volt. Ennek alapján Melich, MNy. 23:9, a *derhenyő*, *derül* és *dermed* szokat a *dér*-ből származtatja, de ennél valószínűbb Simonyi nézete, mely szerint a *derhenyő*, *burhonyó*, *sülhenyő* a *verhenyő* analógiájára keletkezett (vö. még: *pirhanyul*, *pirhonyodik*, *pirhonyagos*).

BEKE ÖDÖN.

Pite. Bizonyára tudja mindenki, hogy ez a szó egy süteményszót jelent, olyan töltött lepényféléket, melyben lehet alma, dió, barack vagy más töltelék. A neve rejtély előttem. A Sanders-féle Fremdwörterbuch (2. kiad. 1891) említi az újjörög *pila* szót, melynek több jelentése közt ez is előfordul: Kuchen bei den Bosniaken. Érdekes volna eldönteni, a két szó azonos-e? S ha az, mi a magyar megfelelője? A Szauer Sándor szerkesztette „Az éllap“ című szótárszerű munka (Szombathely, 1899) XXVII. szakaszában az „élesztős tészták“ közt a kalácsok, édes kenyerek, lepények után a pitékről beszél, ezzel a címmel: *Bélesék. Pite (Billa). Pannequets*. Eszerint a *pité*-nek magyar neve *béles*, a *Pite (Billa)* a német, *Pannequet* pedig a francia elnevezése. A német szótárak azonban sem *Pite*, sem *Billa* szót nem ismernek. A mi német szótáraink azonban így magyarázzák a *béles* szót: gefüllter Kuchen (2. Ballagi, Sim. Bal. stb.)

K. B.

¹ Ide tartozik nyilván még a Geleji Katonánál ugyancsak egy adatban előforduló *burhos* 'borus' szó, mely a népnyelvben is megvan *burhós* alakban (Somogy m. Nyr. 31:286.).

Javítandók. Folyóiratunk legutóbbi számában Munkácsi Bernát „Állati testrésznevek“ c. cikkébe több sajtóhiba csúszott be, melyek közül a fontosabbakat itt kijavítjuk: 133. l. alulról a 2. s. *vuj-añsux* h. *vuj-añsux*; 6. s. *uj* 'állat' h. *uj* 'állat' | 134. l. felülről 5. s. *ma'ijl*, *ta'ijl* h. *ma'ijl*, *ta'ijl*; 6. s. magashangnak h. magashangúak; 24. s. *лалкы* h. *лалкы* | 135. l. felülről 17. s. *vézve* h. *nézve*; alulról 18. s. népelimológia h. népetimologia | 136. l. felülről 13. s. *tu-tü* h. *tutü*; 16. s. járnak h. járunk | 137. l. felülről 11. s. a (törleendő); 24. s. mellé h. melle; alulról 6. s. *mäto* h. *mätv* | 138. l. felülről 17. s. *igekötő* h. *igeitő*; 19. s. *χυιis-i* h. *χυιis-i*. 155. l. utolsó sor: mód h. olv. nád.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
F O L Y Ó I R A T A

SZERKESZTI ÉS KIADJA:
BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

Munkácsi Bernát. — A tehén szó eredete	35
Elek Oszkár. — Török emlékek a magyar nyelvben. II.	42
Kertész Manó. — Jelöletlen birtokviszony	47
Fokos Dávid. — A <i>hanem</i> kötőszó használata	49
Beke Ödön. — Szóegyeztetések	52
Gyászjelentés. — Revész Samu. B. J.	56
Irodalom. — Nyelvtudomány, mint szellemtörténet. (Trostler József.) — Könyvek és folyóiratok	57
Nyelvművelés. — az amerikai magyarok nyelve. (Balassa József.) — Új szavak (Zolnay Vilmos.)	62
Magyarázatok. — Pótlások. (Spitzer Leó.) — A török emlékekhez. (Rubinyi Mózes.) — Olvasás közben. (Löw Immanuel.) — Adatok a gyermeknyelvhez. (Zsidó Vince.) — Szerkesztői üzenetek	63

A kiadóhivatal értesítései.

**A Nyelvőr előfizetési ára az 1928. évre 5 pengő.
Félévi előfizetést nem fogadunk el.**

Hátralékos előfizetőinket kérjük, hogy mielőbb küldjék be a f. évi előfizetést, mert a felszólítás mindig felesleges költséget okoz.

Az 1920—1927. évfolyamok ára, amíg a készlet tart, egyenként 4 pengő. A régebbi évfolyamok közül csak néhány kötet kapható. Régebbi évfolyamok hiányzó számain, ha megvannak, csakis a füzetek ára és a portóköltség megtérítése ellenében küldhetjük. Egy-egy szám ára 1 pengő.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német márka.

A Magyar Nyelvőrnek ez a száma a szerkesztő hosszabb ideig tartó távolléte miatt elkésve jelent meg.

A legközelebbi szám 1928 július havában jelenik meg.

A Nyelvészeti Füzetek közül még néhány füzet kapható.

A MAGYAR NYELVŐR
szerkesztősége és kiadóhivatala,
Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27

Telefón: József 450—74.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560.

Nyelvőrkalauz II.

**Tartalomjegyzék, szó- és tárgymutató a Magyar Nyelvőr
26—50. évfolyamaihoz.**

Megjelent a **Nyelvőrkalauz II.** kötete, ez a nélkülözhetetlen **segéd-könyv** mindenki számára, aki magyar nyelvtudománnyal foglalkozik.

A Nyelvőrkalauz bolti ára 15.— pengő. A Nyelvőr előfizetői és iskolák, ha közvetlenül a kiadóhivatalhoz előre beküldik a díjat, 10.— pengőért kapják.

Külföldi megrendelők számára a **Nyelvőrkalauz** ára a kiadóhivatal útján **10.— német márka. Bolti ára külföldön 15.— német márka.**

A MAGYAR NYELVŐR
szerkesztősége és kiadóhivatala

Stemmer Ödön antikváriuma

Budapest, V., Gr. Tisza István ucca 9.

7. könyvjegyzék:

Történelem és segédtudományai.

Tudományos művek gazdag raktára.

Allandóan vásárlók tudományos folyóiratokat és könyveket.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓÍRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

A TEHÉN SZÓ EREDETE.

Irta Munkácsi Bernát.

Megírta ugyan Melich János, hogy „a *tehén* árja egyeztetéseiről pedig nulla mentio fiat!” (MNY. XXIII, 553.) — mégis legyen szabad néhány szerény észrevétellel visszatérnem e tárgyra; hiszen a tudományos kutatások világában nem dívik a tilalomfa s elévülhetetlen szokásjog az „*audiatur et altera pars!*”

Az én árja-magyar szómagyarázataim bírálói rendszerint félreértik felfogásomat az egybevetett adatok viszonyára nézve. Azt hiszi pl. Melich is, hogy midőn azt írom, hogy „magy. *tehén* < av. *daēnu-* (nomin. -uš) = szkr. *dhenu-* (nomin. -uš),” ez azt jelenti, hogy a magyar szót az avesztai, vagy óind nyelvből származtatom. Evvel a nézetével jogosan írhatta, hogy „a magyar *tehén* hangalaknak akár a *dhēnūs*, *daēnūs*-ból, akár pedig a *dhēnā*-ból való származtatása hangtanilag is képtelenség”; mert csakugyan „képtelenség”. De nem is véltem s nem is állítottam ezt, aminthogy egyáltalán nem vélem valamely magyar vagy rokon nyelvi szónak eredetét a keleti iránságból, vagy az óindból, illetve az Aveszta és Védák irodalmilag följegyzett nyelvéből. Nincs semmi alap annak föltevésére, hogy a magyarok és nyelvi rokonaik valaha is ama távol keleti tájakon éltek volna s nyelvi érintkezésük lehetett volna az ott lakó árja törzsekkel.

Világosan kifejtem e nézetemet ÁKE. könyvem bevezetésének ama helyén, hol a < jegy értelmét magyarázom (117. l.). „Szokás szerint — így írom e helyt — azt jelenti [e jegy], hogy a szögbe foglalt adat eredetije a csúcs mögé helyezettnek. De félreértések kikerülése végett megjegyzem itt is, hogy midőn a finn-magyar és árja (iráni), illetőleg kaukázusi adatok kapcsolata van vele jelezve, a vándorlás irányának meghatározása csak *általánosságban* értendő; tehát pl. magy. *arany* < av. *zaranya-* nem azt jelenti, hogy a magyar szó éppen az avesztainak átvétele, hanem csupán azt, hogy ezen av. alak kimutatható leghűbb képviselője, vagy mása annak az *ismeretlen iráni nyelvből* való alaknak, melyet a magyar nyelv s rokonai átvettek. Ha a finn-magyar szavak szanszkrit, vagy kaukázusi szavakkal vannak így egybevetve, korántsem értem, hogy éppen a szkr. vagy a jelzett kaukázusi nyelv a közvetlen forrás-terület; hanem hogy a szó általánosságban *árja* vagy *kaukázusi*

nyelvükörből való. . . . Kutatásaink mai álláspontján époly kevésbé határozhatjuk meg a magyarral és rokonságával érintkezésben állott árja és kaukázusi nyelveket, mint nem ama csuvassszerű ugor-török-séget, honnan a magyarnak legtöbb régi török eleme való“.

Későbbi tanulmányaimban oszlik a bizonytalanság a finn-magyar nyelvek iráni és ind elemeinek eredetére nézve s mind határozottabban kidomborodik annak a nézetnek helyessége, melyet előttem Tomaschek Vilmos fejtegetett és bizonyított részletesen (l. ÁKE. 71—85), hogy t. i. azok a különféle tájszóláson beszélő árja törzsek, melyektől a jelzett elemek származnak, a keleteurópai szkythák, illetve szármataik közt keresendők. Legutóbb a Don, Volga és Ob folyók neveiről szóló s a Kőrösi Csoma-Archivum folyóiratban megjelent közlésemben érintettem e tárgyat, rámutatva arra, hogy még a határozottan *ind* jellegű jövevényszavaknak is e folyók tájain van forrásterülete (l. 303). Ha tehát a magy. *vászón*-nak a szkr. *vāsana*- (nomin. *-am*) 'Gewand, Kleid; Tuch, Zeug' szóban akad szorosan egyező mása (szemben az av. *vanhana*-alakkkal), vagy a *szekér*-nek a szkr. *cákata*- (nomin. *-am* és *-as*) 'Karren, Wagen' szóban hargtanilag igazolható megfelelője, ebből még nem következik, hogy e magyar szók a szanszkritból származnak s átvételük földrajzi színtere valahol India vidékén lehetett.

Épígy nem jelenti a *tehén* < (mai pontosabb jelzéssel: ~) av. *daēnu*- = szkr. *dhenū*- egybevetés, hogy a magyar szó éppen az 'avesztai (keleti irán) nyelvből származnék. Hiszen az e szó hangalakját magyarázó jegyzetben részletesen utalok az eltérésekre (ÁKE. 597), igazolván a szókezdő iráni *d* ~ magy. *t* hangmegfelelést a *tíz* ~ oszét *dās* = av. *dasa* 'decem' kétségtelen példájával, melyhez hasonló tanulsággal csatlakozik a *törvény* (régí *teruen*) s ~ óind *dhárman*- 'Gesetz, feststehende Ordnung od. Sitte' (ÁKE. 610.) szók egyezése, amint ezt Herm. Jakobsohn jeles marburgi iránista is elismerte (Zschr. f. vgl. Sprachforschung LIV. 207), továbbá a *tej*, melynek föltett kapcsolatát az oszét *dājə* ~ ói. *dhāyati* 'szopik' szóval (ÁKE. 598.), tekintettel az óind *dādhi* > uj-ind *dahī*, *dhai* 'savanyú tej' közös többeli származékra ujabban Schmidt József is megerősíti (Nyr. LI: 102).¹ A szóközépi *h*-t a *tehén*-ben az av. *daēnu*- diftongusa alapján a *küher* ~ *küēr*, *kövéř*; *fehēr* ~ *feēr*, *fejēr*; *föhēny* ~ *füön*, *föveny*; *míhes* ~ *mies*, *míves*; *fuhar* ~ *fuar*, *fuvar* (kfn. *vuore*); *bihal* ~ *bial*, *bival* (ószl. *byvolū*); *gyohon* ~ *gyovon*, *gyón*; *kohács* ~ *kovács* féle esetek módjára vélem magyarázhatónak, vagyis hiatuspótlónak veszem. S ha Schmidt József ezt „hihetetlennek“ tartja s a *híd* ~ av. *haēnu*-kapcsolatra utal (PhilKözl. XXVII, 694), erre azt válaszolhatom, hogy a *híd*, mint az oszét *χīd*, *χēd* 'pons' megfelelőből következethetjük, közvetlenül az alánból való, míg a *tehén* az av. *aē*

¹ A donvidéki iráni szkythák szókezdő *d* > *t* hangváltozásának beszédes adata a Don folyónak görög *Távaῖς* s a törökökre átörökölt *Tin* neve, melyre nézve l. KCsArch. I, 301—2.

diftongus másnemű elváltozásával régibb alak, vagy más tájszólásból eredt jövevényszó lehet. „*Verschiedenheit in den arischen Lehnwörtern der finnisch-magyarischen Sprachen*“ c. közleményemben (KSz. IV, 374) nyolc csoportját mutattam ki a magyarban s a vele rokon nyelvekben észrevett iráni és ind alkatú szóelemeknek s ez nem is lehet meglepő, ha meggondoljuk, hogy a Herodotosztól leírt szkýtha törzsek is többféle nyelvjáráson beszélhettek, a finn-magyar népek pedig szomszédságukban éltek s mint halászzattal, vadászattal s baromtenyésztéssel foglalkozó nomádok sűrűn változtatva lakóhelyeiket, hosszú történeti korok folyamán sokféle árja néptörredékkel juthattak nyelvi érintkezésbe. Ha figyelembe vesszük, hogy pusztán a szlávság köréből nyelvünkben ó-orosz, ószláv, bolgár, horvát, szerb, szlovén, tót, cseh, lengyel és rusznyák elemek honosodtak meg, mennyivel inkább föltehető ily jelenség a nomád kor keleti vándorlásaiban?!

Azt vélem, hogy Melich nem is az itt érintett hangbeli eltérések miatt tekinti a *tehén* ~ av. *daēnu*- egyeztetést „hangtanilag képtelenség“-nek, hanem azért mivel a magyar szón nincs meg nyoma a *daēnu*-š nominativusi alak végzetének. Erre valóban ügyet sem vetettem magyarázatomban, mert az árja jövevényszók a magyarban és rokon nyelvekben rendszerint a sajátos óiráni és óind nominativusi casusragok nélkül jelentkeznek, világos jeleül annak, hogy nem e régi nyelvekből, hanem ezeknek a középperzsa, oszét s középind nyelvjárássok fokán levő későbbi fejleményeiből eredtek. Ime az óind *ṣatā-m*, av. *sata-m* (tő: *ṣatā*-, *sata*-) nomin. -*m* végzetét sem találjuk a finn *sata*, mord. *šada*, lapp *čuoŋtie*, cserem. *šüđö*, zürjén *šo*, votj. *šu*, vogul *sät*, osztják *söt*, magy. *száz* megfelelően s ugyanígy viszonylanak végzetükre nézve: óind. *sahāsra-m*, av. *hazarə-m* 'ezer' ~ vog. *sōter* ~ magy. *ezer*; óind *vāsana-m* ~ magy. *vászon*, óind. *ṣākata-m* (vagy -*as*) ~ magy. *székér*, osztják *šiker* 'szán' stb. Az *arany*-nál az egyező av. *zaranya*- 'arany' iráni alak nominativusi végzetét (vö. óind *hiraṇya-m*) az EtymSzót. sem keresi, aminthogy jogosan eltekinthet az *ár* 'pretium' szónál az oszét *arj* 'ár, érték' szorosabban egyező alak mellett az óind *arḡhā-s* nomin. ragjától. Az *ostor* ~ vog. *āšter* szavakon nem látszik az óind *āštrā* 'Ochsenstachel' ~ av. *aštra* (tő: *aštrā*-) 'Geißel, Peitsche, Knute' (Bartholomae, Altiran. Wb. 263) hangzói végzetének nyoma s épígy viszonylanak *sör*, *ser* ~ zürj. votj. *sur*, vog. *sor* 'sör' az óind *sūrā* alakhoz végzetükben (ÁKE. 545). Az av. *daēnu*-š szóhoz egészen hasonló alkotású az av. *haētu*-š (Uhlenbeck, EtymWb. d. altind. Spr. 341.) 'Brücke', melynek kapcsolatát a magy. *híd* (*héd*) szóval az oszét *χīd*, *χēd* 'hid' változat biztosítja; de emezeken szintén nincs meg a *tehén* szónál hiányzó -*uš* nomin. rag, aminthogy e nélkül vannak az av. *haētu*-š óind. másának, a *sētu*-š 'Damm, Brücke' szónak megfelelő mordvin *sed*, *šed*, zürj. *sod* 'híd' szók (ÁKE. 347). A végzetek ugyanily megfelelése észlelhető a *szeg* 'Nagel' ~ vog. *sänky*, *sönky*, lapp *sainke*, *sagge*, votják

čog 'Pflock, Nagel' s a nekik alakban és jelentésben szorosan megfelelő óind *caŋkū-s* (nomin.) szavak közt (ÁKE. 565). Azt remélem, hogy ez adatok figyelembevételével Melich sem fogja már a *tehén* ~ *daēnu*- egyeztetést „hangtanilag képtelenségnek” ítélni.

De hát a jelentés? Melich azt vitatja, hogy „a *tehén* szónak 'vacca'; Kuh' jelentése nem régibb a XV—XVI. sz. határánál” (MNY. XXIII, 552). Föltéve, hogy ez a megállapítás helyes, még akkor sem érinthetné a *tehén* iráni eredetének hitelességét, ha egyébként hangtanilag az av. *daēnu*- alaknak megfelel, mert ez esetben legfeljebb azt a gyakori jelentésváltozást kellene felvennünk, hogy a *tehén* régi szorosabb értelme ('vacca') általánossá ('bos') lett. Ime maga a *bos* szó és idg. rokonsága is ugyanily jelentésfejlődéssel nyerte általános 'Rind' értelmét, mint O. Schrader „Reallexikon der indogerm. Altertumskunde” (689. l.) művében ez állatról olvassuk: „Schon in der Ursprache sind besondere Benennungen für die beiden Geschlechter des Tieres vorhanden. Der Stier heisst: scrt. *ukshán*-, av. *uxšan*-, got. *aúhsa*, ahd. *ohso* (auch der versch. schnittene) etz. Die Kuh: scrt. *gô*-, av. *gâo*-, armen. *kov*, griech. *βοῦς*, lat. *bōs*, ir. *bó* (*bós* 'Rindvieh' = altn. *kussa* 'Kuh'), ahd. *chuo*, altsl. *gouědo*.” S ugyanígy nyerte *tinó* szavunk közismert 'herélt bikaborjú' jelentését szemben eredetijének, a köztörök *tana*, *dana*, csuvas *tjna* 'junge Kuh, Kuhkaib, Färse' (Radl.; *тѣла* Zolotn.) értelmével. Azonban nézetem szerint ennek a semasiológiai fejlődésnek fölvételére nincs is szükség.

A *tehén* a magyar nyelv egész területén egységesen a tejelő, borjazó, nőtény szarvasmarhát jelenti. Sehol sem alkalmazzák e jelzést a hím állatra, s a nyelvmélekben sincs annak nyoma, hogy kifejezetten 'bikára' értették volna a 'tehént', holott az e szóval egyértelműnek vett 'marha, barom, ökör; bos; Rind' mind 'bikát' is jelenthetnek. Képzeltető-e, hogy a 'vacca' értelemben való egyezés az ország minden táján, a göcseji, zemplénmegyei és székes-pásztorok közt egyaránt keletkezhetett volna, a régi általános értelem minden maradványa nélkül, ha a 'vacca' értelem nem ősrégi volna? Melich arra alapítja ellenkező nézetét, hogy három nyelvmélek, a Bécsi-, Münchener- és Apocodexek a Vulgata 'bos' szavát *tehén*-nel fordítják s helyette a fél század múlva s később írt bibliafordítások az *ökör* szót alkalmazzák. En azt a véleményt bátorítom kockáztatni, hogy a 'bos'-nak 'tehén' való fordítása ezekben nem egyéb pontatlanságnál, mert kétségtelen, hogy már a XV. században is a 'bos'-nak pontosan megfelelő, közismert, magyar szava az *ökör*, melynek török eredetje is 'Ochs, Stier'. Ha nem pontatlanság volna, akkor tekintettel arra, hogy mind a három nyelvmélek Erdély keleti részéből való, arra is gondolhatunk, hogy itt egy igen szűkkörű nyelvjárási jelentésváltozással van dolgunk, melyet a *tehén-hús*, *tehén-pásztor*-féle összetételek segíthettek elő. A *tehén-hús* ma is él 'marhahús' értelemben Csíkmegyében (MTsz.) s régebben épúgy volt használatban, mint az *ökör-hús* (NySz.). Minthogy egyes vidékeken főként tehenet legeltetnek s tehenet vág-

nak, jól érthetők a *tehén-csorda*, *tehén-pásztor*, *tehén-hús*, *tehén-vágó* kifejezések, anélkül, hogy ezekből azt a következtetést kellene vonnunk, hogy bennük a *tehén* állítólag eredetibb 'bos'; Rind; ökör' értelme tartotta volna fenn nyomát.

Nyelvészeti alapon fejtegetett őstörténeti tanulmányokban gyakran hangoztatják, hogy a magyarok keleti hazájukban a baromtenyésztést — mint az e szakbavágó régi török jövevényszavakból következtetik — a bolgár törököktől tanulták. Több árja eredetű jövevényszó arról tanuskodik, hogy e foglalkozásuk sokkal régiebb. Ily jövevényszók:

1. A *juh* (régai alakjában: *ioh*, *iuh*, teljesebb ejtéssel *joho* a moldvai csángóban), melynek összefüggését egyrészt a rokon nyelvi — vogul *oš*, *áš*, *os*, *ās*, osztják *oš*, *os*, zürj., votj. *jž*. finn *uuhe* 'Schaf' — szavakkal, másrészt az óind *āvi*- (nomin. *āvi-s*) 'Schaf' ~ lat. *ovis*, gör. *ὄις*, szláv. *ovъ-ca* (dim.) stb. idg. megfelelőikkel olyképp magyarázom, hogy a finn-magyar szók *s*, *š* ($\text{> } \text{ž} \text{ > } h$) más-salhangzójában az óind *-s* nominativus-végzet változatait veszem föl (ÁKE. 383), aminthogy az óind. *-s* nomin. a rokon nyelvek néhány más adatán is igazolható (l. KSz. IV, 377).¹ Ámde a magyarban, mint fentebb láttuk, az ily nominativus-végzetnek nincs biztos példája *s* kétséges, hogy a föltett $\text{š} \text{ > } h$ hangváltozás a *juh*-ban fenntartható-e. Ezért helyesebbnek vélem, ha a *h*-t itt is, mint a *tehén* szóban, etimologiai érték nélkül való, hiatuspótló mássalhangzónak vesszük; vagyis úgy fogjuk fel, hogy csupán a *ju-*, *jo*-alaprészt az óind *āvi*- megfelelője, a hozzácsatlakozó *-h* pedig a képzős és ragos alakok (*juho-k*, *juho-t* < **juo-k*, **juo-t*) nyomán keletkezett elvonás a *száj*, *fej* stb. esetek módjára. Maga a *ju-*, *jo-*, régi ejtése szerint *io-*, *iu-* az óind. *āvi*- alakhoz hangzójával úgy viszonylik, mint *tíz* az óind *dāça* hoz; itt is tehát a többször említett iráni-szkytha közvetítő nyelv alapjával lehet számolnunk, míg a rokon nyelvek idézett szavai valamely ind jellegű szkytha nyelvjárásra utalnak.

2. A *tehén*, melynek fenti fejtegetéséhez még megjegyezzük, hogy bár alapértelmének megfelelőleg avesztai mása a szarvasmarha nőstényén (*gava-daēnu-*) kívül a teve nőstényét (*uštra-d*) *s* a ló meg a szamár kancáját (*aspa-d*, *kaḍwa-d* Bartholomae) is jelzi, óind kapcsolatai, a *dhenū*- és *dhēnā* a 'Milchkuh' értelemben korlátozódnak (Uhlenbeck). S hogy a környező nomádok is ilyen értelemben ismerkedtek meg e szóval, mutatja az egész törökségben elterjedt (s innen a magyarba is átkerült) *dana*, *tana* szó, mely alakilag pontosan megfelel az ind *dhēnā* (vagy egy föltehető iráni *daēnā*-) képzésnek, jelentése pedig, mint fentebb láttuk: 'junge Kuh'.²

¹ Újabbán Y. H. Toivonen foglalkozik e szócsoporthoz magyarázatával „Zur Geschichte der finnisch-ugrischen inlautenden Affrikaten“ (Helsinki, 1927) c. nagybecsű művében (58. l.) anélkül, hogy a szemmel látható árja kapcsolatot érintené. A magy. *juh* szót kérdőjellel csatolja az idézett rokonnyelvi alakokhoz.

² A *tinó*-nak 'herélt bikaborjú' jelentése nem általános a magyarság egész területén, tájanként *úszó-tinó* és *tehén-tinó* 'úszóborjú' kifejezések is járvák (NySz.,

3. Az *űsző*, mely (nyilván az *űnő*, *tinó*, *csikó* mintájára alakulva végzetében) alaprésze hangzóját illetőleg régi *isző* ejtésével úgy viszonylik a digori-oszét *yāss* 'borjú' szó (Miller, Очертённые этюды II, 82) alakjához, mint *tiz* az oszét *dās*-hez és *kincs*, *kēncs* ujperzsa *gāndž*, *gandž* másához; tehát bizonyára ezekkel egy iráni szkyltha nyelvterületről való.

4. A *tej*, melyre vonatkozólag Schmidt József irányítást követhetjük annak fölvételével, hogy az óind *dādhi* > középind *dahi* > ujind: hindusztáni *dahi*, *dhai* 'lac coagulatum' szónak az iránság körében is lehetett megfelelője, illetve ó-iráni **daði* alakból közép-perzsa **dai* s iráni szkyltha **tai* > **tāi* fejleménye, mint ahogy az ó-ind *mādhū*- 'méz' av. *maðu*- másának van 'bor' értelemmel közép-perzsa *mai* változata (Nyr. LI: 102). Árja jövevény-szónak ily hangváltozására két példát idézhetek a vogulból. Egyik az itt említett av. *maðu*- 'méz' szónak megfelelője: ÉV. *maγi* 'méz' (tő: *maγ*-, *maγiγ* 'mézes'), mely az osztják *māχ*, *māγ*, *māu* stb. (Karjalainen, Ostj. Lautgesch. 2) és kondai *māγ* (Paasonen, Ostj. Wb. 118) alakokkal együtt elér az ó-iráni hangzáshoz közelebb álló mordvin *med*, finn *mete*, lapp *mieta*, *miitt* stb. ~ magy. *méz* alakoktól (l. ÁKE. 466) s a közép-perzsa *mai* ejtésnek változatát tükrözi. A másik példa a 'tőgy (uber)' jelentésű ÉV. *arjir*, PV., LN. *ajir*, TV. *öur*, mely a zürjén *vōra*, votják *vōra*, *vera* 'tőgy' szóval együtt nyilván összefügg a cserem. *βoðar*, *βaðar* mord. *odar*, finn *ular*, észt *udar* stb. s másrészt az ó-ind *ūdhar* = gör. *οὐδαρ*, lat. *uber*, ófeln. *ūlar*, ujfeln. *euter* stb. szavakkal¹ (l. ÁKE. 468). Mindkét esetben az indo-iráni hangzóközi *dh* (δ)-nek afféle gyöngülése mutatkozik, mint a *h* vagy *j* (> *i*) a közép-indben és közép-perzsában (Hübschmann, Persische Studien, 198), természetesen a vogulban és osztjákban ismeretlen *h* hangot γ, χ spiranssal helyettesítve. Alapja e hangjelenségnek megint csak abban az iráni-szkyltha nyelvben keresendő, honnan a *tej* szót is származtatjuk. A szkylthák híresei voltak baromtenyésztésükről s tejtermékeikről (l. V. Hehn, Kulturpflanzen u. Haustiere, 153; H. Hirt, Die Indogermanen I., 285) s alkalmas mesterei lehettek e téren a körülöttük lakó finn-magyar népeknek.

5. A *hús*, melynek összefüggését az av. *gāuš* 'Rind; Fleisch' stb. szóval valószínűvé teszik: a) Hogy szókezdő *h* mutatkozik perzsa *g* vel szemben (nyilván γ közvető fokon át fejlődve) a magy. *had* (rég *hod*) ~ vog. *k'önt*, *χānt*, 'had, sereg' ~ finn

MTsz.), melyeknél a török *tana* eredeti jelentése mutatkozik. Az ily jelzős kifejezések elhomályosíthatók a *tinó* sajátos 'nőstény borjú' jelentését, különösen mint-hogy az ily állatra már volt két közkeletű magyar nevezet: az *űsző* és *űnő* (< tör. *ināk* 'tehén'). A *tinó* bővebb körű 'borjú' jelentésével alakulhatott a *iehén-tinó* mellett az *ökör-tinó* (NySz., MTsz.), mely utóbbinak jelentését aztán átvette a jelzőtlen *tinó* is.

¹ Thomsen V. „Beröringer mellem de finske og de baltiske“ művében (234. l.) az idézett finn, mord. és cserem. szavakat kérdőjellel a litván *ūdrūti* 'eutern, trüchtig sein' igéből kikövetkeztetett **udar* átvételének magyarázza.

kunta 'complexus, collectio' (*sata-kunta* 'centurio', *kansa-kunta* 'Volk, Nation') < pahl. *gund* 'Heer' (innen átvéve még az V. század előtt: örmény *gund* 'Heerschar'), ujjperzsa *γund*, *γunda* 'Schar, Menge' szóban is. Továbbá a *hagy-máz*-ban, melynek előrésze a vele egyező vogul *χul*, votják *kyl* 'kór, betegség' s a hozzájuk tartozó finn *kitu-*, észt *kidu-* 'morbo laborare' szókkal együtt az av. *gaða* 'Verderben, Unheil' (Bartholomae, Altiran. Wb. 488), óind *gaða-* 'Krankheit' (Uhlenbeck, Etym. Wb. 76) szabályos megfelelője (l. ÁKE. 316, 318). — *b*) Hogy az ó-iráni *g* szókezdőnek az oszét nyugati nyelvjárásában *γ* felel meg, így digori *γo-g* (tagauri *-qūg*) 'Kuh, Rind' ~ av. **gava-ka*; szintigy az afghánban és pámír nyelvjárásokban, vö. afg. *γvaša* 'Fleisch' (Geiger, Etym. u. Lautl. d. Afghanischen, 31) és mundzsáni *γūš* 'hús' (mjaso; J. Zarubin, Iran., I, 147) ~ ujjper. *gōšt* 'hús'. Föltehető tehát, hogy e hangváltozás az iránság szkyltha nyelvjárásaiban is megvolt. — *c*) Hogy a magánhangzó a *hús* szóban épűgy viszonylik a *gāuš*-éhoz, mint az *úr* szóé az ó-perzsa *aura* < av. *ahura-* 'Herr, Machthaber, Fürst', (Bartholomae, uo. 293) kettőshangzójához. — *d*) Hogy a *-š* nominativusjelző megmaradása a *hús*-ban a fent tárgyalt esetekkel szemben az eltérő hangtani helyzettel függhet össze, amennyiben amazoknál (av. *daēnu-š*, *haētu-š*, óind *çaṇku-š*) a nominativusjelző a második szótág rövid hangzóját zárja, emitt (av. *gāu-š* > *hús*) egytagú hosszú hangzós szótág végén áll. Talán ez alapon fejthető meg a nominativusi *-š* (> *s*) végzet fennmaradása a vogul *oš*, *áš*, *ās*, osztj. *oš*, *oš*, zurj., votj. *jž*, *öž* ~ finn *nuhi-* 'juh' < ó-ind *avi-š* 'Schaf' (ÁKE. 383) s vogul-osztják *ās*, *Oäs* 'Ob' < av. *āfs* 'Wasser, Gerwässer' (KCSa. I, 304) szavakban is.

Árják — minden valószínűség szerint iráni nyelvű szkylthák — voltak tehát a magyarok első tanítómesterei a baromtenyésztésben s e műveltségi hatásuk emlékei közé tartozik a tehén szó is. Sok századdal későbbben rakódott nyelvünk árja elemeinek rétege fölé a török. Ha tehát azt látjuk, hogy több régi forrásban a török eredetű *ünő* eredeti jelentésének megfelelőleg 'tehén, vacca' értelemben szerepel, ezt úgy lehet fölfognunk, hogy az ujjabb jövevény-szó a régít — mint rendszeren történni szokott — kisebb-nagyobb nyelvterületen a használatból kiszorította. Így hódított tért a török eredetű *borjú* is a régi *üsző* rovására. A szavak versengésének kiegészés a vége: az eredetileg 'vacca' jelentésű *ünő*-ből az egy jelentésű *tehén* miatt 'fiatal tehén', a török eredetijében — mint fentebb láttuk — 'tehénborjút' jelentő *tinó*-ból az egyjelentésű *ünő* miatt 'herélt bikaborjú', az eredetileg általában 'borjút' jelző *üsző*-ből az egyjelentésű *borjú*-tól megkülönböztetve 'tehénborjú', néhol 'ünő' lett. A *tehén* ezek mellett a magyarság egész területén a 'vacca' szava maradt, bár összetételekben sajátos fogalmi jellegének elhomályosultával általános 'szarvasmarha' értelemben is jelentkezik s a nyelvtörténet adatai szerint egyes tájakon helyette *ünő* járta.

TÖRÖK EMLÉKEK A MAGYAR NYELVBEN.

Irta Elek Oszkár.

— Második közlemény —

Több helyen ismerik a *Törökvárt*, így Tatán (Nyr., 1914 : 309), Solymoson (Udvarhely, Nyr. 14 : 93), Csókakő határában (Fehér m.), a Vértes tövében *Törökvár* romjai láthatók (P. 16 : 1, 47), Endrőd határában is van egy (P. 35 : 186). A szabolcsi Keresztútnál tűnik fel *Bánomvára*: egykor a török emelte (P. 38 : 150). Küngöstől délre (Veszprém m.) fekszik a *Várhegy*: a török időben vár volt rajta (P. 40 : 254). Papkeszi (Veszprém m.) határában van a *Kalapos várteleő*: kalaphoz hasonlít; a török innen ostromolta Sári falvát (P. 60 : 361). Mohács közelében ismeretes *Földvár*: a török elől menekültek emelték (P. 5 : 71). Ez a hagyomány él Ecseg váráról is (Mocsári id. m. 3 : 248). Pápán ismerik a *Bástyo* nevet: a török időkben itt várfal volt (Beke Ö. id. m. 46). A szalontai hagyomány szerint a csonka „*tormot*” akkor készítették, mikor a törökök elfoglalták Szalontát (F. F. Kornya J. *Szalontai gy.*), Divény várában a *Várbástya* név is a török időkre utal (Mocsáry id. m. 3 : 84). Vacson egy romot *Török templomnak* hívnak. (Nyr., 2 : 141).

Homoród-Karácsonyfalván van *Török-likat pataka* (Ny. 25 : 528). A *Fekete ember gödréről* a hagyomány azt tartja, hogy a magyar révész a vele akadémkoskodó gyulai basát belefojtotta (Ipolyi A. *Népmesegyűjt.*, 497). A pestmegyei Dömsöd határán van a *Töröktő*: valaha törökök fürödtek itt (P. 33 : 103). Drégely batárán a *Halálos tőről* az a monda él, hogy a török harcokban sokan veszték ide (P. 20 : 8). A drégelyi Vargató regéjét már a *Divatcsarnok* ismerteti (1854 I. k. 255. l.). Csepregen van egy *Ablánc* nevű víz: valamikor nagy volt, a török nem mert átmenni rajta (Nyr. 2 : 94). Göcsejben a gerencsérkúti dűlőben van egy bővízű forrás: a nagykanizsai basa innen hozatta a vizet (Gönczy id. m. 61). Zalkodon (Szabolcs) terül el a *Töröktő* (P. 38 : 174).

Zágorhida mellett egy feneketlen forrást *harangos kút*-nak neveznek: a törökfutáskor a lórántfai harangokat ide dobálták, zúgásukat sokáig lehetett hallani (Gönczynél 50—1). A török elől való harangsúlyesztés hagyománya él a Salamonvár határában húzódó Akosfadúlőről is (Gönczy id. m. 75). A *Felső Magyarországi Minerva* említi, hogy Felsőtárkány határában van a *Török Sáfár kútja* (1828, 1572 l.). Halason van a *Jancsárkút*: a török időkben egy jancsárt dobtak bele (Nyr. 9 : 382). Vargaszeg határában a nép egy forrást *Basakútja*-nak nevez: kitünő vízből adó fejében vitt a nép a kanizsai basának (Ethn., 21 : 410). A gömörmegyei Hanván is van *Basakútja* (Résző Ensel S. id. m. 188). Solymáron van a *Türkenbrunn*, törökök ásták az erdőben (P. 33 : 371). Zsámbék (Pest m.) közepén a *Csöskút*-at török eredetűnek tartják, Zsámbék határán egy marhahatató kútnak *Törökkút* a neve (P. 33 : 577). Bánffy-Hunyad mellett terül el a *Kávaskút* nevű

szántó egy kúttal, tetején kávaalakú kővel: a monda szerint a török basa tétette ki (P. 22 : 143). Szigetvár mellett van a *Cseszme-kút* (Kel. Szemle, II. 219)¹

Hevestől Szolnok felé húzódik a *Császár útja*: a hagyomány szerint a török császár építtette (P. 22 : 32). Sarkad mellett van a *Török csapás* (Nyr. 46 : 196). Baranya megyében ismeretes a *Basaut* (Nyr. 7 : 431). A göcseji Ó-Bessenynön *Törökök útjának* neveznek egy Kanizsa felől Kőrmend felé vezető utat (Ethn. 21 : 410). Az udvarhelyszéki Vargyas községben van a *Török ucca* (P. 57 : 361). Ungon (Esztergom m.) a Hosszúsortól Tinnye felé vezető út neve: *Izbég* (P. 14 : 113).

Mint egyéb helyeké a dülők neve is nem egyszer egész mondat tömörít. Szépen igazolja ezt a szepesi Ruszkinóc határán húzódó *Nibelungen dülő* (Pesty Magyar helyn. 232). A szabolcsi Gyüre határában van a *Törökhegy-dülő* (P. 38 : 123), Bodajknál (Fehér m.) a *Török kemence dülő* (P. 16 : 1, 35), Bodnáron (Fehér m.) a *Törökvágás-dülő* (P. 16 : 1 36), Szentgyörgyvölgye mellett (Zala m.) *Töröktemetés* nevű dülő: a menekülő törökök közül néhányat megöltek s itt temettek el. (P. 61 : 213), Gyula mellett találjuk a *Törökzug* dülőt: itt török épületek romjai ma is láthatók. (P. 9 : 269). Pápa vidékén van az *Ali-dülő* (Beke Ö., id. m., 47.) Marosszentjakabnál (Alsó Fehér m.) a *Zsultán-dülő* (Pesty : Magyar. hn., 400). A nagyidai (Abauj m.) *Táborhelyi dülő* az 1557-iki táborozásról ismeretes (P. 1 : 463), a nagyölvédi (Esztergom m.) *Asszonytábor* dülőről pedig azt mondják, hogy asszonyok harcoltak itt, piszkafával és meszelőnyéllel, a török ellen (P. 14 : 3, 78). Alsógyékényeshez tartozik a *Táborhely-dülő*: az ellenség táborozó helye volt (P. 35 : 11). Kurd (Tolna m.) mellett terülnek el a *Sánci dülők*, régi török út nyomaival (P. 48 : 138). Enying határában (Veszprém m.) az egyik dülőnek *Csontvölgy* a neve: itt ásták el a török világban elesetteket (P. 6 : 151). Egy másik veszprémmegyei dülőn, a rózsérin is vívott csatát a török (P. 60 : 473). A somogyi Hedrehely mellett az egyik dülőt *Szentegyház gödré*-nek nevezik: sok romja a török pusztítás emléke (P. 38 : 254). Bényéhez tartozik a *Régi templomhegy-dülő*: a hegyen templom volt, de a törökök elpusztították (P. 33 : 36). Csávolyhoz tartozik egy *Karaula* nevű dülő. E faköponyeget, kis bódét jelentő török szó arra utal, hogy törökök strázsáltak benne (P. 7 : 120). Török eredetű a somogymegyei *Cseszme-dülő* neve is (Pesty. Magyar. hn. 1 : 18).

A zalai *Ördög barlangjáról* beszélnek, hogy sok tatár és török pusztult el benne (Bátorfi L. id. m. 4 : 139). A Csákvár (Fehér m.) melletti barlangból kémelelték a török csapatokat (P. 16 : 1, 45). Bánhidán a *Szelim lyuka barlang*-ba a török a monda szerint négy falu népét fullasztotta (Nyr. 1915, 132). *Advaskő* (Veszprém) a tatár és török elől bujdostottak barlangja (Részó Ensel S. id. m.).

¹ A moldvai Forrófalu egyik részét *Kálon kútja*-nak hívják: a magyar huszárak 1789 husvét napján innen verték vissza a törököket (Nyr. 34 : 439).

Pécs határán a *Basamalom* basák mulatóhelye volt (P. 5:164). A pilismaróti *Basakert*-ről az a hagyomány, hogy egy basának vadászó- és mulatóhelyéül szolgált (P. 14:3, 92). Koppányban ismeretes a *Hodsakert* (Kel. Sz. 2:219). Tótfaluban (Pest m.) van egy *Bassakörtvélyes* nevű hely (P. 33:492. 1.)

Dömsödön egy helyet *Töröktemető*nek hívnak: ide temetkeztek a törökök (P. 33:103), Kórógyon (Bihar m.) van a *Kádártemető*: a török megölte Kádár vitéz nyugszik benne (P. 10:110). Az alsólendvai dombvidékről nyugatra fekszik a *Töröktemetés* (Nyr. 23:48). Szigetmonostor (Pest m.) alatt egy helyet *Töröktemető*nek neveznek: hagyomány szerint törökök temetkező helye (P. 33:409). A Mezőtúr melletti *Töröktemetés* csatatér volt (P. 19:182). A Pécs melletti *Magyar temető*ről az a monda él, hogy egy török meggyilkolta magyar pihenőhelye (Nyr. 3:335.).

Más nevek is tanulságosak. Füzesgyarmat határán egy helyet *Törökölésnek* hívnak (Nyr. 31:117). *Törökboritelek*, *Törökboriér*, *Törökborihalom* (Karcagon) Bori nevű török vezérről kapták nevüket (P. 22:97), Nagyenyed határán találjuk a *Törökställást* (P. 41:535), Súlyomkőtől nem messze a *Törökmezőt*: harc volt itt a törökkel (P. 11:150). Az Imecsfalva melletti *Törökhelyen* (Háromszék) valaha törökök laktak (P. 18:94). Mezőkeresztesen van a *Törökzug* (P. 11:31). A kenyézlői *Törökzughoz* (Szabolcs m.) ez a monda fűződik: a magyarok diadalmas csatában megverik a törököket, holttestükből hidat készítenek az éren s a többit ezen át úzik (P. 38:148). Az izsákhegyi *Töröklýukról* a monda azt tartja, hogy a törökök ide sok pénzt rejtettek (P. 35:313-4). Az abauji Felsőcsáj határán van a *Törökles*: a törököt lesték innen (P. 1:198.), Csökmön (Bihar m.) a *Töröksziget*, ingoványos és nádas hely (P. 10:160), Balatonhenyén *Törökök halála* nevű mély völgy (Pesty: Magy. hn. 398), Gems mellett (Szatmár m.) *Török laposa*, hajdan török nemzetség birtoka (P. 34:215). A bácsbodrogi *Csataalján* nagy küzdelem állott a magyar és a török között (P. 7:157), Érden (Fehér m.) van egy *Török torony* (P. 16:1, 80), Felsőberény (Hont) határában egy *Félholdi* nevű hely (P. 20:104), Tatán a *Törökfürdő* (Nyr. 1914, 308). Simontornya mellett van a *Török-jégverem* és a *Szancsabek-sziget* (Kel. Szemle, 2:219). Dévanyán a *Török sziget* (P. 12:58), *Pincehely* monda szerint török basától kapta nevét (P. 48:244). Kóka község *Peres völgyét* egy török basa hálából adta a kókaiaknak, miután elvette a zsámbokiaktól (P. 33:226). Érd mellett van *Handzsabég*-puszta: Handzsa bégről nevezik így (P. 16:1, 77), Bácsbodroiban a *Kucura* nevet a nép török eredetűnek tartja (P. 7:218).

A magyar nép emlékében élénken él, mennyi *falut* pusztított el a török. A Szentmártonkáta (Pest m.) mellett fekvő Tamáskátáról azt tartják, hogy hajdan itt falu állott, egy dűlőjének ma is *Templomdűlő* a neve (P. 33:398). Az iharosberényi (Somogy) *Régi temetődűlő*ről azt beszélnek, hogy hajdan itt feküdt Berény, a

török lőtte halomra (P. 35:278). Az aszalói *Pusztafalu-dúlóról* az a hagyomány, hogy az aszalóiak a török elől menekültek (P. 35:23). A hetési Resznek határában fekvő *Lékfadűlő* egy török-pusztított falu nevét őrzi (Gönczy id. m. 81). A Béregh község határában (Bács-Bodrog) elterülő *Szelistye* nevű dűlő helyén török falu volt (P. 7:79). A somogyi Bagolya határán van a *Látóhegy-dűlő*: Bujbica nevű község volt itt, a törökök végére jártak (P. 34:42). A baranyai Bisse mellett találjuk a *Szentgyházak bokrát*: valaha falu volt, de lakói a török elől elbujdostak (P. 4:71). Így járt Bükkösd is (Somogy), templomának maradványai *Pusztá-Szent-egyház* néven ismeretesek (P. 35:122). Hasonló monda járja a kiskőrösi *Templomhalomról* is (P. 33:202), Bátán (Tolna m.) elpusztítják a templomot, de kincseit bencés barátok mentik meg (P. 48:12). A mezőberényi *Kerek-legelőn* is falu állott (P. 9:285). *Szekerestőn* (Heves) is falu volt lakói a törökök elől elmenekülnek és Hortot alapítják (P. 19:136). Ezúttal szólunk még a többi török-okozta falupusztulásra vonatkozó hagyományról is.

Elpusztították Aszuvölgyöt (Gönczy id. m. 49), a hetési Gálpálházát (P. 7:1) Kisszentmiklóson (Pest m.) az a hagyomány, hogy őseik a törökök elvonulásakor jöttek ide (P. 33:207), a régi Járhidát is (Zala m.) tönkretették (P. 61:97). A lerombolt Dalosháza lakói Rádba menekülnek (P. 61:199). A régi Barcs, melyet a törökök pusztítottak el, a vohovári mezőn feküdt (P. 35:57). A feldűlt somogyi Szentgyörgy falu helyén szántóföld terül el (P. 35:110), Aszuvölgynek is török járt a végére (Gönczy id. m. 49). A török dúlta komárommegyei Dadot újra felépítik a magyarok (P. 23:378). Hasonló a baranyai Kisharsány sorsa is (P. 4:383). Török pusztítja el Apácát (Csanád, P. 13:96), Zsákát (Bihar, P. 11:344). Legendaszerű hagyomány él a gerendási pusztán: templomát nagypénteken összelőtték a törökök; nagypénteken ma is megjelenik a pap s megáldja a csontokat (Ethn. 33:86). Nagykőrű (J. N. K. Szoln.) határában van az *Illés kőképe*: Illés napján a lakosság „különös eset által” menekült meg a töröktől. A hagyomány szerint ennek emlékére emelték (P. 19:199). A pusztasülyi *Szent Királyon* kápolna állott, de a török háborúk alatt elpusztult (P. 19:224). A zalai Ozman Bükkfalu nevét a török csatáktól nyerte (P. 61:239). Martinas Antal, szabófalvi csángó gazda, apjától hallotta, hogy Moldvába is beütöttek a törökök s egy oláht arra készítették, hogy faluról-falura vezesse őket (Nyr. 34:416).

A török pusztításainak azok a helyek a legbeszédesebb tanui, melyeket a nép *Faluhelynek* nevezett el. A Pápa-vidéki *Faluhe* l a hagyomány szerint elpusztult falunak a helye (Beke id. m. 49), van ilyen *Faluhe* ly Sepsibaconban (Háromszék, P. 18:218), Kisujfalu (Esztergom P. 14:3, 52), Sárísáp határában is (P. 14:3, 95). Bába (Tolna) mellett egy erdőrészt neveznek *Faluhelynek*: a török dúlásakor ide menekültek a bátaiak (P. 48:17).

A keresztény magyar a muzulmán törökben pogányt látott. Ezt a mozzanatot is megőrököti néhány helynév. A Pápa mellett *Pogányillisen* a néphagyomány szerint törökök laktak (Beke, id. m. 49. l.). A zalai Kerecsen közelében van egy *Pogányvár* nevű szőlőhegy: valaha török basa vára volt (Pesty: M. hn. 261-2). A veszprémi Vörösberényben van a *Pogányvölgy*: itt táboroztak a törökök (P. 60:506). Az oláhfalusi *Pogányárok* is a töröktől veszi nevét (Ethn., 1905, 40). Peröcsény (Hont m.) mellett fekszik a *Pogánytemplomi-dűlő* és a *Pogánytemető* nevű szántó (P. 20:267). A veszprémi Csatka faluban van a *Pogányberek* (P. 60:99). Taksonyban (Pozsony m.) találjuk a *Pogánytemetés-dűlőt* (Nyr. 9:288). A váli (Fehér m.) *Pogányvári zsellérlegelő*kön volt egy török basa palotája (P. 16:1, 260). Egy sárospataki rétnek *Pogánykút* a neve (Nyr. 11:95).

A nép képzeletének játékos, szeszélyes munkája a népetimologia, de jellemző, hogy ezekben a naiv helynév-magyarázatokban is felőtlenek a török vonatkozások. *Felsősegesden* (Somogy) *segély* szóval rohantak a török ellen, innen a név (P. 35:205). Ócsán (Pest m.) van egy *Ómér* nevű kaszáló; a hátráló törökök kiabáltak: *Oh mért?* (P. 39:288). A zalamegyei *Alibánfát Ali basa* meneküléséről nevezik el (Résző Ensel id. m. 139). Nemesvarból határán feküdt *Korbácsvarból*: a török *korbácsolástól* kapta nevét (P. 20:245). Ináncs nevét is, naiv népetimológiával, a török világból származtatják (P. 1:338). A rejtőzőket a tatár-török ellenség *kicsalta*: innen a veszprémmegyei *Csót* neve (P. 60:115). A *lesfát* dűlőben (Veszprém m.) a török egy cserfa mögül *leste* az ellenséget (P. 60:473). Hasonló a bihari *Less* név magyarázata (P. 11:5). A baranyai *Versenden* a magyarok *versenyt* harcoltak a törökkel (P. 5:252). Nagyön kezdetleges Domanyik falu (Hont) nevének török népetimológiás magyarázata (P. 20:78). *Rontó* (Bihar m.) neve onnan származik, hogy Toronyi Tamás itt *rontotta* szét a törököket (Nyr. 46:62). Verpeléten a *Sírok* nevet is török mondával magyarázzák (F. F. Székely L. gy.-e Veszpr.-ről). Szigetvár alatt *Dobsza* a *dobszótól* származik, *Palán* pedig a törökök kovácsai lovakat *patkoltak* (Baksay S. *Összegy. Ir. Dolg.* 3:185). Békés város egyik részét *Bánhidának* nevezik: a török *megbánta*, miért ment át a Körös hídján (P. 9:234). *Horhányhalmán* (Bihar m.) a basa az *Alkoránt* olvastatta a néppel, ezért nevezik így (P. 11:55). *Tüskevár*nak (Veszpr.) a török adta ezt a nevet, mert a lakók ezt a helyet félelmükben *tüskével* vették körül. (P. 60:475). A garamszentgyörgyi *Makócadombot* azért hívják így, mert a magyar vezér azt üzentte a dombon táborozó töröknek: *No, ma kóccá teszek* (Nyr. 33:535).¹

¹ Az oszmán néptudatban is nyomot hagyott a magyar-török ellenségeskedés. Az izmídi régi temető egy zugában van a *Madzsar Csesme* (*Magyar forrás*, Bp. Szemle, 1894. 77. k., 179).

Ezek az adatok nagyon tanulságosak. Nem vágnak össze azzal az eredménnyel, melyre Takáts Sándor jutott. A nép hagyománytömege Salamon Ferenc álláspontját igazolja: a nép sötét színben látja a törököt. Erről a jelenségről a magyar folklór egyéb anyaga is cáfolhatatlanul tanuskodik.¹

JELÖLETLEN BIRTOKVISZONY.

Irta Kertész Manó.

Horger Antal az *Orosháza*: *orosházi* szópár viszonyát vizsgálva, arra az eredményre jut, hogy „a birtokos összetételeknek *Orosháza*, *Illyefalva*, *Bánhida* . . . *úrnapja*-féle szerkezetét, melyben személyraggal van megjelölve a birtokos, megelőzte nyelvünk történetében az *Orosház*, *Illyefalu*, *Bánhid*-féle, a birtokos jelölő rag nélkül való szerkezet. És abban a korban, mikor még ez a szerkezet volt divatos, természetesen ehhez az alakhoz járult a melléknévképző, . . .” tehát pl. *Orosház* ‘Oros háza, Oros nevű úrnak a háza’: *orosházi* ‘Oros házához tartozó’. A személyrag nélkül való szerkezet aztán lassanként kiment a divatból, mert fokozatosan kiszorította a személyragos szerkezet (*Orosház* > *Orosháza*), de a melléknév képzése továbbra is a régi maradt” (MNy. 24 : 10. s köv.)

Horger Simonyira is hivatkozik, aki a Jelzős szerkezetek c. munkájában szintén azt tanítja, hogy valaha megvolt nyelvünkben a *ragtalan* birtokos szerkezet (137. l.). Kétségtelenül igaza van Simonyinak és fején találta a szöveget Horger az *Orosháza*: *orosházi* viszony magyarázatával, azonban a jelöletlen birtokos szerkezetnek nyelvünk multjában való megvoltja Simonyinál is, Horgernél is csak jól megalapozott feltevés, de az ilyen személyrag nélküli birtokos szerkezetnek kétségtelen példáit egyikük sem idézi. Sajátságosképpen mindkettőjük figyelmét elkerülte egy ezelőtt tizenkilenc évvel megjelent kis cikkem, amelyben a hajdan jelöletlen birtokviszonyra vonatkozólag bizonyító erejű adatokat közlök (Nő, né Nyr. 39 : 122.) Igaz, hogy adataimnak a most felvetett szempontból való fontosságát akkor még magam sem vettem észre.

Akkor közlött anyagom egy részének és még néhány azóta szerzett adatomnak újabb vizsgálatával hadd mutassam meg, hogy jelöletlen birtokviszony nem pusztán feltevés, hanem nyelvtörténeti valóság.

Mikor levelekben ezt olvassuk: *Bodok azon nap* wthon walo thethertheken (RMNyE. 22 : 196, 1566-ból), akkor még gondolhatnánk arra, hogy az a kérdéses három szó már egységbe forrott és azért hiányzik a *nap* szó birt. személyragja; hasonlóképpen már összetételnek lehetne gondolni a következőket: „*Kys azon nap* előlth walo wasarnap” (uo. 224, 1571-ből); *Szent Andras nap* előlth walo wasarnap (uo. 178, 1563-ból). De már alig gondolhatnánk összetételre egy 1557-ből való levélnek ezt a keltezését olvasva: *Imre kiral naph* elot valo zerdan (LevTár. 1 : 226); a most következő négy adat pedig az egykori jelöletlen birtokviszonynak kétségbe sem vonható bizonyítéka: *Szent Istwan kiral' nap* elott walo kedden (RMNyE. 22 : 143, 1558-ból). *Zent Amborus doctor nap*nak előtte (ÉrdyK. 581).

¹ Ezzel a kérdéssel *A török a magyar néphagyományban* című, közlésre váró tanulmányomban foglalkozom.

Szenih Pal fordwlasa nap wthan walo wasarnapon (LevTár 1:159, 1555-ből). *Zenih dorodya asszonyom* napwtan walo keden (LevTár 2:3, 1515-ből?).

Ez utolsó kapcsolatot már azért sem lehetne összetett szónak gondolni, mert a magyar nyelvben nem ismerünk olyan birt. összetételt, amelyben az előtagnak birt. személyragja van.

Ez az adat átvezet bennünket olyan birt. jelzős szerkezetekre, amelyeknek a birtokszava a *né* (nő); az imént mondottak alapján nem tarthatjuk birt. összetételnek, hanem csak jelöletlen birt. jelzős szerkezetnek a régi nyelvünkben sűrűn használt *uramnén* kapcsolatot: Elmentem wala moyses *uramnén*hez (LevTár 2:1, 1515-ből?). Zalay Kelemen *uramnén*ak (uo. 1:70, 1550-ből). János *uramnén* asszonyinak (uo. 2:41, 1586-ből). Ez levél adassék László *uramnén*ak, Hosdáthi Erzsébet asszonyinak (uo. 2:88, 1592-ből).

De még világosabb, hogy jelöletlen birtokviszonnyal és nem összetétellel van dolgunk a *né* szónak ezekben a XVI. században szokásos kapcsolataiban: Orsolla *az nagyságos Nádasdy Tamásné* (NádLev. 74, 1544-ből); így írja alá a nevét Kani-zsai Orsolya és nyilvánvaló, hogy nem önmagát, hanem az urát nagyságozza; a névelő a *nagyságos* előtt ezt kétségtelenné teszi; tehát ma így mondanók: *a nagyságos N. T. neje*. Ilyenek még: Én Báthory Anna, előszer *a(z)ngos Drágy Gáspárné* mostan penig az én szerelmes uram *az ngos Báthori Györgynek házastársa* (KárOkl. 3:293, 1557-ből). *Az ngos Révay Mihály uramnén* Bakyth Anna laky (LevTár 2:39, 1581-ből). Paxy Anna hol *ngos Révay Ferencné*-nek, hol meg *ngos Révay Ferenc házastársá*-nak írja magát. Ebből a váltakozásból meg Báthory Annának előbb idézett írásából kétségtelenül kitetszik a mi értelmezésünknek helyes volta: *a nagyságos Révay Mihályné* = *a nagys. R. M. neje*.

De ha valakinek még kétsége volna abban, hogy itt valóban jelöletlen birtokviszonnyal és nem összetétellel van dolgunk, azt bizonyára teljesen meg fogják győzni a *né*-nek következő, a XVI. század leveleiben lépten-nyomon felbukkanó kapcsolatai: Kery Frwsyna *az nehay Seryeny Ferenchné* (aláírás; LevTár 2:6, 1542-ből). Bery Katheryna *az nehay chaby istwanne* (Levélt.Közl. 2:57, 1543-ből). *Az szegin megholt Zolthay Lewryntzné* Posar Ilona (aláírás uo. 2:55). Ez level adassek *az nihay Bogdan Istvanenak* (LevTár 1:275, 1557-ből). Ez lewel adassek Pynney Kathalin aszonnak, *az nehay Szalay Peterne*nek kezehez (uo. 1:237, 1557-ből). *Én az néhai Andrássy Péterné* adom tudtára mindeneknek (uo. 2:175, 1605-ből). Nemde nyilvánvaló, hogy *az szegény megholt Zolthay Lewryntzné* nem azt jelenti, hogy az asszony halt meg, hanem az ura, mert máskülönben nem írhatna levelet. Épen így a *nehay Szalay Peterne* nem lehetne levélcím, hogyha ezt a kifejezést úgy értették volna a XVI. században, mint ahogyan ma értjük. *Az szegény megholt Zolthay Lőrincné* tehát ezt jelentette az időben: a szegény meghalt Zolthay Lőrincnek a neje.

Ezzel, azt hiszem, sikerült kimutatnom, hogy a személyragnélküli birtokos jelzős kapcsolat nem pusztá feltevés, hanem kézzelfogható nyelvtörténeti valóság.

Ez a szerkezet nyelvünk ősi sajátosságának látszik; de különös figyelmet érdemelnek a most ismertetett birt. kapcsolatok közül azok, amelyekben a birtokosnak van 1. sz. személyragja: *Szent Dorottya asszonyom nap*, *az ngos Révay Mihály uramnén*; ezeknek a mását is fellelhetjük a rokonnelvekben: vog. *āsem nur* 'atyám bosszú(ja)', *kālén-jör*, *lailén jör*, kezéd erő(je), lábad erő(je) (Szilasi, Nyk. 26:132.) cser. *ařam pōlōš* 'anyám fül(e)' (Beke: Cser. Nyt. 184, id. Simonyi

Jelz. 137.) Talán azt is megmagyarázhatjuk, miért épen a *nap* és a *né* szóval kapcsolatban maradtak meg a jelöletlen birtokos szerkezetek egészen a XVII. századig. Alig tévedünk, ha arra gondolunk, hogy a pogány magyarnak is voltak jeles ünnepei, amelyeken isteneinek áldozott s e napok szerkezeti megjelölése változatlan maradt akkor is, mikor a pogány istenek nevének helyét keresztény szentek foglalták el. A házastársi viszony *né*-vel való megjelölésének ősi volta pedig egészen nyilvánvaló.

A HANEM KÖTŐSZÓ EREDETÉRŐL.

Irta Fokos Dávid.

Simonyi a magyar kötőszókról szóló munkájában (A mellérendelő kötőszók 157—173) a *hanem* kötőszó különböző alkalmazásait és azt a jelentésfejlődést vizsgálva, amelynek útján a *ha-nem* összetételből ellentétes kötőszó lett, a következő eredményre jut:

1. Az ellenmondó *hanem* (pl. ne várd az utolsó szót, *hanem* készítsd el ideje korán lelked örökkévaló házát Ács Bold. hal. el. 29) csak a XVI. század eleje óta használatos; az ellenmondó *hanem* „eredetileg maga tett ki egy mondatot, még pedig hiányos mondatot, melynek tagadásához ugyanaz volt hozzáértve, amit már az első mondat tagadott“ (id. m. 159. l.). Előbb idézett példánk tehát eredetileg ezt jelentette: Ne várd az utolsó órát, *ha nem* [várod, hát] készítsd el ideje korán lelked örökkévaló házát. Magyarázatának helyességét bizonyítja a spanyol nyelvnek hasonló eredetű *sino* v. *sinó* 'hanem' (ered. 'ha-nem') kötőszavával, rámutat továbbá arra, hogy a latin *sin* 'ha azonban' szintén hasonló hiányos mondatból lett, végül felemlíti, hogy e magyarázat mellett szól az is, hogy a *hanem* kötőszót „csak olyankor alkalmazzuk, ha az ellenmondó gondolatok közt első helyen áll a tagadott“ (vagyis nem mondhatjuk: készítsd el . . . , hanem ne várd . . .).

2. Ezzel szemben a megkülönböztető *hanem* (pl. a méz nem egyéb, *hanem* méhek szűrte bor Misk. vadk. 647; soha el nem aludt, *hanem* imádság és buzgó foháskodások közben Szeg. Aq. 111) vagy úgy magyarázható, mint az ellenmondó *hanem*, vagyis hiányos mondat felvételével (pl. a méz nem egyéb, *ha nem* [egyéb, akkor] méhek szűrte bor), vagy pedig „valószínűbb . . . az a második magyarázat, hogy itt a *hanem* nem tett magában egy mondatot, hanem az utána következő kifejezéssel, tehát hogy itt eredetileg is nem volt három mondat, hanem csak kettő“ (164—165. l.), vagyis fentebbi példánk így magyarázandó: a méz nem egyéb, *ha nem* méhek szűrte bor, azaz *ha nem* méhek szűrte bor, akkor semmi sem. E magyarázatát egyéb nyelvek analógiájával támogatja (latin *nisi*, francia *si non*, olasz *se non*); „támogatja továbbá az, hogy e megkülönböztető *hanem* már olyan régi nyelvelmékekben is megvan, melyekben az ellenmondó *hanem*-nek még nyoma sincs; mert ez a körülmény is arra mutat, hogy a kettő különböző eredetű“. (uo. 165. l.) Amikor azután az ellenmondó *hanem* elterjedt, a

nyelvérzék a megkülönböztető *hanem*-et is ellenmondó kötőszónak kezdte érezni. Végül fontosnak tartja azt a körülményt is, hogy a *hanemha* kötőszóval kezdődő mondat „néha elül is áll s ez újra bizonyítja, hogy a különböztető *ha nem*-ben a tagadás nem visszavonatközi, mint az ellenmondó *hanem*-ben“ (169. 1) (pl. *hanemha* csodákat láttok, nem hisztek Eszt. any. 322.).

3. Egészen új fejlődés a *hanem* kötőszónak a *de* kötőszóval azonos megszorító szerepe, sőt fokozó használata (pl. most semmi nyoma ott az életnek, a hely pusztá, *hanem* akkor egy magas ház állott rajta Jókai; az mi itt létünkben való fáradságunkat nem hazánkna a javára, *hanem* sőt romlására hárintják Tm. eml. okm. III. 80.) (uo. 170—173.).

Bármennyire elmések is Simonyi fejtegetései, az ellenmondó *hanem*-nek a megkülönböztető *hanem*-től eltérő magyarázata nem mondható kielégítőnek.¹ 1. Egyáltalában nem meggyőző az a magyarázat, hogy a közbeszúrt feltételes mondat a maga egészében megismétli a megelőző mondatban (erősebben, mert nem feltételesen) kifejezett tagadást. (Simonyi példájában: nem volt víg, *ha* [pedig] *nem* [volt víg, hát] szomorú volt. (159. 1.). Hiszen az ellentétes kötőszók vagy két ellenmondó gondolatot állítanak egymással szembe, vagy olyan gondolatokat, amelyek közül az egyik megszorítja a másikat az érvényét (Simonyi id. m. 122. 1.), vagyis az első gondolat helyességét egy bizonyos esetre vagy bizonyos esetekre tagadják; vö. a 'de' jelentésű német *allein* (*all-ein*), latin *sed* (ered. a visszaható névmás ablativusa, 'für sich' Walde Lat. etym. Wb. 2694), régi magyar *maga* (= *de*) kötőszókat, amelyeknek jelentésfejlődését Simonyi (195. 1.) a következő példával világítja meg: hiszen megkísérthetjük a dolgot, *maga* [= csak az = *maga* az a dolog forog még fönn, egyedül az kérdéses még:] mit szól hozzá az atyád? Az ellenmondó *hanem* leggyakoribb esetében (*nemcsak*—*hanem*) is a *hanem* nem az egész megelőző tagadást ismétli, hanem „az első mondat a *csak*-ot, a megszorítást tagadja, és a második mondat aztán valami nagyobb, többet, kíválóbbat állít“ (Simonyi 164. 1.). 2. A latin *sin* 'ha azonban' esetében egészen más összefüggésben jelentkezik a feltételezett hiányos mondat; az első mondat feltételes állítás lévén, érthető, hogy a második mondat e feltételt teljes egészében tagadhatja. Itt tehát nem a tagadásnak változatlan és ennél fogva felesleges ismétléséről van szó, hanem ellenkezőleg az első mondatban állított ténynek vagy feltételnek a tagadását látjuk; pl. *qui si conservatus erit, vicinus, sin—, quod di omen avertant, omnis omnium cursus est ad vos* (Cic. Fam. 12, 6, 2.) (Vö. Stolz-Schmalz Latein. Gramm. 4590. 1.). A *sin* kötőszóval különben már

¹ Sőt később úgy látszik Simonyit magát sem elégítette ki e magyarázata. A 26 évvel később megjelent Die ungarische Sprache c. munkájának 422. lapján anélkül, hogy felfogását részletesebben kifejtené vagy bővebben megokolná, csak a spanyol *sino*=*si-no* 'nisi, praeter' példájára hivatkozva, azt írja, hogy „analógia alapján“ az először csak megkülönböztető szerepű *hanem* kötőszót ellenmondó szereppel is kezdték használni.

csak azért sem támogatható a Simonyi-féle magyarázat, mert nagyon is lehetséges, hogy a *sin* < *si-ne* kötőszónak nem is a tagadó *ne* a második eleme, hanem a névmási eredetű nyomatékosító *-ne*, és így *sin* eredeti jelentése 'si vero' (Walde Lat. etym. Wb. 2714). 3. A megfelelő spanyol kötőszó is csak azt mutatja, hogy a spanyolban is fejlődhetett *ha-nem*-ből *hanem* kötőszó, de még nem bizonyítja azt, hogy e fejlődés hiányos mondat felvételével magyarázandó; hiszen éppen ellenkezőleg a spanyolban a megkülönböztető jelentésből fejlődött az ellenmondó (l. fentebb).¹ 4. A két mondat sorrendje sem döntő bizonyíték, hiszen a megkülönböztető *hanem* is mindig követi a tagadó mondatot. A *hanemha* kötőszó esetében a második *ha* miatt állhat az „ellentétes” mondat elül; ez az „ellentétes” mondat tulajdonképpen feltételes mellékmondat. 5. Végül ha az ellenmondó *hanem* csak a 16. század óta mutatható ki, már eleve valószínűnek látszik, hogy nem lehet független a megkülönböztető *hanem*-től, és csak abban az esetben szabad a két használatot külön eredetre visszavezetnünk, ha az újabb vagy legalább is újabbnak látszó használat semmiképpen sem magyarázható a régiebb használatból.

Mielőtt azonban még kimutatnók, hogy a két jelentés egyáltalában nem összeegyeztethetetlen egymással, rá kell mutatnunk egy olyan körülményre, mely a kérdés elbírálásában döntő fontosságú. Azt látjuk u. i., hogy a *ha-nem* > *hanem* kötőszó más nyelvekben is használatos egyfelől a megkülönböztető 'nisi, praeterquam', másfelől az ellenmondó 'sed, sondern', sőt még a megszorító 'sed, aber (magy. de)' jelentésében. Így a héber 'im-lō, 'ha nem' kötőszónak következő alkalmazását találjuk a bibliában:² a) 'nisi': Miképpen kergethetne egy ezeret és kettő hogyan űzhetne tízezeret, *ha* az ő Kősziklájok el *nem* adja őket és *ha* az Úr kézbe *nem* adja őket [tkp. *hanem* mert . . . adja őket] (Deut. 32, 30.); b) 'sondern, sed': Ne végy feleséget az én fiamnak a Kananeusok leányai közül, akiknek földjén én lakom: *Hanem* menj el az én atyámnak házához . . ., hogy onnan végy feleséget az én fiamnak. (Gen. 24, 37—38.).³ Uram, nem fuvázkodott fel az én szívem . . . : Sőt [tkp. *hanem*] lecsendesítém és elnémítám lelkemet (Zsolt. 131, 1—2.).

A biblia utáni héberségben az 'ellā kötőszónak (amely 'im-lō

¹ L. pl. Meyer-Lübke, Romanische Syntax 700. §, Zauner, Rom. Sprw. II. 153).

² Idézeteinket Károli fordításában közöljük.

³ Meg kell jegyeznünk, hogy az 'im-lō kötőszó használatát ebben a mondatban az esküformulából próbálták magyarázni: „Így tegyen veled Isten (büntessen meg Isten), ha nem mész el...” (l. Brockelmann II. 656, 658—9). Ha azonban figyelembe vesszük, hogy hasonló jelentésfejlődés másutt is kimutatható (l. lent; vö. hogy az arabban az 'illā 'plötzlich, auf einmal; jawohl' jelentésű is lehet Brockelmann II. 650—1) és hogy a mondat különben is ellene szól e magyarázatnak, König véleményéhez kell csatlakoznunk: „Und warum konnte nicht schon das ältere Hebräisch Vorstufen der excludierend-adversativen Conjunction besitzen, die in der Mišna ('ellā 'wenn nicht = nur, sondern') schwerlich ein reiner Aramismus sein dürfte?” (Syntax der hebr. Sprache 568. l.)

'ha nem'-ből lett)¹ jelentése: a) 'nisi': Nekik nincs csak dióolajuk (tkp. nincs [más], *hanem* [csak] dióolajuk). Sabb. II. 4 d (l. Levy Neuhebräisches u. chald. Wbuch 1876.) b) 'sondern': Nem egyedül őseinket váltotta meg a Szent — dicsértessék Ő —, *hanem* minket is megváltott velük (Hagadah); c) 'aber, de': Tudom én, [hogy nem kell kémeket küldeni], *de* ha már kértél, akkor küldj magad (Midrás). (Ben Jehuda, Thesaurus Totius Hebraeitis 1:227.) De nemcsak a héber nyelv (és mint láttuk, a spanyol) ismeri a *ha-nem* eredetű *hanem* köztöszónak ezt a magyarral teljesen egyező használatát. Brockelmann szír nyelvtana (Syr. Gramm. 96. l.) a szír 'ha nem'-ről megállapítja, hogy ez „geradezu zur Adversativpartikel 'aber, indes'“ fejlődött. (L. még Brockelmann Grundriss der vergl. Gramm der semit. Spr. II. 648.)

Az idézett héber mondatok eredetileg így érthetők: ne végy feleséget az én fiamnak, *ha nem* mész az én szülőföldemre; ebből a szerkezetből lett azután ellentétes köztöszóval: ne végy (itt) feleséget a fiamnak, *hanem* elmész.

Ahogy tehát a héberben és más nyelvekben is természetes fejlődésnek kell tartanunk a *hanem* megkülönböztető és ebből fejlődött ellenmondó használatát, úgy a magyarban sem lehet az ellenmondó *hanem* más eredetű, mint a megkülönböztető *hanem*. Az átmenetet a két szerep között talán a következő példák szemléltethetik: soha el nem aludt, *hanem* imádság... közben (l. fent) 'nisi' jelentéssel, viszont: soha el nem aludt, *hanem* imádság közben... elaludt már 'sed' jelentéssel; nem zűkeg az orvos az egességbelieknek, *hanem* a koroknak TihC 216. (NySz., Simonyi id. m. 162.): akár 'nisi' jelentéssel (nem szükséges az orvos..., *ha csak nem* a kóroknak), akár 'sed' jelentéssel (nem az egészségeseknek szükséges az orvos, *hanem* a kóroknak). A megkülönböztető *hanem*-et ellenmondó köztöszónak kezdték érezni (tehát nem úgy, mint Simonyi id. m. 165. l. gondolja, hogy t. i. „mikor már az ellenmondó *hanem* divatra kapott, úgy látszik hatott a másakra is s a nyelvérzék a különböztető *hanem*-ben is ugyanezt az ellenmondó kszót kezdte érezni“); a *hanem*-nek ellenmondó köztöszóul való használata ú. l. hamarosan általánossá vált, sőt annyira elterjedt, hogy a *hanem* még a *de* köztöszó szerepének egy részét is átvette.

SZÓEGYEZTETÉSEK.

Irta Beke Ödön.

1. **Ész.** A szellemi életnek ezt a szavát Budenz, MUSz. 801, szókészletünk eredeti rétegébe sorozta, s a vogul *is, es, jēs* 'ész', osztják *ož* 'Verstand', Urteilsvermögen': *oža* 'unverständlich, unüberlegt' szókkal egyezteté. Budenz megemlíti még a cseremisiz M. UP. USj. *us*, B. UJ. CÜ. *uš*, CK. Cs. JT. JO. V. *oš*, JP. *sz*, K

¹ L. pl. Gesenius Handwörterbuch.

šš 'ész, emlékezet' szót, de lehetségesnek tartja ennek török, nevezetesen csuvas származását. Szinnyei, NyH⁷ 158, valamennyit fgr. eredetűnek tartja; Gombocz NyK. 28:161, a vogul szót tatár jövevényszónak vallja, ellenben a magyar *ész* eredeti voltát, bár megemlíti itt, lehetségesnek tartja, s Bulgarisch-türkische Lehnwörter c. munkájába már föl sem vette. Wichmann, Tscher. Texte 49, a cseremiszt szót csuvas jövevénynek mondja. A dolog már most úgy áll, hogy az osztják szó eredete teljesen homályos s egyelőre el sem lehet dönteni származását, míg újabb adatok nem lesznek rá több nyelvjárásból. A többi szó sem mind tartozik össze, mert két különböző török szó átvételével állunk szemben. Az egyik: kún, ujjur, oszm. Radl. *us*, csagataj Budagov *us* 'Verstand, Vernunft, Bescheidenheit', *uslu* 'intelligent, gerecht, bescheiden'. A cseremiszt szó ennek az átvétele (vö. Räsänen, MSFOu. 50:83), épúgy mint a vogul KL. *us*, AL. *us* 'Verstand'; *ūsīq* 'klug', *ustal* 'dumm'¹ (Munk. ÁKE. 376) és csuvas Paas. *šs*, Szp. *os* 'ész, tanács', vPK. Mészáros CsNGy. 2:382. 'oš' 'ész'. Munkácsi csak a Troickijnál előforduló cser. *us* alakot tartja a csuvasból valónak, az *uš*-t azonban eredetinek. A másik török szó a következő: csuv. Paas *as* 'emlékezet, ész'; tel. alt. leb. küär. krm. kún. csag. ujjg. kar. Radl. *ās* 'Verstand, Sinn, Gedächtnis, Besinnung', balk. Pröhle *es* 'Verstand, Vernunft, Bewusstsein', kar. Pröhle *es, jes* 'Gedächtnis, Erinnerung, Gedanke, Sinn', kaz.-tatár Bál. *is* 'emlékezet, ész'. Mármint ennek az átvétele az a vogul szó, melyet Budenz és Szinnyei a magyar *ész*-szel egyeztet, de tatár eredetére már Gombocz, Munkácsi és Kannisto, FuF. 17:68, rámutatott. A cseremisztben szintén megvan mint csuvas jövevényszó. Eddig megjelent szótáraink nem ismerik, de én két nyelvjárásból is följegyeztem: CK. Cs. *aš*, ebben a kifejezésben: *ašēš* 'őszébe jut'. A magyar *ész* sem lehet más, mint egy bolgár-török **ās* átvétele (vö. Munk. i. h.). A magyarban is eredetileg **esz*-nek hangzott (vö. *eszés, eszem, -ed, -e*), s ily kiejtése fönn is maradt Veszprém megyében és a Székelységben. Az eredeti ótörök *ā* hangnak a magyarban általában *e* felel meg egytagú, *e* pedig két- és többtagú szókban; pl. a) *bér* ~ *beres* JordK., *berős* ÉrdyK., *bíres* Sylv., *bíres* Sopr. m.; *ér*, *ér-ik* a régi nyelvben zárt *é*-vel, *érez* és *ért* ellenben nyílt *é*-vel; *kép* a régi nyelvben *keep* ÉrdyK. zárt *é*-vel, de gyakran *kep*, talán nyílt *é*-vel; *kés-ik* ~ *kísik*; *csécs* (< *csêcs*); *szék* ~ *szêk* Sopr. m.; *szél* ~ *szelet*, *szêl* Sopr. m., *szê* Heves m. (de vö. *szí*-szó 'mende-monda, üres beszéd' Göcsej, *szíre-szóra* Sopron m., Győr m., Balaton mell. MTsz., *szél*-szó 'leeres gereede' NySz. Tolnai, MNy. 8:71); b) *eke*, *erő*, *kecske*, *kelengye*, *kendër*, *sereg*, *leker*, *tengër*. Az egytagú szók *é*-je eredetibb nyílt *é*-ből való, a zárt *é* > *i* újabb fejlődés (vö. *kel*, *kelés* és *kélés*, *kilés*, *kilis*, *kilis* NySz., MTsz.). Az ótörök *s* (= *sz*) szó elején és szó belsejében vagy végén egyaránt megmaradt a magyarban: *szakál*, *szál*, *szám*, *szán* stb.; *boszankodik*, *boszorkány*, *gyűszű*, *oroszlán*; *gyász*, *szesz* (vö. Gombocz, BTL. 154, 155, 175), Az *ész* szót tehát legbiztosabb régi török jövevényszavaink közé kell soroznunk.

2. Izé. Toivonen, FuF. 18:193, a lapp *āla* (gen. *āla*) 'izé', *āla-* (inf. *ālat* 1. sz. *atau*) 'izél' az osztják *at*, *ot* (összetételekben) 'Sache, Ding' (pl. *mā otām* 'az anyém', *ai ot* 'kis gyermek', *ai otām* 'kicsinyem') szóval vetvén össze, nem veszi észre, hogy ezt az egyeztetést már Szinnyei megírta FuF. 12:26 és NyK. 41:110, ki helyesen vonta ide még a következő vogul adatot: *ut* 'holmi, valami, valaki' (pl. *am utém* 'az anyém', *utj* 'két micsoda, két izé', *tēn'-ut* 'ennivaló', *lotn'-ul* 'hozó valami'), valamint a magyar *izé* előrészét. Nem tartom azonban ide-

¹ Gombocz i. h. ezt egynek veszi a másik vogul szóval.

valónak azt az *-et, -öt* végzetet, amely a cser. tőszámnevek főnévi alakján fordul elő egészen hétig, pl. *ik* — *iktöl* 'egy', *kok* — *koklöl* 'kettő', *kum* — *kumlöl* 'három', mert ez valószínűleg képző, s azonos azzal a képzővel, amely mértéket jelentő mellékevekhez járul, pl. P. B. M. UJ. C. Cs. JT. *kelye*, MK. JO. V. K. *kelyə*, UP *kelyə* 'mély': P. B. M. JO. V. *kelyət*, UP. C. Cs. JT. *kelyöl*, UJ. *kelyötš*, JT. *kelyəts* is, K. *kelyəts* 'mélységű, mélységnyi, mélység'; P. BJ. BJp. CK. Cs. JT. *lele*, MK. JO. V. KA. KS. *lelə*, UP. *lelə*, B. M. UJ. CÜ. *nele*, USj. US. *nelə*, KJ. *nelə* 'nehéz, súlyos, súly': JO. V. *lelət*, USj. UJ. CÜ. *nelət*, JT. *leləts*, KA. *leləts*, KJ. *neləts*, P. BJ. *lelyət*, B. BJp. *neləpt*¹ 'súlyú' stb. (l. Cser. Nyt. 128). A képző — mint KSz. 12 : 271 és Nyr. 55 : 105 kimutattam — majdnem az összes fgr. nyelvekben megtalálható.

3. **Jó.** A 'folyó' jelentésű régi *jó* szó, mely a *Sajó*, *Héjő* és *Berettyó* (=berek-jó) folyónévben megmaradt (vö. még: Pratum quod *Kethyoukyzi* vocatur 1246. 1408 Wenzel, id. NySz.) kétségkívül ősi finnugor szóképzésünkhöz tartozik. Egy dolog vitás csak, hogy a cseremisiz *joyem* 'folyik' ige idetartozik-e vagy sem. Az irodalomban némelyik nyelvész idevonja, mások pedig csuvas eredetűnek tartják ezt, ahol pontos megfelelője a *joχ-*, *juχ-* 'folyik' szó, mely azonos a kazáni-tatár stb. *ak-* 'folyik' igével. Utoljára Räsänen foglalkozott a dologgal (Die tschuw. Lehnwörter im Tsch. 133), ki újból az utóbbi nézethez csatlakozik, s kimondta, hogy a cseremisiz szó csuvas eredete teljes hangtani és jelentésbeli egyezés folytán kétségtelen. Wichmann Räsänen művéről írt bírálatában (FuF. Anzeiger 16 : 46) még is eredeti finnugor szónak nyilvánítja a cseremisiz igét, még pedig azért, mert szerinte, ha valóban csuvas jövevénnyel állanánk szemben, akkor a hegyi cseremisizben **jajaš* alak lenne. Ezzel Wichmann két hangtörvényt akar kimondani: 1) az eredeti török *a*-ból lett csuvas *o*, *u*-t a cseremisiz jövevényszók az eredeti *a* alakban őrizték meg; 2) a csuvas *-χ-*-nak a cseremisizben is *-χ-* felel meg. Véleményem szerint egyikben sincs Wichmannak igaza. Räsänen (i. m. 77) kimutatta, hogy a csuvas nyelvben az *a > o*, *u* hangváltozásnak már végbe kellett mennie, mikor a csuvas szók a cseremisiz nyelvbe kerültek. Ezt Räsänen magukkal a jövevényszavakkal bizonyította be, de az eredeti cseremisiz szókincs is kétségtelen bizonyítékot ad erre, s remélem, lesz még alkalmam az ezt bizonyító anyagot közölni. De akárhogy is áll a dolog, Räsänen (i. m. 82) egész sor csuvas jövevényszót sorol föl, melyben a hegyi cseremisiz nyelvjárás is *o*-t, s nem *a*-t tüntet föl. Ami pedig a *-χ* hangot illeti, az is nagyon kétséges, hogy ez esetekben a cseremisiz eredeti *-χ-* hangot vett át. Már cseremisiz nyelvtanomban kimutattam a hegyi cseremisizben eredeti szókban is *γ > -χ-* hangváltozást (73. l.). A hegyi cseremisizben állhat továbbá *-χ-* oly csuvas jövevényszókban is, melyekben az átadó nyelv *G*, *Γ* hangot tüntet fel (pl. K. *eχələ*, JT. CK. Cs. *eχele* 'makk, toboz' < csuv. *iGel*, *jeGel*, *jeΓələ* ~ kar. *ākələ* 'makk'; KJ *poχaia*, de KA. *poγaia*, KN. *puγaia*, JT. *p oγaia* (hangátvetéssel), CK. Cs. *pyāia* 'baba' < csuv. *poGaie*, *puGane*, *poGaia* id. ~ kaz. *dayana* 'stütze, pfahl, stumpfsinniger mensch' (vö. Räsänen 18). A csuv. *-χ-* különben szintén ugyanabból a hangból fejlődött, mint a *-G-*, nem lehetetlen tehát az sem, hogy oly esetekben is a cseremisizben ment végbe a *-γ > -χ-* hangfejlődés, amelyekben a hegyi cseremisizben is *-χ-*-t találunk. Ezt a lehetőséget engedek meg már most az olyan adatok, melyekben csuvas *-χ-*-val hegyi cseremisiz *-γ-* áll szemben. Ilyen a szóban forgó *joyem* igeen kívül a *poγem* 'gyűjt' is (< csuv. *puχ-*, *puχ-* id.), melynek csuvas eredetében Wichmann sem kételkedik

¹ A *γ* ide az előbbi és más hasonló végű szók analógiájára került.

(Tscher. Texte 84), pedig ebben sincs *a* a hegyi cseremisiz adatban; ilyen továbbá: K. *šaya*, JT. CÜ. USj. B. P. *šoya*, UP. M. *soya* 'eke' < csuv. (Mészáros CsNGy. II. 282. közm.) vP. *soya*, (493) vV., (399) vPK. *soyā*, an. (Paas.) *suṣa* 'eke' ~ kaz. *suka*, tob. *suya*. Wichmann ennek is elfogadja csuvas eredetét. (Räsänen szerint a szó a török nyelvekben az orosz *coxa* átvétele). Idetartozik még a B. *tš'oyaš*, hegyi cser. Troickij *cogaš*, Troickij, Budenz *cagem* 'verleumden, überweisen; einen dieb anklagen' < csuv. Zol. *čox*- 'anschwärzen ~ kaz. *čak*- 'verleumden'. (Hegyi csere-misz adatom nincs, s Ramstedt sem jegyezte föl.) A cser. *joyen*, *doj* = *n-šüt* 'folyó, folyóvíz' csuvas eredetét már Nyr. 48:9 kimutattam, s ezt Szinnyei (uo. 54) is elfogadta.

4. **LĚ** (alakv. *lee* PeerK., JordK., *lé* Pethő, *leve* JordK., ĘrsK.). A régi nyelvben csakis ez a lativusi alak volt meg, a lokativusi *lĕnn* egészen újkeletű, s a *fĕnn*, *kĕnn*, *benn* analógiájára keletkezett. Régen az *alatt* határozószót használták helyette, még Mikes is azt írja: *Le* is mennénk és a midőn *alatt* voltunk... A Budenz, MUSz. 686, által egyeztetett 'alacsony' jelentésű vogul-osztják szavakat nem fogadhatjuk el a *lĕ* megfelelőjének, ellenben kétségtelenül helyes a következő cseremisiz szóval való egyeztetés: KA. *l-βāl*, KJ. *əl-βāl*, KS. *öl-βāl*, Cs. *lū-βāl*, CK. *lū-βāl* 'alsó, al-', K. *lβālno*, *əlβālno*, KS. *öl-βālno*, Cs. *lūβālne*, CK. *lūβālne* 'alatt', K. *lβālān*, Cs. *lūβālān*, CK. *lūβālān* 'alá', K. *lβākə*, Cs. *lūβāk*, CK. *lūβāk* 'alá', K. *lβāts*, Cs. *lūβātš*, CK. *lūβātš* 'alól'. Budenz szerint az egyeztetett obi-ugor szóknak megfelelően a *β* eredetibb *l*-ből való, a végső *-l* pedig több cseremisiz, helyet jelentő szóban és névutóban előforduló képző, mely a magyar *föl* (< *fő*), *hol* (vö. *hová*, *honnan*, *ha*, *hogy*, *holyan*), finn *jumala*, *Karjala* szóban is megvan. Szinnyei, NyH⁷. 156, elveti a vogul-osztják egyeztetését, s ezzel együtt az *l > β* hangváltozást, s a magyar *leve* változatra hivatkozva a *β*-t tartja eredetinek. Véleményem szerint — s Ramstedt is ezen a nézeten van — az idézett cseremisiz szó összetétel, s csak a *l-*, *lū-* részt lehet a magyar *lĕ*-vel egyeztetni, míg a második rész megvan¹ a K. *βəl-βāl* 'felső(rész)', V. JO. *tnž-βāl*, JT. *tnž-βāl*, Cs. *tnž-βāl*, C. U. *tūž-βāl*, MK. *tūž-βāl*, M. B. P. *tūž-βāl* 'külső'; K. *ketšə-βāl*, JT. *ketš-βāl*, UJ. *ketš-βāl*, Bjp. *ketšə-βāl*, B. M. *ketšə-βāl*,² MM. *keptšal*, UP. USj. *keptš'al*, JO. V. *keptšāl* (hangátvetéssel) 'dél' (*ketšə* 'nap') szóban. A fent idézett cseremisiz szó megváltozott alakban a többi nyelvjárásokból is kimutatható: JT. *nĕmal*, (Budenz Cser. Szótár) E. (Reg.) *numāl*, K. (bibliaford.) *nimāl*, JO. JP. *numāl*, P. B. M. *nĕmal*, MK. *nĕmal*, P. (Gen) BJ, UJ. *jĕmal*, Bjp. *dĕmal*, CÜ. *dĕmal*, C. (Porkka) *jūmal*, *dĕmal*, UP. USj. *imal*, V. *numāl* 'alsó(rész)'. A hangfejlődés a következőképp ment végbe: 1. Az eredeti szóközépi *β* *m*-re változott (vö. **ni-pišto* > **ni-pišto* > MK. *nĕmišto* stb. 'lehántani való fiatal hársfa' NyK. 45:348) — 2. A szókezdő *l* a szóbelseji *m* miatt disszimiláció folytán *n*-né, majd jésüléssel *i*-nyé lett (vö. P. B. BJ. UJ. CÜ. USj. US. JK. JS. *lomaš*, UP. *lomas*, CsN. *loβakš*, JT. *lomakš*, Bjp. MK. Cs. *nomaš*, CK. CsN. JT. *nomakš*, K. *namaš* 'kerítésdeszka, kerítésponna'

¹ Ellenben nem tartozik ide a *βālno* '-n' stb. névutó, mely a hegyi cseremisiz nyelvjárásban nem fordul elő. Ennek alapszava van az U. *ūšte-βāl* 'asztal', *lapka-βāl* 'izzasztó-pad a fürdőszobában', *oŋa-βāl* 'polc' *om-bal* 'pad', *kūβar-βāl* 'padló' szóban (Másképp Wichm. Chrest. 84. és 722. sz.)

² A *βāl*, *-βāl* ezekben nézetem szerint a finn *puoli* 'fél, oldal' szóval azonos: vö. *puoli-päivä* 'dél' (tk. fél-nap); *puoli-yö* 'éjfél' (tk. fél éj); *sisä-puoli* 'belső(rész)'. *sisä-puolella* '-n 'belül'; *ulko-puoli* 'külső(rész)', *ulko-puolella* '-n kívül' (másképp Wichm. FuF. Anz. 16:44).

a finn *lammus*, *lampus*, *lammuska*, *lamuska*, *lamuste*, *lammuke* Wichm., Tscher. Texte 75; CCs. *nieme-jož* ~ P. UP. USj. UJ. CÜ. *lume-jož*, B. *lüme-jož*, US. *lümü-jož*, Cs. *lüme-kož*, JT. *lume-jož*, CK. JK. JS. *lome-kož*, JO. V. *lomej-kož*, JP. *lomej-kož*, K. *läme-jož*, M. *lümer-jož*, MM. *lumer-jož*, 'borókafenyő' (*kož* 'jegenyefenyő'). 3. A szókezdő *ü*-ből *j* lett, mely aztán — valószínűleg először csak összetételekben — el is tűnt (vö. P. Gen. *nälme* ~ P. (Gen. 73) B. UJ. *jälme*, USj. UP. *jilmä*, JO. V. K. *jälme*, P. Bjp. *äälme*, CK. JT. *äjälme*, M. *äülmö*, MK. *äülmö* 'nyelv').

5. **Lúd.** Ez a madárnév a permi nyelveken kívül valamennyi rokon nyelvben megvan, 'lúd, liba' jelentése azonban csak az ugor nyelvekben maradt fenn; a finnben és lappban általános 'madár' jelentése van, a cseremiszen pedig 'kacsa, réce'. Nekem 28 falu nyelvjárását volt alkalmam tanulmányozni, s csakis ezt a jelentést találtam, Wichmann Chrestomatiájában is csak ez van, sőt Szilasi szótárában, ahol a permi adatok jelentését Genetz adta meg, szintén. Van azonban itt egy adat, Genetz szövegeiből idézve, melyben 'lúd' jelentés áll. Ez az adat egy imádságban fordul elő, de véleményem szerint itt a szövegből kimaradt *pužas kombet ulo*, s a fordításban ennek a jelentése szerepel. Az én általam följegyzett imádságokban u. i. egymás után van felsorolva a három madár: a lúd, a kacsa, a hattyú, s a szintén Genetz-től kiadott Porkka-féle szövegekben ugyanaz az eset (vö. 17. lap). Más helyen (pl. a 44. lapon) Genetz-nél is *kombo* a 'lúd'. Tehát a *ludo* 'lúd' jelentése törlendő Szilasi, Cser. Szótárából, Cser. Nyelvtanomból (47. 1.) Räsänen, Die tschuw. Lehnw. im Tscher. (167) c. munkájából és Szinnyi Nyelvhasznításából (30, 40). — Ez alkalmat fölhasználva kijavítok még néhány fordítási hibát a Genetz-féle szövegekben, melyeket Szilasi is átvett. Az 58. lapon *oš pütš* (v. *oš pütš*) 'fehér folyó'-nak van fordítva. Szilasi is 'víz, folyó' jelentéssel szótározza, s ezért én Cser. Nytanomban (78) a *püt* 'víz, folyó' hangváltozatának tartottam. Ez azonban tévedés, mert az *oš pütš* a 'Bjelaja' folyó neve, mint ez az 5. mese elejéből és Genetz szótári adatából kitűnik. A birski (ufai korm.) nyelvjárásban a folyó neve így hangzik: *oš pütše*, s ez az alak valószínűtlenné teszi, hogy a folyó nevének köze volna a 'víz' jelentésű *püt* szóhoz. — Az 57. lapon előforduló *noš* 'süss, 'édes' szóval van fordítva. Ez a szó véleményem szerint abba a családba tartozik, melynek etimológiáját NyK. 45 : 349. lapon tárgyaltam, s 'nedves, leves, nyálkás' a jelentése. Ezen a helyen arról van szó, hogy isten tegye a fűvet levesessé. — A 61. lapon *ojan*, *šöran kindžšm* 'das Brot (acc.) mit Butter (?) und Milch' kérdőjele törlendő, ellenben a szövegben *ujan* a helyes följegyzéseim szerint. Ebben a nehezen érthető imádságban van még több javítani való is; azokról a helyekről majd máskor szólok.

GYASZJELENTÉS.

[Révész Samu. 1852—1928.] Mérnök volt, 32 évig dolgozott az államvasutak szolgálatában s emellett egész életén át a nyelvtudományt szerette és folyton foglalkozott szaktudománya műnyelvének megmagyarosításával. Kétségtelen, hogy ilyen irányú munkásságára erősen hatott a szoros barátság, amely Simonyi Zsigmondhoz fűzte. 1878-ban a Természettudományi Társulat megbízásából lefordította Reclus „La Terre” c. munkáját. Mint a Mérnök és Építészegylet másodtitkára élénk részt vett a magyar technikai

műnyelv megalkotásában és magyarosításában. 1885–86-ban jelent meg Vasúti Szótára (magyar-német-francia nyelven; két kötet, három részben), s 1926-ban adta ki a Technikus Szótárt (magyar és német nyelven, 2 k.). Életének egyik legkedvesebb munkája, a mintegy 60 nyomtatott ívre tervezett Idegen Szavak Tára kéziratban teljesen készen van, de szerzője nem érthette meg a megjelenés örömét.

B. J.

IRODALOM.

Nyelvtudomány mint szellemtörténet.¹

(Karl Vossler: *Geist u. Kultur in der Sprache*. Heidelberg 1925. C. Winters Universitätsbuchhandlung. 8r. VI + 267.).

A nyelvtudomány reidealizálására irányuló német törekvések egyre határozottabb formában s egyre tágabb területen jelentkeznek. A kezdeményezés még mindig a romanisztika (Vossler, E. Lerch, V. Klemperer, H. Hatzfeld, részben Fr. Schürr) kezében van, de viszont éppen a romanisták közül kerülnek ki Vosslerék leghevesebb ellenzői (Leo Jordan, *Die heutige Synthese in der Sprachwissenschaft*. *Archiv. Rom.* 1925 : 77; Gerh. Rolfs, *Idealistische Neuphilologie*. *Zschr. für franz. Sprache u. Lit.* 1925 : 121; u. a *Sprache u. Kultur*. 1928; K. Jaberger: *Id. Neuphilologie Germ.-Rom. Monatsschr.* 1926 : 1.; v. ö. még: Leo Jordan, *Archiv. Rom.* 1924 : 124; H. Pipping, *Sprachwissenschaft und Metaphysik. Neuphil. Mitteilungen* 1924, 4/s: 125, védőírat a pozitivizmus mellett; O. Behaghel. *Germ.-Rom. Monshr.* 1926 : 385 ll.; Funke, *Studien zur Gesch. der Sprachphilosophie* 1927; O. Benda, *Der gegenwärtige Stand der deutschen Lit. Wissenschaft* 1928 : 44 ll.) A támadások s ellentámadások hangja napról-napra kiméletlenebb. A pozitivisták kárörömmel számolnak be az idealizmus csődjéről, az idealisták új teljesítményekkel felelnek (E. Lerch: *Historische franz. Syntax. Leipzig*. I.). Akadnak persze mérsékeltabb közvetítők is. Hogy a két véglet között nem lehetetlen a szerves, alkotó egyezmény, arra kitűnő példa Leo Spitzer munkássága (v. ö. *Spitzer, Wortkunst und Sprachwissenschaft, Germ.-Rom. Monatsschrift* 1925 : 169 l.). Pozitív eredményei mellett mindenesetre nagy érdeme az idealizmusnak, hogy tétlenségükből felrázta, módszeres útjaik, eddigi munkatervük revíziójára, új célok kitűzésére kényszerítette az álhalott filológiai diszciplinákat. Az idealizmus nem tagadja a módszeres pozitivizmus létjogosultságát, de nem akar elmerülni a részletkutatásban, hanem elsősorban az anyag átszellemítésére s ezen a réven a tények megértésére törekszik. Újra jogaiba iktatja a szellem teremtő funkcióját. Ennek a teremtő szellemnek az útját próbálja rekonstruálni a nyelv történetéből. Szellemi alkotások történetével, kultúrtörténettel azonosítja s ezen a réven igazi szellemi tudomány rangjára emeli a nyelvtudományt. Igen termékenynek bizonyult az az eljárása, hogy különbséget tesz egyfelől a személyhez kötött, beszélt, másfelől az egyén feletti nyelv között, hogy a nyelv érzelmi-esztetikai összetevőinek elsőbbségét vitatja a nyelv intellektualizált elemeivel szemben, hogy szakít az embertől mintegy függetlenül, öntudatlanul fejlődő nyelv fikciójával s hogy az emberben keresi minden nyelvi

¹ V. ö. Nyr. 1925 : 21. ll.

változás végső okát. Nem riad vissza attól, hogy metafizikai közösségben lássa a nyelvet az élet egyéb jelenségeivel. A nyelv szemléletének új formája: nyelvtudományi lényegszemlélet, irány, nézőpont, világnézet. De nem módszer, épen ezért nem foglалható tételbe, nem dogmatizálható, nem sajátítható el, ép-oly kevésbé, mint pl. Bergson intuicionizmusa. Az idealizmus struktúra, tehetség dolga. Csak azoknak való, akik magukkal hozzák platói csiráját. Ez a megfontolás a munkamegosztásnak egy új lehetőségére utal. Lesznek (mintahogy mindig is voltak) olyan filológusok, akik az anyaggyűjtés, részletkutatás munkáját vállalják s így próbálnak eljutni egy-egy összefoglaló nézőponthoz, mások viszont eleve az „eszmé”-n kezdik s ehhez gyűjtenek vagy használják fel a másoktól gyűjtött anyagot. Vossler szemléletének szintetikus az eredendő formája, ezért elemzés és szintézis nála nem jelent ellentétes jegyű vagy értelmű eljárást, hanem mind a ketten közös funkcióra egyesülnek, mindig támogatják egymást. Ez a magyarázata annak, hogy részletekben lehetnek tévedései, a maga egészében mégis meggyőző minden konstrukciója. Új tanulmánygyűjteménye inkább csak terület-s nem probléma-hódítás is egyben: önálló keretben foglalkozik egy sereg problémával, amik eddig önállótlanul, csak egy-két mondatnyi életet éltek. Nyelv-szemlélete változatlan, de helyenként mélyebb háttérrel, többoldalú megvilágításba kerül. A nyelv és szellem kölcsönhatásának, mitikus összefüggésének felderítése hogyan hámozható ki a nyelvi tényekből, hogyan szóialtatható meg a beljűk dermedt élet, hogyan illeszthetők bele a szellem- és kultúrtörténet egészébe, hogyan olvasható le a nyelv képéről a mögötte meghúzódó teremto erők értelme, — szóval ezúttal is egyfelől a nyelvi pszichoanalízis, másfelől a nyelvkarakterológia kérdése körül forog minden.

Vossler gondolatai nem alkotnak zárt rendszert, de van ami szabad, rugalmas, láthatatlan s mégis megfogható egységgel pótolja ezt a hiányt: egyre újból visszatérő vezető motívumainak összefüggő sora, az elvontságából, dermedtségéből megváltott nyelv, a szellemtörténetnek értelmezett nyelvtudomány fogalma.

V. eszményi típusokkal dolgozik, akárcsak a művésztörténet (H. Wölfflin), szociológia (Max Weber), lélektan (Ed. Spranger, R. Müller-Freienfels), irodalom-szemlélet (O. Walzel. Fr. Strich) s a megkötő formák és kötetlen élet, az empirikus és metafizikai valóság határterületén érzi magát igazán elemében, amikor át kell hidalnia a fogalom és konkrét élet között tátongó szakadékot, még pedig úgy, hogy egyfelől a fogalmasítás ne vegye vérét az életnek, másfelől az élet ne homályosítsa el a fogalmat, amikor megszokott, régi fogalmak ujjaértékeléséről van szó. Mindjárt kezdetben meglazítja minden nyelvtudomány szilárd alapját, amikor felveti azt a sorsdöntő kérdést, vajon van-e egyáltalán nyelv, s ahhoz az eredményhez jut, hogy látszólag nincs egyéb, csak beszéd, a beszéd pedig még nem nyelv, hanem a legjobb esetben beszélgetés. A beszélgetés teremtoje és hordozója mindig az egyes személy, amely két vagy több szerepre, mintegy alszemélyekre tagolódik. Valahányszor emberek társalognak egymással, egy-egy nyelvi drámával van dolgunk, s mindaz, amit az idők folyamán a föld kerekében beszélnek vagy beszéltek, amolyan óriási magán-beszélgetésnek tekinthető, amely magába foglalja a millió meg millió szerepben kibontakozó szellemet. A nyelv elvont fikció, sem nem tiszta valóság, sem nem tiszta eszme, állandó hullámlás a valóság és egy valóságfeletti világ között. Valamennyi „nyelv” szellemi, metafizikai közösségben él egymással. (*Sprechen, Gespräch, Sprache*). A vallásnak és nyelvnek metafizikailag közös a gyökere. A nyelv azon-

ban képtelen a maga teljességében kifejezni a vallásos bizonyosságot, mindig marad valami kifejezhetetlen elem; a nyelv nem közvetlen, hanem csak másodlagos mediális kifejezője ennek a bizonyosságnak. Nyelvi kifejezhetőség szempontjából két embertípust lehet megkülönböztetni: a szóhoz, formához tapadó mágikus s a formát, szót tagadó, istennel egyesülő misztikus típust. A vallás nyelve a maga mediális jellegénél fogva mindig kétértelmű, szimbolikus. A nagy vallási vitáknak ez a kétértelműség a forrása. A szavak magukban véve sem nem szentek, sem nem profánok. Semmi sem védi meg őket a halál vagy akár csak a mechanizálódás ellen. De azért nincs nyelv, amelynek legmélyén ne élne valami sajátos irradációs vallásos lendület (*Sprache u. Religion*). Minden ízében Vosslernek való feladat, amikor a vulgáris latinság formáiból igyekszik rekonstruálni a mögöttük lappangó szellemet, a bennük lecsapódott gondolkozás formáit, általában e nyelv történeti küldetését. (Előkészíti azt az utat, amelyen a latin népek az antik gondolatától eljutnak a keresztény gondolkodásig. *Neue Denkformen im Vulgärlatein*).

— Egy-egy nyelv természete azonos e nyelv használatával, más szóval aktív, passzív, mediális tartásával. Ez az azonosság eszmei-matfizikai valami, lényegében egyet jelent azzal a szellemi energiával, amely tápláló forrása a nyelv-fejlődésnek. Ahol emberek beszélnek, mindenütt ez az energia érvényesül. Aki nem tartja tiszteltben a nyelvhasználatot, az vét a nyelv szelleme ellen. Megesik, hogy az azonosság elhomályosul, zavar áll be a szellemi energia működésében, pl. olyankor, amikor a nyelvhasználat elválik a nyelvtermészettől, amikor egy-egy újabb nyelvhasználat keresztezi a régít. Ilyenkor a két tényezőben mindig megvan a törekvés arra, hogy azonosulva újra közös funkcióban egyesüljenek egymással. A nyelvi energia különben sem vész el soha. A nyelvfilozófia nem ismer különbséget élő és holt nyelv között, csak ellentétet lát közöttük. Nincs abszolút értelemben vett holt nyelv. Nincs forma nincs olyan szó, amely ne ébredhetne új életre egy napon, amikor út az órája. A nyelvtudománynak éppen abban áll a feladata, hogy átfogván a szellemi élet egészét, a beszélő tevékenység szempontjából vizsgálja ennek az életnek a tartalmát, elevenné, jelenné változtassa mindazt, ami szótárakban, grammatikákban, szövegekben némán várja a feltámadást. (*Sprache u. Natur; Sprache u. Leben*). — Empirikus nyelvközösség nem képzelhető metafizikai háttér nélkül. Minden beszélgetésünkben része van a természetnek, a világnak, istennek, még pedig nemcsak olyan értelemben, hogy beszélhetünk róluk. A közös anyag, közös eszközök révén, amik a nyelv közvetítésére szolgálnak, empirikus közösséget alkotunk, érzésünk, vallásosságunk folytán pedig egy metafizikai közösségnek vagyunk részesei. Emberi mivoltunk, az egész világegyetem sejtelve vagy érzése beleavatkozik beszédünk technikájába, köze van papírosunkhoz, tollunkhoz, még azokhoz a gépekhez is, amikkel megrögzítjük vagy utánozzuk az emberi hangot. (*Metaphysische u. empirische Sprachgemeinschaft*).

Új értelmezést kap a nemzeti nyelv fogalma. A nemzeti jelleg és nyelv közötti összefüggés nem történeti vagy okozati, hanem fenomenológiai. (A franciák nem azért beszélnek franciául, mert franciák, hanem egyszerűen, mert beszélnek). Az ember sok nyelvet megtanul, de nyelvi élménye nem lehet csak egy, az a nyelv, amellyel ott és akkor él, amikor kikerül az infantilitás állapotából s egy nyelvi közösség tagjává fejlődik. Nem minden nyelvi közösség jelent egyben népközösséget (a latin nyelv középkori, az angol nyelv modern nemzetföltöztisége.) De akit megfosztanak a földi hazájától, az anyanyelvében talál lelki menedéket, metafizikai otthont (a zsidóság és a héber nyelv, a megszállott területek magyarsága). A

nemzeti nyelvi érzés csak a középkor egységének széthullása után jelentkezik, még pedig először Olaszországban, majd a franciáknál, legvégül a németeknél. Vossler újra jogaiba iktatja a nyelv esztetikai értékelését, időszerűsíti, de egyben személyekben, csoportokban konkretizálja, erővel, tehetséggel, vérmérséklettel azonosítja a néplélek és népszellem elkallódott romantikus fogalmát. A nemzeti sajátságok legspontánabb kifejezője a nyelv ornamentális része, mindaz, ami a hangszin, ritmus, melódia fogalma alá esik. Nincs nemzeti nyelv, amely megmaradhatna a maga különállásában, merőben ornamentális szerepében, mert el kellene sorvadnia. A nyelvi ornamentika nem lehet öncél, különcködés, furcsaság, a csak-ornamentális nyelv nem lenne egyéb nyeljárásnál, kell hogy valamilyen más gyakorlati, struktúrai szolgálatot is végezzen.

Minél jobban áthatja egymást egy-egy nyelven belül a struktúrai meg az ornamentális funkció, annál célszerűbb ez a nyelv. Minél teljesebb a funkcióbeli megfelelés, annál zártabb a nyelv nemzeti stílusa. Ez a stílus a „népköltészet”-ben nyomozható a legközvetlenebbül. (V. itt nem veszi figyelembe az újabb kutatásokat, amikből kiderül, hogy az úgynevezett népköltészet gyakran csak rangját veszített kultúrtermék!). A nemzeti nyelvek mind részleteikben, mind zárt egészekben változva fejlődő, történetileg determinált megtestesülései az embert s a világegyetemet összefogó egyetlen nagy nyelvközösségnek. (*Die Nationalsprache als erlebte Rede; Sprache und Nationalgefühl; Die Nationalsprachen als Stile*). A nemzeti nyelven belül személyhez kötött, érzelmi színezete van még a legobjektíváltabb elemnek is. A szaknyelv kioltja ezt az érzelmi velejárót, az érdekre ruhazza az érzelem szerepét s ezen a réven intellektualizálja a nyelvet. A szakember csak annyit fogad el a tárgyak tartalmából, amennyi megfelel mindenkori érdekének, céljának. Az érdekhez kötöttség nyelvi megfelelője a terminus technikus, a műszó. A vértelenített műszó elveszti nemzeti értelmét s az egyik nyelvközösségből átkerülhet a másikba; ennek következménye az állandó kicserélődés és kölcsönzés. A nyelvek teljes szakszerűsítésének, objektiválásának lehetősége eldöntené a mesterséges világnyelv lehetőségének kérdését. Csakhogy az élet- és érzelem-kisérté, meg a tisztán érdekhöz alkalmazkodó nyelv között nincsen híd. A világnyelv logikailag lehetséges, de érzelmileg lehetetlen, mert nincs olyan általános, egyöntetű s mégis élő tartalom, amely megfelelne elvont fikciójának. (*Sprachgemeinschaft als Interessengemeinschaft*.) V. nyelvfilozófiai alapon az ízlés autonómiájával igazolja a fordítás jogát s élesen megjelöli a lefordíthatóság határait: lefordítható az értelem, a külső forma, viszont lefordíthatatlan a külső nyelvi közösséget szentesítő belső nyelvvalak, a szavak belső tartalma, mindaz, amit csak az emfázis idején lehet megszólaltatni. (*Sprachgemeinschaft als Gesinnungsgemeinschaft*.) A nyelvi gondolkodás különbözik a logikai vagy másképpen tudományos gondolkodástól, de viszont egyezik is vele, mert lényegében csak egy gondolkodás van. A nyelvi gondolkodásban az emberi szellem a világ szemléletére törekszik, a logikai gondolkodás meg akarja érteni a világot. A logikai gondolkodás vérét veszi a nyelvnek, megfegyverezi, megfosztja paradox sokértelműségétől. A matematikai tudományok nyelve nem igazi nyelv, hanem a jelenségek világára irányuló tiszta logikai akarás kifejezése. A történeti és spekulatív tudományok egyik velük abban a törekvésükben, hogy a gondolatot felszabadítsák az érzékiség gyámsága alól, csakhogy itt a logos s a nyelv viszonya részben megkötöttebb, részben szabadabb. (*Sprache u. Wissenschaft*.) Kétértelműség a velejárója minden olyan nyelvi ténynek, amely lelki dolgok tükréről vagy viszhangjáról, szellemi tevékenységek mediumáról, gondolatok jegyéről vagy szimbólumáról

szolgál. A vallásos bizonyosság elveszti igazi jellegét, mihelyt szavakba foglaljuk, tudományos megismerések, fogalmak, szent igazságok jelszókká, formulákká, terminológiákká laposodnak a beszélők száján, a lélek közvetlen fájdalma és ujjongása megdermed, grammatizálódik, úgyhogy az eleven dolgokat végül már-már meg sem lehet különböztetni árnyékuktól, az életet a maga színjátékától. A külső nyelvalaktól minden egyes esetben a belső nyelvalakhoz kell fordulnunk föllebbezésünkkel, ha még egyszer vissza akarunk találni a lényeghez. Ez a belső nyelvalak hol szellemi, hol meg lelki értékekkel, vallásos bizonyossággal vagy hittel, fogalmi megértéssel, érdekeltséggel, érzelmi megindultsággal azonos. Ahány nyelvfogalom, annyi belső nyelvalak. De csak egyetlen egy terület van, ahol a belső nyelvalak egyértékese a külsőnek, s ez a költészet. A költészet mintegy kifelé fordítja a belső nyelvalakot, felszínre veti a nyelv leglényegesebb elemét, mindazt, ami eredeti benne, hangformához juttatja érzésünk, vélekedésünk, gondolkodásunk legmélyebb tartalmát. A nyelvtörténet kategóriái itt teljesednek be a legtökéletesebben. A nyelv hangja itt jelentkezik a maga feltétlen tisztaságában. A költészet a nyelv nyelve. A nyelvtudománynak éppen ezért az esztetikai kritikából kell kiindulnia (*Sprache u. Dichtung*).

Az a körülmény, hogy az idealizmus nyelvszemlélete a pozitív kutatás nyújtotta anyag feldolgozásánál, átszellemítésénél teljesen rábizza magát az intuíció, az eleven élet vezetésére egyfelől javára van, másfelől azonban súlyos veszedelmekkel fenyegeti. Amerre az idealizmus megfordul, megelevenednek a halott formák, a néma adatok, de azáltal, hogy ki-kivonja magát minden ellenőrzés alól, hogy enged a szellem hívogató szavának, nem néz örvényt, mélységet, eredményeiben gyakran sokértelmű, paradox lesz, akárcsak vezetője, az élet. Vossler legújabb tanulmányaiban ez az idealizmus ebben a tekintetben is eljutott teljesítőképességének ideiglenes határához.¹

(Budapest, 1926.)

TROSTLER JÓZSEF.

Könyvek és folyóiratok.

Suomen suku. Unkarilaiset, kirj. Gyula Weöres. (A magyar népről szóló tanulmány egy finn nyelven kiadott s a finn-ugor népeket ismertető munkában.)

K. B. Wiklund. Das lappische Verbaladverbium und einige andere Kasus des Verba-stammes. (Különnyomat a J. Qvidstad tiszteletére kiadott emlékkönyvből.) Oslo. 1928.

* *Finnugorskij Sbornik.* (A finn-ugor népekről szóló gyűjteményes munka; az orosz akadémia kiadványa. 1928.)

Dr. W. E. Peters. Sprachmelodische Motive nachgewiesen in experimental-phonetischen Aufnahmen estnischer Versrezitation. Tartu-Dorpat. 1927.

* *Leo Spitzer.* Stilstudien. I. Sprachstile. II. Stilsprachen. Max Hueber. München.

Dr. Blau Lajos. Bánóczi József ifjúkori levelei Horváth Cyrill egyetemi tanárhoz. Bpest. 1928.

¹ A nyelvtudományi idealizmus programját szolgálja a *Viktor Klemperer*-től és *E. Lerch*-től szerkesztett „Jahrbuch für Philologie“ (1925—26. I—II), mely 1927-ben kéthavonként megjelenő folyóirattá alakult át. („Idealistische Philologie“.) A nyelvtudományi idealizmus magyar irodalmához v. ö. *Zolnai, Minerva.* 1922. I.; *Trostler, Nyr.* 1925; *Klemm Antal, MNy.* 1927.

Az Athenaeum új könyvei:

* *Dr. Róheim Géza.* Magyar néphit és népszokások.

Benedek Marcell. A francia irodalom.

iffj. Hegedüs Sándor. Sir Douglas könyve.

Pakots József. Az ember, aki útvessztőbe jutott.

Kodolányi János. Szakadékok.

Komáromy János. A régi szerető.

Pásztor Árpád. Únt élet rabszolgáinak.

Londesz Elek. A mennyei koldusasszony.

Szalay László. Mihály bácsi.

* Ismertetni fogjuk.

Századunk. Társadalomtudományi Szemle. III. évf. 1. sz. A Magyar Nyelvőr 50 éve. (Turóczy-Trosler József.)

Magyar Könyvszemle. 34. k. 3.—4. f. *Dr. Zalán Menyhért.* A Pray-kódex írásának helye és további sorsa. — *Dr. Gárdonyi Albert.* Régi pesti könyvkereskedők.

Le Monde Orientale. XXI. *Ernst Arbmman.* Untersuchungen zur primitiven Seelenvorstellung mit besonderer Rücksicht auf Indien.

Ungarische Jahrbücher. VII. 3.—4. *Hammerich.* Der junge ungarische Ritter im Fegefeuer. — *Julius v. Walder.* Formprobleme eines Gedichtes.

NYELVMŰVELÉS.

Az amerikai magyarok nyelve. A Nyr.-ben már többször volt szó az amerikai magyarság keverék nyelvéről. (Vö. Nyr. 38 : 36, 330 és 50 : 11, 113.) Ha az ember köztük van s látja a magyar szigetek életét az idegen nép tengerében, megérti, hogy az ott élő magyarság nyelve, munkásé, kereskedőé, sőt ügyvédé, orvosé is átítatódik angol szavakkal. Egy munkásasszony mondotta: Fiam a *hájszku*ba jár (*high school* = középiskola), az első osztályt *finiseli* (*to finish* = bevégezni), a lányom már *kifiniselle* a *hájszku* s most *ofiszba* (*office* = hivatal) jár. A fiúnak két *ticserje* (*teacher* = tanító) van a zenéből. Ha egy nap *misszolja* (*to miss* = elmulasztani) az iskolát, már telefonál a *ticser*. Egy másik meg vacsora közben beszélt el: tegnap nagy *fájt* (*fight* = küzdelem, veszekedés) volt a bor miatt. T. i. arról volt szó, hogy a száraz Amerikában legyen-e bor a magyar banketten vagy sem. Minden munkába járó embernek van *kárja* (*car* = kocsi, autó) s maga *drájvolja* (*to drive* = hajtani). A fiam is maga *drájvolja* a *kárt*, mikor kimegy a *füldre* (*field* = mező, föld), — mondotta egy másik munkásasszony. A vacsora nem nagy dolgot ad nekik: Kinyitok egy-két *kannát* (*can* = doboz, amiben a konzerv van), megmelegitem s veszek *lekit* (*cake* = sütemény) meg *kendit* (*candy* = cukorka). *Júrópban* (*Europe*) minden máskép van — teszi hozzá.

A *vesztiben* (*West*, New York előkelőbb és drágább része) drágább a *múvi* (mozi) s a *kárfert* (*car-fare*, a földalatti vagy más közlekedési eszköz díja) is hozzá kell számítani. A közlekedési eszközt *veszi* az amerikai magyar, ugyanis lefordítja az angol kifejezést: *to take a train*. Ha a *daunlaunba* (*downtown* = New York alsó része, az üzleti rész) megy a *szabvét* (*subway* = földalatti) vagy

az *elt* (*elevated* = földfeletti vasút) veszi; ha át akar menni Jerseybe, veszi a *feril* (*ferry* = komp).

Azuccán nagyon nagy a *trafik* (*traffic* = forgalom), csak akkor lehet átmenni a másik oldalra, ha *sztoppollák* (*to stop* = megállítani) a *trafikot*. Nemrég *muffollunk* (*to move* = költözni) az új házba, mondotta egy ismerősöm. S ehhez a vegyes nyelvhez járul még, hogy csaknem minden amerikai magyar folytonosan használja beszédükben a *je, ja* (*yes* = igen), *nó* (nem) és még gyakrabban a *súr, súrli* (*sure, surely* = igazán, bizony, hogyne) szavakat.

Ez a vegyes nyelv már az első nemzedék nyelve, a második még jobban elangolosodik s már csak akadozva, hibásan beszél a magyar nyelvet.

BALASSA JÓZSEF.

Új szavak. 1. *Kivitelező*. Ez annyit jelent, mint amit a régi, jó, becsületes pallér vagy építőmester jelentett. Ez a felírás a ciszterciták újonnan épülő budai gimnáziumának állványaira van kiírva. Először jön a tervező egyetemi tanár neve és utána a „kivitelező” neve. A pallér Ballagi szerint az, ki valamely mű készítését vezeti. Igaz, hogy idegen eredetű, a „polier” után képzett szó (Czuczor-Fogarasi), de mégis csak szebb és jobb, mint a „kivitelező”. És ha már nem akar valaki pallér lenni, még mindig lehet „építész”, „építőmester” vagy ami a legmagyarabb „építő”.

2. *Zurranás*. Ez is új szó. Én legalább még sohasem hallottam. Először a Pesti Hírlap 1927. október 22-i számában találkoztam vele. A „Theremin aetherhullám-zeneje” című cikkben olvassuk: „Már előttünk van a készülék. Kis ládika, amelyben a villamos szikrák *zurranása* hallatszik.”

Valószínűleg hangutánzó szó akar lenni. Készült pedig a „zörren”, „dörren” analógiájára a „suhan” belevonásával. Úgy érzem, mintha a tovasuhanó és a ládikából kihallatszó villamos szikrák zaját akarná érzékeltetni hangutánzó szóval. Ha helyes a következtetésem és szerzője ezt akarta kifejezni vele, akkor a szó jó. Ebben a szóban benne van a hang és a mozgás is, mégpedig gyenge hang és sebes rohanás.

ZOLNAY VILMOS.

MAGYARÁZATOK.

Pótlások. 1. *Somfordálni, somportálni*, „um jem. herumschleichen”, Nagy I. Béla (MNy. 24:123) elveti, mégpedig joggal, a német *schon fort* etimológiát. Azt kérdezem, vajon nagyon merész volna-e a *sompordi*-ban (am. nagy kunyorálva, sompolyogva kéregető), amiből az ige származik, a francia *jean-foutre*-t (am. *coquin, imbécile, lâche*) látni. Nem tudom, van-e valami német-dialektikus átmeneti alak, mint amilyen az osztr. *schlamperdeutsch*-nál (= *jean-potage* + *schlampert*), *schmafu* (= *je m'en fous*), *das futieri mi net* „das kümmert mich nicht” (= fr. *foutre*).

2. *Sobak-fejű*, felében lefordított szó a német *schwachköpfig* szóból. Horger Antal (MNy. 24:119) bizonyítéku sok hasonló esetet sorol fel, amelyben csak a 2. tag van lefordítva, s az első az átvett alakban maradt. Ehhez ezt a megjegyzést fűzi Horger: „Olyan példa, melyben az összetétel *utólagja* maradna fordítatlan, hirtelenül egy sem jut eszembe, s talán nincs is ilyen. De ha csakugyan nincsen, mi lehet ennek az oka?” Megemlítem, mint hasonló esetet: olasz *tramvia* (nőnemű), a *tramvai* (hímnemű) > ang. *tramway*, s azt hiszem, hogy ez a kétféle átvett alak

megmutatja a 2. tag fordításának okát: egy ragozó nyelvben a szó csak akkor lesz könnyen kezelhető („handlich“), ha a szó vége a nyelv jellemének megfelelő hangalakot kap: *via* jobban beleillik az olaszba, mint *vai*. Az olyan nyelvekben, amelyekben grammatikai nem is van, még azt is el kell kerülni, hogy az átvett szó másnemű legyen, mint az eredeti. Megjegyzem még, hogy Horger minden példájában az összetétel 2. tagja az alapszó, az 1. tag a jelző; ebben *schwachköpfig*, a *köpfig* szó tartalmazza a jelzői funkciót, a fej egy különös sajátágának szemléletét.

(Marburg a. L.)

SPITZER LEÓ.

A török emlékekhez (vö. Nyr. 57:1. l.). A *Mohamed* nemcsak „egyes vidékekre“ jutott el, nemcsak nyelvjárási elem, hanem irodalmi köznyelvünk szókincsének meglehetősen elterjedt alkotórésze. *Tolnai Vilmos*, *Személynevek mint köznevek* című értekezésében írja (Nyr. 28:4): „Ha magas is, kövér is, akkor: *Mahomed*“, *Mikszáth* gyakran használja, pl. az *Öreg székér, fakó hám*-ban: „...Kuprinyi voltakép nem is volt Dou Juan, pedig szép izmos *mahomet* ember volt. (L. már szótározva a *Mikszáth Kálmán stílusa és nyelve* Szótárában.) Török tárgyú regényeinkben, novelláinkban gyakran visszatérő alak a *hatalmas testű török férfi*. (L. legutóbb pl. Herczeg Ferenc *Fogyó holdjában*, de már előbb Jókai regényeiben is.)

RUBINYI MÓZES.

Olvasás közben. (MNy. 24. évf. 1.—2. f.) 62. l. *héber*, nálunk *hévér*, 'Heber', *kézvonyó*, helyesebben *kétkézvonyó* (a *cikling* egy faja — *Ziehklinge*). — 63. l. *borsoska*: Pfefferkuchen. *harmadebéd*, a sálos *szeuddot* (a *salesüdep*) szökevény alakja. — 64. l. *kétérköz* (nem: kétérköz). — *ördögük* nálunk a víz előtt uccanév volt.

LÖW IMMÁNUEL.

Adatok a gyermeknyelvhez. A tréfásnak tetsző gyermeknyelvben gyakran komoly témák akadnak, mert a gyermek lelkében a nyelvsajátságok hatása alatt fogamzott formában ejt ki gyakran egy-egy szót, eltérően az általános használattól. Ilyen eset volt az is, midőn egy alkalommal, akkor még 3 éves kislányom, azzal lépett előm, hogy a virágja elhervadt. Majd évek múltán pedig, — tehát az említett esettől teljesen függetlenül, — kisfiam mondta valamire, hogy elvan hervadva (hervadva). Bár rögtön kijavította tévedését, sőt már az eredeti ragot is észrevehetően kiigazításképpen használta, de a botlást ő is elkövette, noha a magánhangzó illeszkedés törvényének akaratlanul szót fogadtak mindketten. A botlás oka pedig nem egyéb, mint a rövid *é* helyett elterjedt nyílt *e* használata.

ZSIDÓ VINCE.

SZERKESZTŐI ÜZENETEK.

Z. V. Bpest. — A *papagáj* írásmódot nem lehet megróni. Így kívánja az akadémiai helyesírás és így írjuk mi is.

Sch. L. Bpest. — Ön azt kérdi, hogyan kell írni ezt a szót: *hossz-szelvény*, *hosszselvény* vagy *hosszszelvény*? Az összetett szavak alkotó részeit csonkítatlanul írjuk le, tehát ez esetben: *hosszszelvény* (így írja Révész Technikus szótára), vagy ha a sok egyforma mássalhangzó egymás mellett nem tetszik, írhatjuk kötőjellel is: *hossz-szelvény*.

MAGYAR NYELVŐR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND
F O L Y Ó I R A T A

SZERKESZTI ÉS KIADJA :
BALASSA JÓZSEF

AZ ORSZÁGOS NÉPTANULMÁNYI EGYESÜLET HIVATALOS LAPJA

TARTALOM:

Kertész Manó. — Elsárgult levelekből	67
Kőrösi Sándor. — Apró tévedések	71
Beke Ödön. — Kökény-szem és társai	74
Balassa József. — Az egységes helyesírás	78
Irodalom. — Az Országos Néptanulmányi Egyesület. — XVI. századi magyarnyelvű levelek Sopron sz. kir. város levéltárából (Kertész Manó.) — Bibliographia Hungarica. — Az új török írás. — Könyvek és folyóiratok	81
Nyelvművelés. — Fővárosunk nevének francia kiejtése. (Barcsai Károly.) — Olvasás közben. (V. E.) — Hazajáró kísértetek. (F. I.) — Zamatos német beszéd. (Kőrösi Sándor)	84
Magyarázatok. — Olcsó és ócsárol. Bóda. (Munkácsi Bernát.) — Kényeres-pajtás. (Beke Ödön.) — Pite. (Kúnos Ignác.) — A „meny” szó jelentés-történetéhez. (Zoványi Jenő.) — Fakó és kutya. (Zolnay Vilmos.) — Szólásainkhoz. (Beke Ödön.) — A kutyafejű tatár. (Bartucz Lajos.) — Nő, -né. (Beke Ödön.) — Donda. (Fokos Dávid.) — Sőre. (Beke Ödön.) — Tárgyrag elvonása. (Beke Ödön.)	87

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1928. évre 5 pengő.

Félévi előfizetést nem fogadunk el.

Az 1920—1927. évfolyamok ára, amíg a készlet tart, egyenként 5 pengő. A régebbi évfolyamok közül csak néhány kötet kapható. Régebbi évfolyamok hiányzó számait, ha megvannak, csakis a füzetek ára és a portókötség megtérítése ellenében küldhetjük. Egy-egy szám ára 1 pengő.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német márka.

A legközelebbi szám 1928 november havában jelenik meg.

A Nyelvészeti Füzetek közül még néhány füzet kapható.

A MAGYAR NYELVŐR
szerkesztősége és kiadóhivatala,
Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27

Telefón: Aut. 832—19.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560.

Nyelvőrkalauz II.

Tartalomjegyzék, szó- és tárgymutató a Magyar Nyelvőr 26—50. évfolyamaihoz.

Megjelent a **Nyelvőrkalauz II.** kötete, ez a nélkülözhetetlen **segéd-könyv** mindenki számára, aki magyar nyelvtudománnyal foglalkozik.

A Nyelvőrkalauz bolti ára 15.— pengő. A Nyelvőr előfizetői és iskolák, ha közvetlenül a kiadóhivatalhoz előre beküldik a díjat, 10.— pengőért kapják.

Külföldi megrendelők számára a **Nyelvőrkalauz** ára a kiadóhivatal útján **10.— német márka.** Bolti ára külföldön **15.— német márka.**

A MAGYAR NYELVŐR
szerkesztősége és kiadóhivatala

Stemmer Ödön antikváriuma

Budapest, V., Gr. Tisza István ucca 9.

7. könyvjegyzék: I. Történelmi emlékek. II. Korrajzok, Életrajzok, Memoárok. III. Történetírás tudománya. Történelmi segéd tudományok.

Keresek megvételre: Beke, Ostjakisches Wörterverzeichnis. — Budenz, Finn-ugor szótár. — Fejér Codex, Egyes kötetei. — Finn-ugor füzetek kötetei. — Hazai Okmánytár kötetei. — Néprajzi Füzetek 2, 4, 8. — Nyelvemléktár VII. (Ehrenfeld Codex). — Archaeologiai Értesítő 1881—83. évf — Ethnographia 1892—1901. évf. — Keleti Szemle III—VIII, XI. köt. — Nyelvőrkalauz 1—25. — Muzzeumi és Könyvtári Értesítő. Egyes köt. — Nyelvtudományi Közlemények. X., XVII 3., XXVI/1., XXXIII., XXXVII., XXXIX. köt. v. szám.

Állandóan vásárlók tudományos folyóiratokat és könyveket.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

ELSÁRGULT LEVELEKBŐL.

Írta Kertész Manó.

Bekötött levél. Tizenhatodik századi magyar levelekben sűrűn találkozunk a címül írt kifejezéssel; azt jelenti, amit ma 'mellékelt levél'-nek mondunk. A mai hivatalos és kereskedői levelek *melléklet*-ének meg az *ide mellékelve* kifejezésének az egyértékese pedig így hangzott: *ebbe kötött levél, ez levélbe kötött levél; ezbe kötve, ez levélbe kötve*: Az vtan, hog Brassay András el ment volna, kewldek meg ennekem T. lewelenek massat... mely lewelet *im ezbe kötve* neked kewltem (LevTár 1:50, 1548-ból). Ez oraba hozak chancellariustwl *ez lewelebe kwtwt leweleket* (uo. 1:67, 1549-ből). Ez may nap hozak az valast kyt *ez lewelebe kötöttem* (uo. 1:119, 1553-ból). *Im* megh erty keg: *ebbe ketet lewelebel*, Lewabol egy adosom myt ir (uo. 1:170, 1555-ből). Az posztónak számát *ez bekötött czédulából* megérted (NádLev. 23, 1558-ból). Hogy ede juték találám itt Gajetanusnak két levelét, ... kit *im ez bekötött levélbe* meg küldtem neköd (uo. 27, 1558-ból). *Ez bekötött levelet* siess küldeni Kanizsára (uo. 31, 1558-ból). A segesdi bíró a szentpáli bírónak a levél végén ezt írja: Lassatok *az menyemew levelet bele kettenk* (LevTár 1:358, 1559-ből). Ennekem ez mynap megh ada apathwr vram az te k. leveleth es az mynemw leweleth *bele kwt-tenth volth* te k: az en kegyelmes vram leweleth (uo. 1:362, 1560-ból). Az ot valo vykaryusnak frater Balasnak... yo volna *Nagsagodnak lewelebe ketve* ez chedwlat kwldeny (uo. 1:390, 1560-ból).

A 'bekötés' a borítékot még nem ismerő XVI. században a levelek egyik lezárási módja volt: a félives levelet kétszer háromrét összehajtották, a nyitott oldalakat egymásba dugták, két helyen átlukasztották és a réseken papir- vagy hártyaszalagot húztak át; a szalag két végét aztán viasszal lepecsételték.¹ Ez a szokás Németországban is el volt terjedve és a 'melléklet' akkori német kifejezése is ízről-ízre egyezik a magyarral: Zendet dessen *bibundenen Brief* mynem Vadere (G. Steinhausen: Geschichte des deutschen

¹ Munkás László: A magyar kir. posta története Bpest, 1911. 29. l. — Szokásban volt a levélnek fonállal volna „bekötése“ is; de ilyen levelet nem láttam.

Briefes 1 : 91). A Kamarai Levéltár XVI. századi anyagában igen sok ilyen latinnyelvű hivatalos levelet, királyi leiratot láttam, de magyar embertől származó 'bekötött' magánlevelet csak nagyon keveset.¹ Ilyen például Sárkány Antalnak 1560-ban Bécsben kelt két levele; az egyik Mezőlaki Ferencnek, a másik Pál hahóti apátnak szól (Kam. Miss.)². Mályusz Elemér orsz. levéltáros úr volt szíves megmutatni a Nádasdy-levelekből származó három adatom közül kettőnek az eredetijét; meglepetéssel állapítottuk meg, hogy ezeken a leveleken nincsen a 'bekötés'-nek semmi nyoma: nemcsak hogy papir- vagy hártaszalagot nem találtunk, de a szalag átfűzésére szolgáló rések sem. Ugyanezt tapasztaltam a LevTár-ból való adataim eredetijének a Nemz. Muz. levéltárában való vizsgálatánál. Ebből a körülményből nyilvánvaló, hogy a XVI. század közepén a mellékletet akkor is *bekötött levél*-nek nevezték, mikor a levelet nem is 'kötötték be'; más szóval ez annyit jelent, hogy kifejezésünk az eredeti szemlélettől elszakadva terminus technikus-sá vált.

A XVI. század oly sok szép magyar kifejezésével együtt ez is elsikkad a következő századnak már erősen latin kifejezésekkel tarkított leveleiben; a 'bekötött levél' *includált levél* vagy *inclusa* lesz: Az bogácsi szegény jobbágyaiak miről könyörgének minekünk, ez *includált supplicatiójokból* ktek bőségesen megértheti (LevTár. 2 : 227, 1620-ból). Minemű supplicatiót nyujtottunk ő felségének ez *levelemben includálván* küldöttem Ngod kezéhez (uo. 2 : 235, 1624-ből). Mind az fejedelem levelét, melyet énnekem irt, in specie, s mind pedig az minemű választ én írtam, ez *levelemben includálva* oda küldöttem (Pázm. Lev. 1 : 318, 1623-ból). Ez levelemben viszont visszaküldöttem az Kd *inclusáját* (uo. 1 : 641, 1627-ből). Ez levelemben *includált* jegyzés (LevTár. 2 : 399, 1696-ból). Aminthogy az *inclusából* is megláthatja (ThökLev. 131, 1677-ből). Thököly leveleiben *adjungált* levelekről is szól (uo. 23.). A XVIII. században *accludálták* a mellékletet: Az Ur eő Ngha Sembery Uram *ebben accludalt* levelét a végre közli kgtekkal (Muz. Törzs 1741. Janis Dénes). Ezen órán hozzák ezen *accludáltt leveleket* (Patay Sámuel uo.).

A magánlevelek 'bekötése' is nyilván divatját multa a XVIII. században² s ez lehet az oka annak, hogy ha a 'melléklet'-et néha mégis magyar szóval akarják jelölni, akkor nem a régi, szemlélettől sarjadt kifejezésünkkel, hanem más, szintelen szóval élnek ilyen formán: Im ennek [a békének] articulussát nyomtatva egy avisával egyetemben *ez levelemben betakarva* kdnek küldtem (Rimay Lev. 291, 1625-ből). Micsoda vádakat adtak bé, az miknek végére mehettünk, hoffmester uram *levelében csinálva* megküldöttük urunknak Ő nagyságának (TörtTár. 1881 : 226, 1678-ból).

A XVIII. század közepe táján, amikor már jobbára borítékban küldik a levelet, e fogalomnak megint más magyar kifejezése bukkan fel: Minemű instantiával folyamodott hozzám Simon

¹ Herzog József főlevéltáros úr szivességéből.

² Bár a királyi leiratokat még ekkor is így zárják le.

András nevű öreg ember, aztat *ime itt rekesztve* meg küldöttem Kglmednek (Gróf Erdődy Gábor, Muz. Törzs. 1740). Ezen *be rekesztett* inquisitióból ki teszik (Jancsó Ferenc, Muz. Törzs. 1740). [Az inquisitio], melyet *ide rekesztvén* által küldtettem az Urnak (ua., uo.).

A nyelvnýtás alkotása a *mellékel, melléklet*; a NyUSz. az ígét Sándor István Toldalékából idézi, adjungere' jelentéssel (1808); a főnév először 1831-ben fordul elő. A mai szóhasználat kialakulási folyamatának érdekes mozzanatát mutatja Vitkovicsnak egy levele, melyben arról értesíti Kazinczyt, hogy a Tövissek és Virágok száz forintnyi jövedelmét K. utasítása szerint átadta a „budai Flaccus“-nak (Virág Benedeknek): „Sokért nem adtad volna, látván, milyen örömtelre fogadta a segédelmet... Örömeben leült és az *ide mellékezt* köszönő sorait írta hozzád (Vitk. Munk. 3: 145, 1812-ből).

Im, szinte, épen. Az *im* a XVI. századi leveleknek igen kedvelt szava; használata rendkívül gazdag és sokféle, elevenné, közvetlenné teszi a levelet s hogy nem egyszer úgy érezzük, mintha a levélíró szemtől szembe állna a címzettel, azt jórészt ennek a rövid kis szónak köszönheti a XVI. és XVII. század magyarja. Itt csak néhány használatáról akarunk megemlékezni s elsősorban arról, amelyik szorosan kapcsolódik a „bekötött levél”-ről mondotakhoz.

A „melléklet”-et sem írták mindig „bekötött levél”-nek, ki tudták azt fejezni ezzel a szóval is: Azert *im* te kegielmednek nador hispan wram leweleyt oda kwltem (LevTár 1: 152, 1555-ből). *Im* fel kvitem k: Zychy Uram lewelet (Bik Ágoston, Muz. Törzs. 1556). *Im* írtam az likavai tiszttartónak egy levelet, hogy Kdnek adjon harmincöt lukna buzát... és mihelyen megküldi Kd az én levelemet neki, azonnal megadja az tiszttartó (LevTár 2: 162. 1611-ből). Mindegyik adatból nyilvánvaló, hogy a levélíró az *im*-mel a mellékletre mutatott rá.

De az *im*-mel nem csak a mellékletet fejezték ki, hanem rámutattak a levélvivőre is. Mikor Nádasdy Tamás azt írja feleségének: „Szerelmes Orsikám. *Im* küldtem az itt való vadászásomból vadat, madarat” (Nád. Lev. 19, 1557-ből) — akkor az *im* ezt a kifejezést helyettesíti: „e levélvivő emberemmel”. Ilyen adatok még: *Im* megküldtem az gyertyát (uo. 19, 1557-ből). *Im* küldtem egy skatulába valami aprólékot (uo. 24, 1558-ből). *Im* küldtem három légyfogó tüveget... Továbbá *im* küldtünk egy lakatot és egy rekeszt fejével egybe (uo. 26, 1558-ből). Kdnek penig az új esztendőben semmi ujságot nem küldhettem, hanem *im* valami csíkokat küldöttem, Kd költse el jó egészséggel (LevTár. 2: 219, 1620-ből).

Mintha maga a levélíró adná át a levelét, vagy személy szerint mutatná be a küldöttjét, olyan közvetlenekké teszi az *im* ezeket a levélrészleteket: Zolgalatunkat iriok K-nek mynth nemes vronknak. Tovaba *im* egh athyankfyath Kalawz Martont K-hez bochyatok, Kmednek valamyt my zonkal mond, Kmed megh hygye (LevTár. 1: 253, 1557-ből). Thowaba theghnap kewltkem volth k. egy le-

weleth, *ym* e may napon mas leweleth hoztak enekem, kyth *ym* K. oda kewlthem... merth *ym* erthy k. az ew lewelebawl... *Im* lattya K. hogy enekem zabadsagom nynchen (uo. 149, 1555-ből).

Végül az *im* magában, vagy a *szinte* szóval kapcsolatban az ,eben, gerade, just' jelentésű *épen* szó szerepét tölti be.

Az *épen*-nek némely népnyelvi változatai azt mutatják, hogy az alapszavától egészen elszigetelődött: *ippen*, *ippeg*, *ippejg* stb. Pedig az *épen*-nek ,eben, gerade, just' jelentése viszonylag egészen új keletű: nem régebb a tizennyolcadik század második negyedénél s az előző századokban más fordulatok szolgáltak e fogalom kifejezésére. Az *épen* szónak a XV.-XVII. század magyarja csak ilyen használatát ismerte: 1. Oth wagyon zent testhe olyan *eeppen*, mint ha ezen napon tetteek vona oda ,integre, unversehrt' (ErdyK. 169, 530, 647b. NySz). 2. Vagy *éppen* és egészlen, vagy bár czac rész szerint is helyt adnac az ördögnec ,penitus, gänzlich' (Zvon: Post. 1:537. NySz).

Mikor egy XVI. századi levélben ezt olvassuk: *Im ezennel* jewe be hoszam egy ember, es azth mongya (LevTár. 1:313, 1559-ből) — akkor ezt a mondatot csak így érthetjük: *épen most* jöve be hozzám egy ember; hasonlóképen „*ym ez may órában délben* jwttá nagszagodnac egh jobagya“ (uo. 1:191, 1556-ből) — nem jelenthet egyebet, csak azt, hogy ,*épen ez órában*'.

A XVII. századba az *im* a *szinte*, *szintén* szóval társulva fejezi ki ugyanezt, majd a század vége felé az *im* egészen elmarad és a *szinte* egymagában lesz e jelentés hordozójává: *Im szintén most*, hogy ezt irom vala, kgmednek másik levelét is hozák (Tört. Tár. 1879: 100, 1609-ből). Kdnek jóval bővebben izentem Tani Ferencről, mert *im szinte* meg kell indulnunk és Ujvárbá megyünk (RimLev. 277, 1621-ből). — *Szinte mikor* ezen busongok vala, jöve Teleki uram levele (TörtTár. 1881:219, 1677-ből). *Már szintén* másik levelemet elvégeztem vala, mikor megérkezik Ispán Ferencz uram (TörtTár. 1891:246, 1670-ből). *Szintén ezen órában* ez mai szent napon érkezék igen szomorú hírünk (TörtTár. 1881:235, 1678-ből). Zselizi német táborról való elfogott labancz rabot *szintén most* hozának hozzám (TörtTár. 1886:543, 1709-ből). — A tizen-nyolcadik század folyamán aztán lassan kivesz a *szinte*, *szintén* ilyen használata s elfoglalja helyét az *épen*, melynek ilyen jelentésére 1732-ből való az első adatom: Mind gazdám és gazdasszonyom élemetesek lévén, fioknak fogadtak. Kik annyira mutattyák hozzám való jó vóltokat, hogy *épen ezen szempillantásban* küldöttek gyönyörű rétest (Bernát János jurátus, Muz. Törzs. 1732). Hosszabb írásommal udvarolnék, de *éppen* udba vagyok Groff Illésházihoz (Klobusiczky István, Muz. Törzs. 1740).

Az *épen* szónak a *nem*-mel vagy a *kevés*, *csekély* szóval való kapcsolata („durchaus nicht“) sem régebb a XVIII. század második negyedénél: Minden circumstantiákat mindazonáltal... jól meg néz-vén *épen nem* lehet magammal el hitetnem, hogy ilyen atyafiságtalanságot... Kglđ nem hogy el követhessen, de tsak gondolhasson

is (Döry Ferenc, Muz. Törzs. 1741). Nagy hire vagyon, hogy hacsak az Magyarországhi nemességheh nem segittyük Királnénkat, *épen kevés* reménségheh vagyon Felső Austriájának megh tartásában (Tomsics László, Muz. Törzs. 1741).

Az *épen* szónak az XVIII. században felbukkanó két jelentése az eredeti 'unversehrt, integre' jelentésből a 'penitus, gänzlich' jelentésen keresztül fejlődött: az *épen olyan, épen úgy* analógiájára kezdhették az *épen*-t időhatározó nyomósítására is használni: *épen akkor, épen most*; majd az *épen* tapadás útján az *akkor, most* jelentését is magába szívta; (*épen* = *épen most, épen akkor*.)

APRÓ TÉVEDÉSEK.

Irta Kőrösi Sándor.

1. **Hetente.** Csak mostanában ütötte fel fejét a napisajtóban. Első hallásra furcsa, csunya kis szó. Bizonyára sokan vannak a hirlapolvasók közt, kik három nyílt *e*-vel olvassák. Valóságos kakofónia. A három nyílt *e*-hez hozzájárul még két *t* a *tente* végben és a szókezdő hehezet. Úgy látszik, az *éjente* mintájára képződött. Csak-hogy az *éjente* szóban *é* meg *ë* előzik meg a rövid nyílt *e*-t és nem ismétlődik meg benne a *t*. Van még egy hasonló szavunk: az *esténden*. Ez is kellemesebb csengésű. A széphangzásra törekvő nyelv a két *t* egyikét disszimiláció útján *d*-re lágyította, vagy talán megőrizte az eredeti *d*-t (vö. lassâdan, lassandan, reggêden TMNy 554.).

De — szó ami szó — minden nyelvben vannak széphangzású és kevésbé szépen csengő szók. Nem is ez a tulajdonképeni oka annak, hogy ezen a helyen vele foglalkozunk. A kímbeli *hetente* szónak az a hibája, hogy helytelen értelemben kapták fel; pl. „*Hetente* kikérdezik a tanulókat a sakk elemeire és eseteire vonatkozólag s *havonta* vizsgát kell tenniök”. (PH febr. 18). Helyesen: *hetenként, havonként*.

Hogy megállapításunk önkényesnek ne tűnjék fel, meg kell említenünk, hogy *hetente* merőben új jelenség irodalmunkban. Nincs meg sem a Nyelvtört, Szótárban, se CzF-ben, se Szily Cízmszó-jegyzékében, se a NyÚSz-ban, de még Szinnyi MTsz-ában sem. Helyes jelentésének megállapítása végett tehát analóg képzések funkcióját kell megvizsgálnunk.

CzF szerint: *estende* = esti időben, estve, *estendön* = este felé, *estennen* esti időben, mikor est van, Nytsz. *estënnen* = circa vesperam, crepusculo. CzF *éjente*: „Némelyek hibásan összezavarják, éjenként” szóval, mint „naponta” és „naponként” szokat is”. CzF *éjenti*: „ami éjent, éj időben történik. Éjenti kalandozások”.

Még jobban kifejtik CzF-ék az *-nta*, *-nte* és *-nként* közt levő különbséget a *Naponta* címszó alatt. „E szó nyelvhasznalat szerint rokon a *régente, hajdanta, ifjonta* időhatározókhoz s megfelel e

kérdésre, *mikor?* tehát am. naponnan, vagy nappal pl. *naponta dolgozni kell, éjjel pedig, vagy éjente pihenni*. Ennélfogva hibásan harapózott el az a szokás még az írói nyelvben is, mely szerint ilyen értelemben használtatik: *naponként*, mert valamint a *régen* és *hajdanta*, nem ezt teszi: *régenként*, *hajdanként*, hanem régi időben, hajdani időben, hasonlóan *naponta* am. nappali időben“.

Hetente ezek szerint nem egyértelmű a *hetenként*-tel; és *estente* (BH 1927 V. 4.) nem egy az *esténként*-tel. Nem lehet tehát a tanulókat *heten*te, vagyis egész héten át a sakk elemeire nézve kikérdezni, legfeljebb *hetenként* egyszer vagy kétszer és nem lehet őket *havonta* vagyis teljes hónapokon át sakkból vizsgáztatni, legfeljebb havonként egyszer vagy többször. Nagyon szépen és helyesen mondja Fedák Sári, Útközben c. önéletrajzában (PH 1928 III. 4.): „*Estenden* többnyire csónakon hoztuk haza a pajtásaimmal“. *Estenden* „circa vesperam, crepusculo“, amikor esteledett, esteli szürkület idején, míg a teljes sötétség be nem állt. Ez nem annyi, mint *esténként*.

Helytelen volt ezek szerint a multévi Embervédelmi kiállításnak a Városligetben pompázó ez a felirata: „Este 6 órakor *naponta* előadás, vetített képekkel a nemi betegségekről“. Este 6 órakor nem lehet egész nap, naphosszat előadást tartani. Helyesen: *naponként*, vagy így: *naponként estenden*.

És helytelen a *naponta* szó a következő mondatokban:

„A repülőgépek... *naponta* a világ minden tája felé indulnak... tüneményes gyorsasággal“. BH 1927 IX. 15. (Nem nagy gyorsasággal mozoghatnak azok a gépek, ha indulásuk naphosszat tart.)

„Ifjúkorában Puccini *naponta* legfőlebb három tányér levest evett, vagy három fej hagymát“. PH II. 23. (Talán inkább *naponként*?)

„*Naponta* az egyik budai hídon járok keresztül“. PH III. 7. L. T. [Azt hiszem, sok volna a jóból, ha naphosszat a hídon kellene sétálgatnia.]

Erdős Renéének Lavinia Tarsin házassága c. regényében a *nyaranta* kifejezés (I. köt 5. l.) így volna helyesbítendő: „Ez *nyaranta* bérbe van adva valami arra vetődő művésznek.“ [*Nyaranként* (minden nyáron) bérbeadják, *nyaranta* (egész nyáron át) bérbe van adva.]

2. Kellős közepén. Nagy Pál ny. kúriai bíró, a BH egyik februárhavi számában rámutatott a mai napság mindenfelé felburjánzó magyartalanságok néhány ríktó virágszállára. A sok helyes észrevétel között azonban a *kellős közepén* kifejezés is a kiírtandó fattyúhajtások lajstromába került. A cikk írója szerint teljesen elég, ha valaminek *kellő* közepéről szólnunk: az s fölösleges.

Hát igaz, hogy a szokásos logikus gondolkozás megelégszik azzal, hogy valami valaminek a *kellő* közepén van. De a nyelv nem törődik a szokásos logikus gondolkodással. Lehet egészen bizonyos, sőt teljesen nyilvánvaló, hogy a halottat gyilkos törrel *szíven* szúrták, azért mégis mind azt hajtja a nép, hogy *agyon* szúrták. Hiába mondja a logika, hogy tagadó vagy tiltó főmondat után is helyes az állító mellékmondat, helyes, ha a német, francia így is beszél: *Megtiltotta*,

hogy énekeljen. A magyar mégis tiltó kötőszóval mondja ilyenkor a mellékmondatot: „Ne ítélj meg, százszor jöttem volna s apám *tillá*, hogy *ne* jöjjek el.” (Pet. Bol. J.) — „Végre is meg kellett *tillani*, hogy *ne* énekeljen.” (Gárdonyi, Isten rabjai, 215). — „Ej húgom, beh halovány vagy, *Féltelek*, hogy el *ne* hervadj.” (Vör. Gáb. diák.)

Igy vagyunk a *kellős közepe* kifejezéssel is. Azt mondjuk: *kikapós menyecske*, *lobogós ingujj*, pedig mondhatnók -s képző nélkül is. Így mondjuk: *tudó-s*, *viselő-s*, *várandó-s asszony*, *harapó-s kutya* (vö. TMNy. 518). Az s képző az -ó, -ő igenévképzőhöz járulva, Simonyi szerint, huzamosságot, tartós tulajdonságot fejez ki. Ilyenek még: *adós*, *lakós*, *rugós*, *szopós*, *bejárós*, *hathatós*, *tehetős*, *ismerős*, *kapós* (amit elkapkodnak), *sürgős* a dolgom, *sietős* az utam, *féltős* holmija, *fejős* dézsa (Erd. Közmond.), *bujós*, *kifutós*, *kapós* játék. (TMNy. 519.)

Ezekén kívül vannak még más -s képzős ikerszavaink is: pl. „Hogy ott láthatta a kedves királyleány üde arcát *közeles közelről*.” (Gárd. Isten rabjai 68.) — „Közel kell hajolni hozzá, *közeles közel*.” (U. o. 392.) — *valóságos valóság* (U. o. 256.) — *telides teli*, *tömvés tömve*. Ez mind tősgyökeres magyarság. Ezekkel szemben az a kötelességünk, hogy megbecsüljük és megőrizzük őket szókinccstárunkban, de világért se keltsük olyan hírüket, mintha helyes magyarság szempontjából kifogás alá eshetnének és így kerülendők volnának.

3. Hibás vagy szokatlan a szó használatának módja:

édesanyám. (Jászságban: idős, idő.) Ez a megszólítás csak a szülőanyának jár ki. A mostoha vagy fogadott anyát *kedves* anyámnak mondja a nép. Helytelen tehát, ha a talált gyermek így beszél fogadott anyjáról: „*Édes* anyám elküldött a boltba.” BH. II. 10.

számlál. „Az intézet minden évben több és több növendéket *számlált*” (PH. 1928. évi Nagynaptára, 317. l.) — Helyesebben: Évről-évre gyarapodott az intézet növendékeinek száma.

tűnik. „Ez a fiatal leánynak egészen természetesnek *tűnt*. (Verne — Sávoly X. Ferenc, Clovis Dardentor, 70.)

„A karcsú, fiatal szűz . . . soha még ilyen szépnek nem *tűnt* előtte.” (Erdős Renée, Lavinia Tarsin házassága, I. 7. l.)

„Már úgy *tűnt* nekik, mintha órák múltak volna el.” (U. o. II. 197.) Nem hibás, csak szokatlan, mert arkaizmus. Mai napság csak *fel* igekötővel járatos: *feltűnik*. (Vö. Nyr. 56: 109.)

KÖKÉNY-SZEM ÉS TÁRSAI.

Irta Beke Ödön.

A magyarban, de a többi rokon nyelvben is, nagyon gyakori a főnévi jelző, s ennek egyik különös esete, mikor a főnévi jelző valamely jellemző jegye (pl. egyező vagy hasonló színe, nagysága) alapján kerül kapcsolatba jelzett szavával, úgyhogy tulajdonképpen a közös tulajdonságot jelentő melléknévet helyettesíti. Ilyenek a nép- és köznyelvben: *kökény-szem* (vö. Faludynál: Szeme kökény, tsillag fénye NySz.; Debrecenben azt is mondják: *kökény lú* MTsz.)¹; *bogár-szemű* kis leány, *parázs-szemű* menyecske, *csillag-szemű* juhász (Népmese), *holdvilág-képi* 'kerek-arcú'; *bugyor-szájú*, 'vastag ajkú' (Székesfehérvár), *tepsi-szájú* 'nagyszájú, csahos' (Veszprém m.), *cipe-szájú* (*cipe* 'cipő') 'szarvasmarha gúnyneve' (Heves m.), *bocskor-pofa* 'szemtelen ember' (Dunántúl), *bocskor-dió* 'hosszú dió' (Győr m.), *papucs-szájú* 'nagyszájú' (akkora a szája, mint egy papucs'), *papucs-lalpú* (szarvasmarha) 'amelynek hosszú körme van, azért nagyon a sarkán jár, s ott lágy lévén a talpa, mindjárt megfájdul' (Székelyföld); *lapát-fogú* 'nagy, szélesfogú', *lapát-keszeg* 'abramis brama' (Tiszaföldvár; vö. *lapiska*, *laposka* ua. Mármaros m.; *széles keszeg* 'cyprinus, *latu s piscis* MA.), *lapátka-paszuly* 'laposas paszulyfaj' (Bereg m.); *orsó-hal*² 'petromyzon fluviatilis' (Erdély), *arsó-hal* (Bereg m.), *orsófarkú hal* (Háromszék m.) 'aspro vulgaris'; *ostor* (ember v. gyermek) 'alkalmatlan, veszedelmes' (Székelyföld; vö. az *ostor* nevű játékot); *nádkés* (*csikó*) 'sovány, vékony, gyenge' (Kiskunhalas); *lőcs-láb* (a régi nyelvben: *lőcsös*: pl. lőcsös követ horgas lábut, vak vezet világta: varam sequitur vibia PPBl. NySz.), *karika-láb*, *piskóta-láb* 'vékony láb'; *hó-kebel* 'fehér mell'; *uborka-orru* (vö. Petőfinél: Az orra érett paprika. Téli világ); *bodag-mejjű* 'lapos mellű' (*bodag* 'vakarcsféle lepény', Szeged vid.); *nádszál derekú* 'vékony, karcsú derekú'; *bot-fejű* (*Bot fejtől* görcs a gondolat, Közm.), *bot-eszű* (vö. Aranyánál: Mert ha gyalu nélkül *bunkósbot az elme*: Gyakran kétélű tőr lesz az kiművelve, ToldiE. 5:12. Buta mint a bot, Közm.; vö. Lehr, ToldiE. 267), *bot-fülű* (vö. füle botját se mozdítja), *bot nyelv* (Nem tudok én botnyelven: németül v. tótul, tréf. Pest, Sáros, Zemplén, Abauj m.); *villa-szarvú* 'csákó szarvú' (Székelyföld); *tányér-keszeg* 'blicca argyroleuca' (Győr), *tányér-hal* ua. (Olt mell.), *tányér-alma* 'pogácsa-alma' (Székelyföld), *tányér-virág*, *tányér-rózsa*, *tányérbél(i)*, v. *tányérbél(ü)* *virág* (MTsz.), *kényér-bél virág* (Lippai, NySz., Sopron és Vas m. MTsz.), *kényér-virág* (Sopron és Vas m.) 'napraforgó', *tányér-ülepű* 'lapos ülepű' (Alföld); *tányér-talpas* loncos farkas (MNGy. 9:90); *tányér-talpú koma* (= medve); *kényér-kő* 'szivacsossá vált bazaltarab' (Vas m.); *kényér-bélű gomba*, *kényér-gomba* 'agarius lactifluus' (Erdély, MTsz., Comenius, NySz.), *epe-gomba* 'russula emetica, agaricus felleus' (Melius, Herbarium, NySz.), *siveg-gomba* 'kucsmagomba' (Székelyföld); *tükör-* v. *üveg-alma* 'egy almafaj' (Cegléd), *üveg-óna* (mert fényes) Győr m. (Nyr. 30:348); *szivcseresnye* (Zala m. uo.); *tök-hal* 'phoxinus laevis (töksárga színű hal)' (Szatmár m.); *vér-keszeg* 'scardinius erythrophthalmus' (Tisza mell.), *vér-alma* 'apró, teljesen piros, édes téli alma'

¹ Vö. *kökénylik* 'olyan mint a kökény'. '*Kökénylik a széme* (Győr m.). *Konkolyó, konkulló* 'ragyogó (szém) uo.

² Vö. *karda-hal*, *karda-keszeg*, tkp. 'kard-hal' 'kard-keszeg' (Nyr. 57:16); hasonló: *bárd-keszeg* 'abramis brama' (Balatonfüred), csuv. *kuzar-pulš* 'őn' (tk. 'kés-hal', *k* 'nagy kés, mellyel szilánkot hasítanak' Paas.)

«Cegléd), *vér-fű* 'piros füvecske, amellyel a babona szerint minden zárat ki lehet nyitni'; 'sanguis orba officinalis'; *pimpinella* (Zemplén m., Szeged, Szabadka), *vérharmati fű* ua. (Borsod m.); *harmat-esső* 'kis eső' (Háromszék m.); *hab-pipa* 'tajtékpipa' (Székelyföld); *harang-virág*, *gyöngy-virág* (NySz.), *gyöngy-szőlő* 'hamar érő, bőtermesű, gyöngyhöz hasonló szőlőfajta' (Győr m.); *kása-himlő* 'apró vörös himlő (miliaria)' (Háromszék m.); *köcsög-kalap*; *zsák-ucca*, *nadrág-ucca* 'két egymásba futó ucca' (Komárom, saját felj.); *vászon-edény*, *fazék*, *korsó*, *tál*, *lányér* 'mázatlan cserépedény' stb.; *gyolcs-jég* 'nagyon tiszta és sima jég' (Hegyalja); *patyolat-tök* 'fehér tök, úri tök, süttö tök' (Zala m., Szalonta, Szentes); *mony-kü* (Keszthely), *mon-kü* (Balatonfüred), *mun-ki* (Tihany) 'nagyobb-fajta hálósúlyozó kö'; *bagoly-keszeg*, *bagó-k.* 'abramis sapa' (Komárom); *bagú leppencs* 'fűzfákon tartózkodó, bagolyképzű nagy éjjeli lepke' (Csallóköz); *bagoly-süveg*, *bagó-s.* 'fekete szőrös bőrből készült kétrétű süveg, amelynek külső rétvét le lehet húzni a fülre' (Balaton mell., Somogy m., Csallóköz); ¹ *csillag-orrú* (ló) 'fehér foltos orrú' (Szatmár m. Pócs; saját felj.); *hóka ló* 'olyan ló, melynek a homlokán fehér folt ('csillag') van; kesely-lábú, fehér foltos lábú ló'; *hóka-lábú*, 'fehér lábú (ló)'; *hóka-orrú* 'fehér foltos orrú' (vö. *hőke* 'kese v. sárgás-fehér színbe vegyült fejű [ökör, tehén, ló]' MTsz. A *hóka* 'hold' jelentésű *hó* szó kicsinyítő képzős alakja); ² *daru-lehen* 'kékes-fehér tehén' (Heves m.).

A *tök-fej* már a régi nyelvben is igen gyakori: Tökfejű Salamon bátyánk (RMK. 5: 211); igen tök vgyan az feie (Decsi); töknél-is tőkebb a te fejed (Matkó). Tök elméjű ember (KLőcse). Tök agyu (Comenius). A te nyirott bajusszod, a batka formára kopaszított tök agyad nem egyéb való náladnál (Prágai A.). — Az utolsó adat szerint eredetileg kopasz fejre mondták (vö. *oly kopasz mint a tök* Kisviczay: Adagia).

¹ Növénynevekben gyakran áll jelzőül állatnév, de ez nem hasonlóságot akar kifejezni, hanem azt, hogy nem embernek való, hanem ilyen vagy olyan állatnak; így pl. a lóról nevezett növény a nagyságot, a madárról nevezett a kicsinységet, a kutyáról, farkasról nevezett az élvezhetetlenséget jelzi; pl. *lőbab*, *lőgesztenye*, *lőnénta*, *lőkikörcs*, *lősóka*; *nyúlborso* 'törpe borsó'; *madárkőles*, *madársóka*, *madáreper*; *varjubab*, *varjumogyoró*; *disznóbab* 'nagyszemű babfaj'; *disznókörmény* 'erdei vadkörmény', *disznómogyoró*, *ebkapor*, *ebszőlő*, *ebtej*, *ebcsipke*, *ebgyömbér*; *kutyalaboda*, *kutyazab*; *farkasalma*, *farkasbab*, *farkascseresnye*, *farkasszőlő*, *farkashárs*, *farkastej* (az ebtej nagyobbik faja), *csibe-gomba*, *csirke-g.*, *csibiske-g.*, *tyuk-g.*, *tik-g.* (vö. Simai, Nyr. 31: 139).

² Gombocz, NyK. 31: 125, szerint a *kesely*, *kesej*, *kese* 'sárgás fehér (ló, ökör); fehér-foltos (májszínű és fehér, vörhenyeges, fehér-fekete ló, ökör stb.); fehérkörmű, alul fehér-lábú (ló, ökör); *kese hajú* 'szőszke, nagyon világos szőke'; *kese pofájú*, *kese szemű* ember, *kesej szőlő* 'félíg érett szőlő' MTsz. A *keselyű* madárnévvel azonos, s eredetileg nem az állat színére vonatkozott, hanem bizonyos sasfajok fehér tollal fődött csüdje volt az átvitel alapja (vö. *kesely* 'az olyan ló, szarvasmarha, sertés, mely sárga, fekete, pej, barna szőrű lévén, egy vagy mind a négy lába végén fehér szőrrel fődött' Nyr. 5: 515). A *ráró* is madárnév volt a régi nyelvben: 'avis ex genere aquilarum' MA.; 'herodius, buteo major; reiher' PPB. Tolna megyében *ráró* 'kancsal'-t is jelent. Ezek azonban nem jelzős szerkezetből váltak ki, hanem az állatok nevei voltak eredetileg. Ma is közönséges a *Kese*, *Ráró*, *Holló* lónév, mint a németben a *Falbe* a fakószínű, a *Rappe* (< *Rabe*) a fekete, a *Fuchs* a vörös, a *Schimmel* a fehérszínű lóé (vö. Block, Wortgeschichte 137). — Bizonyára így keletkezett a *Babszem Jankó*, *Bors-szem Jankó*, *Bors-szem vitéz* (MNGy. 7: 435), *Hüvelyk Matyi*, mely első személyű birtokraggal is megvan: *Hüökköm Jancsi* (Göcsej), *Hüökköm Matyi* (Szombathely). Ezek bizonyára megszólításokból keletkeztek: „Gyere ide te, Babszem, Bors-szem, Hüökköm!”

Hasonlókép a *gaz* 'faex' C., 'sordes, quinquillae, putamen' MA. 'colluvies' PPBl., 'mist, unflat' Adami: *rácza gaz nép* (Kecsk. Tört. 4: 402), *gaz török* (Erd. Tört. Ad. 2: 177); *gaz cselédek* (MonTME. 6: 346). Ma már összetétel: *gazember* (vö. *rongyember*). A *gaz* jelzői használata oly régi, hogy már a kódexekben melléknévvé vált,¹ s fokozva is előfordul. (Vö. *gyim-gyöm ember* Vas m., Balaton mell. *gyim-gyöm e.* Veszprém m. 'hitvány, gyáva, gyenge, együgyű ember'.) Hasonló használata van a *here*, *kulya*, *eb* stb. szókknak.

Újabb íróink is nagy szeretettel alkalmazzák az ilyen *hasonlító jelzőt*, így pl. talán legnagyobb élő nyelvművészünk, a magyar néplélek és népnyelv kitünő ismerője: Móra Ferenc, s ez néha páratlan bájt ad írásainak. Ime: A gyerek nem mond semmit, csak szétvigyorodik a *bimbószája* (Legendák az unokám-ról). Kék szemed, *ég szemed* csókolgatom, lágy hajad, *nap hajad* simogatom (Altató dal). A vadember *buzavirágszemél* a növényországtól kapta, *aranyhaját* és *alabástrombőrét* az ásványországból (M. Hirl. 1927. IX. 25). Szerzte a világon mindenütt *hajnalemberek* emlékeztétét ünneplik (uo. II. 27). A tésztából való srappnell szilánkok kárt tesznek kis árva *rizkása-fogában* (Ének a búzamezőről I. 69, II. 203). Nagy *lapát szakállá* volt, ha nem viselte volna, havat lehetett volna vele hányni (uo. II. 86). Kikeresett egy köpcös, *pogácsa-alma képu*, *búzászsák-dereku* özvegyasszonyt (uo. II. 196). *Késszeme szemű* asszony (uo. II. 201). — De másnál is; *Cédruossal termet, hollóhaj*, nedvesen tüzelő szemek (Szentimrei Jenő, MHirl. 1927. IX. 14; vö. Arany Ágnes asszonyában: Őszbe fordul a zilált haj, már *nem holló, nem is ében*). Testének tökéletes arányai, *hordómellkasa*, kidolgozott izmai hatalmas egészségre vallottak (Zsolt B. uo. IV. 17). *Hordódereku*, *hat akós hordós dereku* (Én Ujságom, 1913. 235—6). *Pirosalma arcocskájából* vidáman csillogott elő a két *kerek bogár szeme* (Pesti H. 1916. XII. 30. 17. l. 2. hsb). A *harmatlesi* asszony. A te meiledre *liliomképu* lányok fogják az ő fejcskéiket hajtani (Somlay K. uo. 1917. IV. 27). — Aranyánál is többször: *Harmatarca* hő napon ég (Ágnes a.). Száraz ajkam *eper ajkat* szedegetni készül (Éjféli párbaj). Sohse lásson úgy fel *hústorony* testével (Toldi E. II. 12). *Tenger baja* addig hányt és vetette (Első lopás). Hamis *nefelejcs-szemmel* (Kemény, Zord idő 5. kiad. 33.). Csudálták nagyságát e *bálvány medvének* (Gvadányi, id. Lehr, TE. 199). A tenger hánykódása *bálvány habokat* ver (Baróti-Szabó, NySz.). *Borotva nyelve* (Nyr. 56: 107, az 1756-i kassai naptártoldalakból idézi Trostler). — Anyagnév: *Márványkeblű hölgy* (Vörösmarty). A *köszívű ember fiai* (Jókai). *Arany kalással* ékes rónaság (Petőfi). *Arany elmének* gyöngy a gondolatja (Közm.). *Aranyhaj*, *kenderhaj*, *selyem-haj*. *Vaj-alma* 'igen finom, édes, pirosesíkos nyári alma' (Cegléd), *vaj-körte* 'császárkörte' (Komárom, saját felj.), *fa-ember* 'ügyefogyott, gyüge ember' (Zala m.), *bülfá ember* (= bükkfa e.) 'esetlen, faragatlan ember' (Órség), *fa-pap* (RMK. 5: 240, NySz.).

Arany gyakran a hasonlító főnévi jelző által kifejezett tulajdonságot a megfelelő melléknévvél is kiteszi, még pedig vagy a főnévi jelző előtt, vagy utána. Környékezte is már egy *nagy menkő gula* (Toldi). A *nagy bálvány olasz* (Toldi E. 3: 34). *Kemény vashomlok* (Murány ostroma 1: 25). Ildikó azonban feljőve mint

¹ A cseremiszből így vált melléknévvé a *šiste* 'viasz' szó a permi nyelv-járásban 'sárga' jelentésben. A török nyelvekben a 'narancs' jelentésű (krimi) Radl. *naryndzy* 'arany-sárga'-t is jelent; ez átment a cseremiszből is melléknévi jelentésben: B. *narëndžë*, P. *narëndže* 'braungelb', K. *narân* 'hellgelb' (Räsänen MSFOu. 50:46).

hajnal rózsza telyes képpel, *szőke arany hajjal* (Buda hal. 5:1). Petőfinél: *Mennykő nagy hasával* (János vit.). A népnyelvben is: *De nagy bálvány kutágas! Szép darab bálvány harcsát fogtunk!* (Bereg m.). *Nagy mahomét ember* (Cegléd). Jaj be *nagy mahomét ember* lettél (Székelyföld). *Nagy husáng legény* (Gömör m.) MTsz. A hidra szállott egy *nagy istennyila saskeselyű* (MNGy. 10:210.). *Lancfa ember, nagy lancfa, nagy lancfa ember* 'hórihorgas' (Hegyalja; *lancfa, lancfa* 'petrencerúd, szénahordórúd' Dráva mell., Baranya m.). A régi nyelvben: *Egy oszlop nagy ember* előtted áll vala, látád, hogy az ember hatalmas nagy vala (RMK. 2:101).

A jelzőnek ezzel a fajtájával már Simonyi (A jelzők mondattana 34) és Kertész (UF. 17:7) is foglalkozott, de egyikük sem említi Szilasinak A névszói összetételek a vogulban c. dolgozatát (NyK. 26:167), hol szintén szó van róluk utalással hasonló vogul kifejezésekre. Pl. É. *jāŋk xulax* 'hófehér holló' (tk. 'jég h.') Munk. MNGy. 1:1; *jāŋk lū* 'jég szín szórú ló' (tk. 'jég ló') 3:135; É. *tūjt luwīŋ xum* 'hószínű szőrű lovas férfi' (tk. 'hó lovas férfi') 3:135; *lārōm-tūjt lū* 'hófehér ló' (tk. 'ég-hó ló') 1:38; *nīr leipä* 'vékonyfarkú' (tk. 'vesszőfarkú') kutya 3:429; *ōrs-poxap* 'csíkos oldalú' (tk. 'hasábfa oldalú') 2:235; *sa'j lililä, ät-lilitä* 'fürtszál, hajszál (= gyenge) lelke' 2:365; *ponsam sosi' kiti' sam* 'érett ribiszke két szemem' (2:165); *pāŋk-vit* 'piszkos víz' (tk. 'korom-víz') 2:306; — a n y a g n ő v v e l: *ālu tural lujyi* 'ezüst (= csengő, vékony, finom) hangon énekel' 1:60; *sorui nāmlikēn* 'aranyos kedved' 2:425. Így fejlődött a 'vér' szó vogul és osztják megfelelőjének 'vörös' jelentése: É. *nīyir puppä* 'vörös faru' 1:117, 3:523; KL. *wuur wartük* 'vörös szőnyeg' 4:107 (Önállóan is: AL. *kēr tāt-kēt ōrā sōmili* 'a vas a tűzben vörössé izzik'; Ahlqv. *vīr-mel*, osztj. *vīr-mal* 'vörös ribiszke' (vö. még Karjalainen, MSFOu. 33:196); vog. É. *kēlp lē'in* 'vörös evet' 1:150; *kēlp japak* 'vörös selyem' 3:299 (*kēlp* 'vér'). Közbeiktatott melléknévi jelzővel: É. *pākw-pōsi' voikōn alpilä* 'cirbolyatoboz belé[hez hasonló] fehér teste' 2:61.

Ennek a jelzős szerkezetnek ősrégi voltát bizonyítják más rokon nyelvek is; zürjén: *kert-tuv šinjasid i ad'd'zenj* 'das sehen ja die scharfäugigen (eig. die eisennagelaugen)' Wichmann, MSFOu. 38:27; *me ved velli-muni je, d'žid keltš-gen jaju* 'én jártam-keltem fehér nyúlszőr hússal' (= a bőröm olyan fehér volt, mint a fehér nyúl szőre) Fokos; v o t j á k: *bašmak-pelek, čokmor-berde* 'papucs-vagina, bunkó-penis' Munk. Votj. Népk. Hagy. 126. dal; c s e r e m i s z: *šoptār šināžan* '(fekete) ribiszke szemű'; M. *olma-tš'urijān* 'alma arcú'; BJp. *šūj-dūt* 'sötét éjszaka' (B. BJp. *šūj* 'korom', a többi nyelvújításban: 'szén'); U. *taraĵ lum* 'piros karton[színű] hó' (NyK. 38:233); *terk-upš* 'sapka' (tk. 'tányér sapka'), *omāl-jol* 'lőcslábú' (o. 'lóiga'); f i n n: *pata-lakki* 'en halfrund mössa af gråa kilor, försedd med skärm; kalott' (tk. 'fazék-sapka') Lönnrot; *mansikka-suu* 'szamóca-száj' (Kivi); *utu-paita* 'finom ing' (*utu* 'kőd, pára') Kalevala; *utu-karva* 'flaum' (tk. 'kőd-szőr'); *utu-höyhen* 'dune, daune' (h. 'toll, pelyhes toll'); *utu-pilvi* 'dünne wolke' Erwest. (Vö. Sebestyén, NyK. 44:140).

¹ Vö. *oszlor-ember* 'nagy, otromba növésű ember' (Székelyföld); *pihe embër*: vékony, gyenge (Sopron m.), *pili üst* (*pili* — hely).

AZ EGYSÉGES HELYESÍRÁS.

Még mindig vajúdik az egységes nyomdai helyesírás kérdése, pedig a cél világos: megkönnyíteni a munkát az írók, nyomdák és lapkiadók részére egyaránt.

(Midőn a M. T. Akadémia 1922-ben elfogadta az iskolai helyesírás legfontosabb egyszerűsítéseit, nagy lépést tett a magyar helyesírás egységesítése felé. A történeti igazság kedvéért meg kell mondanunk, hogy az Est-lapok számára összeállított helyesírási szabályzat és szójegyzék nem az akadémiai helyesírás ellen készült, hanem készen volt már akkor, amikor az akadémiai reformok elfogadásáról és közzétételéről a nyilvánosság még mit sem tudott.)

Azóta a Budapesti Korrektorok és Revízorok Köre állandóan napirenden tartja a kérdést, mert a kör tagjai legjobban érzik, hogy a helyesírás ingadozásai mennyi bajt, kellemetlenséget és fölösleges munkát okoznak a szedőknek és a korrektoroknak. Egy olyan szójegyzék összeállításáról van szó, amely fölöeli lehetőleg a magyar nyelv teljes szókincsét s az egyes szavak használatára nézve is ad hasznos útbaigazítást. Az írásmódra nézve a szójegyzéknek mellőznie kell minden ingadozást és *egy írásmódot* kell ajánlania. Olyan esetekben, midőn az akadémiai helyesírás eltér az ott ajánlott írásmódtól, fel kell venni az akadémiai szójegyzék alakját is, mert erre a szedőknek az iskolai könyvek szedésénél szüksége van. Arra kell azonban törekedni, hogy minél kevesebb ilyen eltérés legyen.

Ma ismét nagy az ingadozás a lapok és a könyvek helyesírásában, s maguk az Est-lapok szedői sem alkalmazzák következetesen a saját helyesírásukat. Az akadémiai helyesírást követő nyomdák sem következetesek, mert nem áll rendelkezésükre egy olyan szójegyzék, amely azonnal eligazítaná őket minden kétes kérdésben. S rendet kell teremteni az idegen szavak írásmódjában, a szavak egybeírása vagy különírása tekintetében, az írásjelek (pont, vessző, kötőjel stb.) használatában. Ezért üdvözljük mi örömmel a Korrektorok és Revízorok Körének törekvését.

Az egységes helyesírás szükségességét megvilágítja az itt közölt két szójegyzék.

I. Szójegyzék.

Az akadémiai helyesírásban megengedett ingadozások. Az ajánlott írásmódot *dőlt betű* jelöli. (Nem soroljuk fel azokat a szavakat, amelyek különböző nyelvtani alakok, vagy kétféle, egyaránt jogosult kiejtést tüntetnek fel, tehát mind a két írásmód megengedhető.)

ábéce, *ábécé*
ad, *ád*
adú, *adull*
akképen, *akképpen*
Alpese, *Alpok*
ámen, *ammen*
arkádok, *arkádok*
asszú, *aszú* (bor)
átalány, *átalány*
Attila, *Atila*
bazzsalikom, *bazzsalyikom*
beljebb, *bellebb*
bír, *bir*
bujik, *bújik*
cseresnye, *cseresznye*

csinos, *csinos*
csiptet, *csiptet*
csoda, *csuda*
csodás, *csudás*
csúnya, *csunya*
dől, *dől*, *dül*, *dült*
drágállom, *drágálom*
egyhuzamban, *egyhuzomban*
elül, *leül*, *de: ül*
ép, *épp*
épen, *éppen*
epigramm, *epigramma*
épgy, *éppgy*
február, *februárus*
feljebb, *fellebb*, *följebb*, *föllebb*

felső, fölség
 félszer, fészér
 fennen, fennyen
 fenség, föség
 ferhéc, förhéc
 fizet, füzet
 fizetés, füzetés
 főképen, főképpen
 fuvalat, fuvalat
 gyűrűdzik, gyűrűzik
 haj! hajh!
 hasonlóképen, hasonlóképpen
 hova, hová
 hörcsög, hörcsök
 irat, irat (ige)
 irigy, irígy
 iskola, oskola
 ismer, ösmer
 január, januárus
 javallom, javalom
 javallat, javalat
 jótévő, jótevő
 kalvária, kálvária
 kel, kél (ige)
 -képen, -képpen
 kicsinyel, kicsinyell
 koccint, kocínt
 kocma, korcsma
 kóta, kotta
 köpenyeg, köpönyeg
 legfeljebb, legföljebb,
 legfellebb, legföllebb
 lehel, lehell
 lehelet, lehellet
 másképen, másképpen
 mihelyt, mihelyst
 millió, millióm
 mindég, mindig
 mindenképen, mindenképpen
 mirígy, mirígy
 mível, müvel

muskatály, muskotály
 néhány, nehány
 paszománt, paszomány
 pelengér, pellengér
 pergamen, pergament
 posta, pósta
 remél, reméll
 restel, restell
 rosszal, rosszall
 rosszalás, rosszallás
 rühes, rühös
 saraglya, saroglya
 sebtében, sebtiben
 segél, segéll
 ser, sör
 setét, sötét
 siket, süket
 simit, simít
 sinli, sínlyi
 sokall, sokal
 szégyel, szégyell
 szék, szik
 széksó, szíksó
 színész, színész
 szólal, szóllal
 szólló, szölő
 terebélyes, terepélyes
 tetet, tétet
 ténta, tenta
 töröl, törül
 úti, uti
 utitárs, utitárs
 utoljára, utóljára
 utolsó, utólsó
 utolszor, utószor
 egy ülő- v. ülőhelyében
 verbungos, verbunkos
 vígad, vígad
 vízi, vízi
 zöldel, zöldell(ik)

II. Szójegyzék.

Eltérések az Akadémia és az Est-lapok helyesírása között.

A.

a fölött, a helyett, a mögött stb.
 ahhoz, ehhez
 dzsinn
 bennfentes
 bennszülött
 bölcsesség
 csúsztat
 éjtszaka
 epigramm
 fennhéjázó
 filloxéra

E.

afölött, ahelyett, amögött stb.
 ahoz, ehhez
 dsin
 benfentes
 benszülött
 bölcsesség
 csusztat
 éjszaka
 epigram
 fennhéjázó
 fillokszéra

gramm
 hígul
 (nap)hosszat
 húsvét
 katolikus
 kevésbé
 khán
 káosz
 klubb
 koppaszt
 Koppenhága
 körös-körül
 lábbad(oz)
 lebúj
 matinée
 mi általunk, mi alattunk stb.
 mindjárt
 monogramm
 motozkál
 nagyra becsül
 összeség
 ő felsége, ő méltósága,
 ő nagysága stb.
 paralysis
 program
 puffog
 pulyka
 refrain
 renaissance
 revue
 schisma
 sohse
 stereotíp
 suggestio
 tönkre jut
 tympanon
 utca
 újj
 újonnan
 újság
 úszkál
 úsztat

A *dzs* hangot így írják

A kétjegyű mássalhangzókat tulajdon-
 nevek végén nem rövidítik: *Károly-
 lyal, Keménynyel, Györggyel, Ti-
 hanylyal* stb.

A *benn-, fenn-* igekötőket mindig két
n betűvel írják: *bennmarad, fenn-
 tart* stb.

Az *ucca, hegy, tenger* stb. nevek közé
 kötőjelet tesznek: *István-út, Ferenc
 József-tér, Erzsébet-város, Gellért-
 hegy, Adriai-tenger* stb.

gram
 hígul
 (nap)hosszat
 húsvét
 katolikus
 kevésbé
 kán
 káosz
 klub
 kopaszt
 Kopenhága
 köröskörül
 lábadoz
 lebuj
 matiné
 miáltalunk, mialattunk stb.
 mingyárt
 monogram
 motoszkál
 nagyrabecsül
 összesség
 őfelsége, őméltósága,
 őnagysága stb.
 paralízis
 program
 puffog
 pújka
 refrén
 reneszánsz
 revű
 szkizma
 sose
 sztereotíp
 szuggesztio
 tönkrejut
 timpanon
 ucca
 ujj
 újonnan
 ujság
 uszkál
 usztat
 ds-vel írják

Ekkor is rövidítik: *Károollyal, Ke-
 ménnyel, Györggyel, Tihannyal* stb.

Mássalhangzó előtt egy *n* betűvel ír-
 ják: *bennmarad, fentart* stb.

A kötőjel elmarad s néha egy szóba
 írják: *István út, Ferenc József tér,
 Erzsébetváros, Gellérthegy, Adriai
 tenger* stb.

B. J.

IRODALOM.

Az Országos Néptanulmányi Egyesület az elmúlt évben is két irányban fejtett ki működést: egyfelől tudományos feladatainak iparkodott eleget tenni, másfelől a néptanulmány népszerűsítése céljából előadásokat tartott.

Tudományos téren iparkodtunk az oroszországi finnugor népek nemzeti irodalmáról való ismereteinket gyarapítani; az idén is több száz finnugor- és tatárnyelvű nyomtatvánnyal gazdagodott gyűjteményünk. E nyomtatványok rövid ismertetése a Nyelvőrben jelenik meg időnként. Népszerű előadásaink iránt igen nagy érdeklődés nyilvánult meg a nagyközönség részéről. Három előadást rendeztünk. Benedek Marcell a legújabb erdélyi magyar irodalomról tartott előadásában Erdély új irodalmának fejlettségére, változatos témáira és hangjaira mutatott rá. Balassa József amerikai útjának ismertetése kapcsán az amerikai életet, az Egyesült Államok népének a miénktől eltérő életfelfogását elemezte és az amerikai magyarság helyzetét, felszívódását és ennek nyelvi folyamatát tárgyalta. Vikár Béla finnországi és észtországi útjáról számolt be és igen eleven képét mutatta be a finn és észti közművelődési viszonyoknak.

XVI. századi magyarnyelvű levelek Sopron sz. kir. város levéltárából.

Jókai Mór születésének százéves évfordulója emlékére Sopron város közönségének megbízásából közli: Dr. Vitéz Házi Jenő városi főlevéltáros. Sopron, 1928, XXXIX + 289 l.

Az a hatalmas lendület, amellyel a magyar történettudomány mostanában nemzeti multunk feltárásán fáradozik, önkéntelenül is Arany János halhatatlan sorait juttatja eszünkbe:

Engem is a bánat megviselvén zordul,

Vigaszért hő lelkem a multakba fordul. (TSz. I. é.)

Valóban úgy tetszik, mintha vigasztalást keresve fűrnék tekintetünket mind mélyebben a sirba hanyatlott századok homályába; ez a hangulat árad el Thurner Mihálynak, a „civitas fidelissima” polgármesterének e könyvhöz írt szép bevezető sorain is. Nem is ünnepelhetne volna méltóbban Sopron városa a mult század nagy mesemondóját, mint hogy napvilágra bocsátja levéltárának legrégibb, a XVI. századból való magyarnyelvű emlékeit. Az egyéni és nemzeti szenvedésnek, nyugtalanságnak és kemény helytállásnak ez a korszaka sok tekintetben a legmagyarabb század; történetíró, nyelvész egyaránt meleg érdeklődéssel, szeretettel fogad minden adalékot, amely ennek az igazán csodálatos korszaknak az életére vonatkozik. Történetíróink bizonyára sok tanulságot merítenek ebből a becses gyűjteményből a városok életét s a városoknak az ország egyéb rendű lakosságához való viszonyát illetőleg. Érdekes adalékokat szolgáltatnak ezek a levelek, nyugtatványok, végrendeletek abban a tekintetben, hogy milyen volt a vármegyének, a városkapitánynak a városhoz való viszonya; felvilágosítanak bennünket a nemesek és városi polgárok peres ügyeiben való igazságszolgáltatásról, a vármegyei nemeseknek a városi tanácsal való bizalmas, baráti érintkezéséről, meg a városoknak a törökök elleni küzdelmekben hozott pénz- és véráldozatáról.

Az e lalkiismeretes gond, amellyel Vitéz Házi Jenő a kiadás nagy munkáját végezte, a Soproni Leveleket a nyelvészeti kutatás számára is igen becsessé teszi. A kiadó nemcsak hogy tökéletesen ragaszkodott az eredeti levelek írásához a hangjelölés meg az írásjelek alkalmazása tekintetében, hanem még a soroknak az eredeti kéziratokban való végződéseit is megjelölte. Csak egyben tért el az eredetitől: a *K(egyelmed)*, *N(agságod)*-féle rövidítéseket az itt jelölt módon kiegészíti. Kár volt ezt is tennie, mert kétszer nem helyesen egészíti ki a rövidítést; a 48. lapon ezt írja: en Bizwan *konyorogek*, zwksegben *n(agsagodhoz)*; a 78. lapon meg ezt: *Immar te k(egyelmedre) varwnk*, hog ha *k(egyelmed)* Irya, haat be Menwnk, *ha nem my sem faradnank heyaban*. A XVI. században az elsőt így mondták: *könyörgők nagyságodnak*, a másodikat meg így: *Te kegyelmedtől várunk*.

Ezek a levelek a XVI. század magyar nyelvéről való eddigi ismereteinket nagyobb fontosságú új elemekkel nem bővítik ugyan, de azért sok hasznos aprósággal szolgálnak, amelyek közül csak néhányat említek itt meg. Művelődéstörténeti szempontból is érdekes, hogy Sárkány János, mikor soproni ingatlanait Sopron városának bérbeadja, a maga használatára tartja fenn „az kapw feleth walo *hymes Boltot*, mellette egy *hymes szobath'* (93. l., 1576-ból). A mai *utját vágja* kifejezés eredete szempontjából figyelemreméltó az alispánnak a városi tanácshoz intézett következő utasítása: Oda az vyhidra kwlgen KegtheK ötven feizesth kyknel öregH feizeK legienek az Raba thwiso felen az *erdőt vagatiok be nelek* az nagh öreg fakatt le döytetiök (223. l., 1594-ből).

Meglepő, hogy a *lamaskodik* szavunk már a XVI. században használatos amint ez az idáig egyetlen adat bizonyítja: 'Ahol pediglen az orszagh teorueniehez *lamaskodnak* hog három eztendeig keollene zabadsagokban lenny az ide nem quadral' (239. l., 1598-ból). — Jó volna tudni, mit jelent az a *Rudas legén* kifejezés, melyet egy hadianyag fuvarozására vonatkozó költségjegyzék többször említ (221. l., 1594-ből).

Még számos ilyen apró adalékkal tudnám igazolni ennek a gyűjteménynek becses voltát, amely más nyelvészeknek érdeklődésük iránya szerint bizonyára másfajta okulással is szolgál.

A gyűjteményhez függesztett szójegyzékre a nyelvésznek nincsen szüksége; de ha az érdemes kiadó szükségesnek vélte és önmagát — amint a bevezetésben szerényen mondja — erre a munkára nem tartotta illetékesnek, akkor jó lett volna azt olyan valakire bízni, akinek némi magyar nyelvtörténeti ismeretei is vannak; mert Sente László, a készíttette szójegyzék tanúsága szerint, nyelvünk multjával eddig nem sokat foglalkozott. Nincs arra helyünk, hogy ennek a szójegyzéknek tévedéseit mind felsoroljuk, csak néhányat iktatunk ide figyelemzetésül, hogy valakinek eszébe ne jusson ehhez a jegyzékhez felvilágosításért' folyamodnia:

dynw 213: járadék, javadalom. Az a mondat, amelynek alapján Sz. a *dij* szónak ezt az értelmezését adja, így hangzik: 'kyert en thy keg. solenniter protestalok, mywel hogy ez dologh ennekem es azonkeppen feleségemnek Tysztessghewnkben Jar, melyet *dynnke(r)t awagy pro nostris homagiis* pati noluisse-mus, mely *homagiomokrwl* ... thy keg. tewrwent es Igassagot kewanok'. Amint látnivaló, ez a mondat a latin értelmezéssel világosan megmondja, hogy *dij* = *homagium*, vérdíj, vagyis az a pénzbüntetés, amelyet régi jogunk a nagyobb hatalmaskodás eseteiben, de egyéb vétségekért is ki szokott szabni (M. Jogi Lex. 1 : 66.). Különben egy pillantás a NySz-ba meggyőzhet akárkit, hogy a *dij* szónak Sz.-féle értelmezése a XVI. században lehetetlen.

weghaz 28: vámház; az idézett levélben arról van szó, hogy a soproniak nem akarnak Pápán vámot fizetni, holott eddig mindig fizettek; hogyha így megcsappan a vár jövedelme — írja Enyingi Török Ferenc Nádasdy Tamásnak — akkor „soha Nem Thudom Mywel kellessek oztan, yth az weghazban elnök”. Különben, hogy a török hódoltság korabeli *végház* mit jelent, azt folyóiratunk olvasóinak nem kell magyaráznom. Nem veszi észre Sz., hogy a szójegyzékében egymásután következő *kezere*l és *keperet* ugyanaz a szó és az elsőt *késere*t-nek, a másodikat helyesen *kényszerit*-nek értelmezi. Szerinte *hüm* = 'horgolás', *therekedyk* [vmi] *feleol* = 'tiltakozik' stb. stb.

Aztán mindent meg tud magyarázni; nem tudom, mi lehet az a 221. lapon előforduló *fw syer master*, de hogy nem *füsilier m.*, az kétségtelen, mert a XVI. sz. végén még nincsenek a magyarban román nyelvekből való katonai műszavak.¹

Igen sajnálnám, hogyha Vitéz Házi Jenőnek, aki valóban nagyon elismerésre méltó munkát végzett, ezek a megjegyzések csak egyetlen kellemetlen percet is szereznének. De bármennyire hálás vagyok neki azért a sok okulásért, amelyet a Soproni Levelek tanulmányozása nekem szerzett, a tudományos közérdek parancsolja, hogy segítőtársának munkájára vonatkozó megjegyzéseimet el ne hallgassam.

KERTÉSZ MANÓ.

Bibliographia Hungarica. III. Philologica. Periodica. Zusammen-gestellt vom Ungarischen Institut an der Universität Berlin. 1928. Walter de Gruyter & Co.

A berlini magyar intézet bibliográfiai sorozatának ez a harmadik kötete a Magyarországra vonatkozó idegen irodalomnak több csoportját öleli fel. A felsorolt könyvek megjelenési ideje az 1861—1921 közötti évekre szorítkozik. A kötet fő része a nyelvészeti és irodalmi tárgyú munkákat állítja össze: a szótárakat, nyelvtanokat, nyelvtudományi és irodalomtörténeti műveket. Egy külön rész a magyar szépirodalom idegen nyelvű fordításait sorolja el. Futólagos áttekintés azt sejteti, hogy az összeállítás nem egészen teljes, de így is érdekesen mutatja be a magyar irodalom térhódítását a külföldön. Összeállítja a kötet a magyarországi idegen nyelvű folyóiratokat, s végül az irodalomról, vallásról és az oktatásügyről szóló idegen nyelvű irodalmat.

Az új török írás. Már hosszabb idő óta készült rá az új török kormány, hogy elhagyva az arab írásmódot, az oszmanli nyelv számára a latin írást fogják ezentúl használni. Szeptembertől kezdve lassanként át is térnek erre az új írásmódra.

Ez az új betűrendszer a következő: (Az egyes betűk mellett, ha hangértékük eltér a magyarétól, közöljük zárójelben a megfelelő hangot.)

Magánhangzók: a (a), e, i, ı (pont nélkül, a mélyhangú ı), o, u, ö, ü.

Mássalhangzók: b, c (ds), ç (cs), d, f, g ğ (γ), h, j (zs), k, l, m, n, p, r, s (sz), ş (s), t, v, y (j), z.

Amint ebből a betűsorból látszik, csakis egyjegyű betűik vannak, ami nagyon egyszerűsíti az írásrendszert.

A „*Hakimiget-i-Millige*” c. hivatalos lap (Angora) nyomán.

¹ A németben is alig van meg ez a szó a XVI. sz.-ban; Grimm szótára nem ismeri; *Horn* munkájában (Die deutsche Soldatensprache, Giessen 1905) nem olvashattam.

Könyvek és folyóiratok.

A. J. *Emeljanov*, Grammatika votjackogo jazika. Leningrad 1927.

Magyar Könyvszemle. 34. k. 3—4. f. Dr. *Zalán Menyhért*. A Pray-kódex írásának helye és további sorsa.

Levéltári Közlemények. V. évf. 1—4. sz. Dr. *Divéky Adorján*. A lengyelországi könyv- és levéltárak magyar vonatkozású kézirati anyaga. — Dr. *Ányos Lajos*. Szilágyi Erzsébet oklevelei. — Dr. *Mályusz Elemér*. Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei. VI.

Finnisch-ugrische Forschungen. XIX. *Toivonen*. Zur Geschichte der finnisch-ugrischen inlautenden Affrikaten. — Anzeiger: *Collinder*. Zur Lautkombinationslehre des Lappischen. — *Räsänen*. Tatarische Lehnwörter im Wogulischen. — *Schmidt G.* Zur Erforschung der ossetisch-ungarischen Lehnbeziehungen. — *Sköld*. Ungarisch und Tagaurisch. — *Äimä*. Zur Lautkombinationslehre des Lappischen.

Revue des Études Hongroises. VI. 1. *Miklós Zsirai*, Joseph Szinnyei. — A. *Meillet*. Sur la terminologie de la morphologie générale. — C. *Tagliavini*. L'influsso ungherese sull'antica lessicographia rumena. — A. *Sauvageot*. Sur un nom de nombre commun aux langues samoyèdes, toungous, mongol. — *János Melich*. Gépides et Roumains: „Gelou“ du Notaire Anonyme. — *Zoltán Gombocz*. Observations sur le consonantisme des mots d'emprunt turks en hongrois.

NYELVMŰVELÉS.

Fővárosunk nevének francia kiejtése. Idegen szavak kiejtésében sok zavart okoz, ha a különböző nyelvek egyes hangjainak jelölésében eltérések vannak. Erre óhajtok rámutatni. A magyar *u* hangzó jelét a francia *ü* nek olvassa; a francia ellenben az említett magyar hangot *ou*-nak írja. A francia tehát *Budapest* nevét *Büdapeszt*-nek ejti ki s ezzel az ősi *Buda* név eredeti hangzását eltorzítja. A magyar pedig nemcsak, hogy nem védekezik ez ellen, hanem maga is hozzájárul a hibás kiejtés megrögződéséhez. A lakihegyi rádióállomás pl. francianyelvű bejelentéseiben hétről-hétre világgá röpti a fülsértő *Büdapeszt* nevet, ahelyett, hogy a rejtelmes hullámok segítségével is *Budapest* helyes kiejtésére szoktatná a franciákat. Erre a lehetőség szerint írásban és nyomtatásban is szükség van, azért francia szövegben fővárosunk neve mellé tegyük mindig zárójelbe a francia kiejtés szerinti (Boudapecht)-et is.

BARCSAI KÁROLY.

Olvasás közben. „A marokkói *marabü* újra megtámadta a franciákat,” írja az egyik estílap. Bizonyos, hogy nem a marabü nevű madár támadta meg a franciákat, hanem a *marabut*, a mohamedánok közt nagy tiszteletben részesülő próféta, varázsló. Ezek a marabutok vezetik leggyakrabban az igazhitűek felkeléseit az európaiak ellen. — Egy orvosi folyóiratban ezt olvassuk: „Néhány injectióval [miért nem: injekcióval?] a beteget végleg meggyógyították.” Lehet valakit végleg meggyógyítani? A beteg egészen teljesen meggyógyulhat, felépülhet, de „végleg” csak meghalni

lehet. Az igaz, hogy még ekkor sem szabad a „végleg“ szót használni, mert eleget mondunk azzal, hogy meghalt. — Az *i* magánhangzós mélyhangú szók átcsapnak néha — helytelenül — a magashangok hangrendjébe. Nemrég olvastuk: *higgé* teszik eh. *higgá* (vö. hígan, hígat); *stillel* eh. stillal, hisz a *stílus*-ból rövidült. — „Mikor ők nyilván a legnagyobb jótevőim *nekem!*“ Irja egyik legmagyarabb s legjobb stílusú ujságírónk. Milyen bántó ebben a mondatban a teljesen fölösleges *nekem*.
V. E.

Hazajáró kísértetek. A nagytétényi vasútátjárónál ez a figyelmeztetés éktelenkedik: „*Intés. Pályárai feljárás, úgy ennek és az építményeknek önhatalommal megrongálása büntetettik.*“ Úgy látszik, hogy a vasút nemcsak embert tud gázolni, hanem a magyar nyelvet is elgázolja.
F. I.

Zamatos német beszéd.

betart. „A hercegné azonban, aki a gyerekekkel Amerikába utazott, nem *tartotta be* a szavát. (PH. jan. 11.) — Helyesen: nem *tartotta meg* . . .

„... a Nemzetek Szövetségének alapvető elve az, hogy mindenki *tartsa be*, amit aláírt.“ (U. o. jan. 10.) — Helyesen: hogy mindenki *megállja, megtartja*, amit aláírt.

„És ő hűségesen *betartotta* a szavát“ (Magy. orsz. márc. 3.) — Helyesen: *állta a szavát*.

„Az államnak szigorúan *be kell tartani* a jog, az igazság és a méltanyosság követelményeit.“ (BH. jan. 12.) — Helyesen: *alkalmazkodnia* kell a jog . . . követelményeihez.

„A kérvényeket a szokásos feltételek *betartásával* nyújtották be.“ (PH. ian. 12.) — Helyesen: a feltételek *megtartásával*.

A német ‚*einhalten*‘ igét tehát helytelenül fordítják magyarra a *betart* szóval. A magyar *tartja, megtartja a szavát* (de nem *betartja*), *állja a szavát* (Jókai: „Szótartó; amit kimond, azt megállja.“ Dekameron, Tízmillió dollár.) A magyar a *követelményekhez alkalmazodik, a feltételeket megtartja, az ígéretét állja*.

Itt semmi keresete a *betart* szónak. Tenyérrel be lehet tartani az embernek vagy a hordónak a száját és be lehet tartani a lámpát a szobába de ennek a szótartáshoz semmi köze.

egy. A nép ajkán mindennapos szólásmód: „Olyan éhes vagyok, mint *a farkas*.“ A magyar gyermek anyja ölében ülve tanulja meg, hogy úgy szereti az édes anyját, mint *a galamb a tiszta búzát* és úgy szereti a torzonborz Péter bácsit, mint *a kecske a kést*. És mégis kifogyhatatlannak és kiirthatatlannak látszik a nevelők helyes használata tekintetében való tájékozatlanság! Ime itt a példák:
„S bár olyan éhes voltam, mint *egy farkas*.“ (Mouche, BH. VIII. 29.) — Helyesen: mint *a farkas*.

„Bowlét csak *egy* német tud igazán jól csinálni.“ (Erdős Renée, Lavinia Tarsin házassága, I. 52.) — Helyesen: Bowlét csak német ember tud . . . jól csinálni.

„Úgy érezte ilyenkor, mintha *egy a* levegőben repülő virágszirom lenne.“ (U. o. 57.) — Helyesen: „*egy*“ és „*a*“ nélkül.

„Nem elég ílyet *egy* gyereknek megmagyarázni. *Egy* gyereknek ezt érezni kell valaki iránt.“ (Fedák Sári, Útközben, PH. II. 26.) — Helyesen: Gyereknek ílyet nem elég megmagyarázni. A gyereknek ezt érezni kell. — De úgy is mondhatnók, amint maga, Fedák, pár sorral alább, nagyon helyesen, szép magyarosan mondja: „Nem lehet erre gyereket megtanítani.“

„Hát nem *egy* lehetetlen gondolat, ahogy ezek ketten megjelentek, mint szíami ikrek?“ (PH. II. 11. — 27. l.) — Helyesen: Hát nem fonákság, kép-telenség még csak gondolatnak is, ahogy ezek ketten ...?

elnéz. Jókai beszéli anekdotáiban, hogy bemegy a paraszt a városba s megáll egy kirakat üvegtáblája előtt. Majd megszólal: Úgy elnézem azt a kulacsot, azt hiszem, hogy kenyér, hát pedig sajt. — Ezzel nagyon szépen meghatároztta Jókai az *elnéz* ige első, legsajátosabb magyar jelentését: megvigyázni, huzamosan nézni. Második jelentése a szónak: félrenézni. Harmadik: kisebb vétséget, gyarlóságot eltűnni. Negyedik volna a német *versehen*-nek szolgál lefordítása, de ezt a magyar sohse ismerte el a magáénak; pl.

„Lilivel trécseltem és *elnéztem* az órát; úgy-e, nem haragszik, anygylom?“ (Endrődi Béla, NÜ. XII. 25.) — Helyesen: és nem vettem észre, hogy múlik az idő.

„Ijedten konstatáltam, hogy szerkesztés közben még *elnéztem* valamit a könyvben.“ (Mouche, BH. aug. 29.) — Helyesen: elkerülte figyelmemet.

Ezekről az esetekről mondja CzF.: „Némelyek használják *rosszul néz*, *elhibáz* értelemben, de ez nem magyaros; helytelen értelmezés.“

szeretetteljes: liebevoll. „Az előfizetőkéről való *szeretetteljes* gondoskodás.“ (PH. III. 7.) — Helyesen: szeretettel teljes, vagy szerető, vagy szeretettől áthatott. Hasonlóképen német kaptafára készültek: *örömteljes* üdvözlét: freudevolle Begrüssung, *szelleműs* geistreich, *vészteljes* gefahrvoll. — Helyesen: örvendező, örömtől sugárzó, szellemes, vészes.

Te jó Isten! (Ezt a csúnya, háborús években támadt, magyartalan felkiáltást a napokban már a PH. egy vezércikkében is olvastuk. Pedig mi nem szorultunk szívből fakadó szólások dolgában német mintára. Ach, Gott, Gott! és Du lieber Gott!-tal szemben van nekünk elég eredeti, szép fohászzkodásunk, pl. *Istenem!* — *Jaj, Istenem!* — *Istenem, Teremtőm!* — *Teremtő Istenem!* — *Teremtő Atyaisten!* — *Seregeknek Ura!* — *Jézusom! Uram Jézus!* — *Uram fia!* A „Te jó Isten“-féle felkiáltásban az az idegenszerű, ami a legközelebbi rokonsági nevek használata tekintetében a magyart a nyugati nyelvektől megkülönbözteti: „Emil, der Vater ruft dich!“ *Emil, le père t'appelle!* *Emilio, il padre li chiama!* A magyarban az *atya*, *anya*, *bálya*, *húg*, *néne* szókat mindig személyragosan használjuk, ezért magyar fiúkat nevetésre ingerelne, ha azt hallanák: *Emil, az atya hív!* ahelyett, hogy *Emil, édes apád hív!* Ép ilyen idegenszerű és nevetséges a *Te jó Isten!*

A napokban között egyik napilapunk Kecskeméti János közzhonvéd háborús noteszéből néhány megható strófát. Ott olvashatjuk (BH. II. 11.) a magyar vitéz fohászzkodását: „*Jaj, Istenem, de sokat is harcollam!*“

váll váll mellett: Schulter an Schulter. — Helyesen: *vállvetve*.

KÖRÖSI SÁNDOR.

MAGYARÁZATOK.

1. **Olcsó és ócsárol.** Gárdonyi Géza „Bibi” című posthumus regényének a Pesti Hírlap 1627 febr. 19-iki számában közölt részét olvasva, feltűnt benne ez a különös kifejezés: „Micsoda elvetemült fráter, micsoda *olcsó* gazfickó!” Hogy mikép értendő ez az utóbbi jelző, megmagyarázza az ugyanazon személyre vonatkozó alábbi mondás: „Haragom, a *silány* alak által felzaklatott mérgeen lassan-ként elszűnt”. Gárdonyi tehát itt nyilván népnyelvi szólammal élve a rendesen csak „alacsony árra” használt *olcsó* szót általánosabb értelemben „alacsony értékű, aljas, hitvány” emberre alkalmazza.

Ugyanez értelmet tükrözi az *olcsónak* ez igei származéka: *olcsál, ócsál* ‘vilító, vilipendo, derogo, contemno, vitupero’, melyből *olcsáll (ócsáll)* Palócság, MTsz.) s innen már a nyelvemlékekben *olcsárl* („magad se dycheryed, se *olchyarlyad*” DebrC. *olczarlo* AporC. NySz.), majd *ocsárol* ‘vitupero, minuo pretium, derogo; tadeln, zu geringerem Wert bringen’ (PP. uo.). Az *ócska* ‘vetülés’ szó összevegyítése az *olcsó* ‘vilis’ szóval észlelhető az ily vasmegyei szólásokban: „Csak *ócska* (= alsórendű) nép tapsolhat effélének”, „az új bundát *ócskán* (= *silány* módon) varrta meg a szabó.

Ezek alapján azt vélem, hogy az *olcsó*, melyet már CzF. szótára s Budenz is (MUGSz. 836. l.) „alacsony” alapértelemmel magyaráznak, a török (oszmán, szerb, volgai és krimi tatár stb.) *alcág* ‘niedrig, schlecht’ szóval kapcsolatos, mellyel vö. *a. paha* ‘ein niedriger Preis’, *a. adam* ‘ein schlechter, böser Mensch’, *a. mal* ‘schlechte Waare’ az oszmán-törökben (Radloff, Türk.Wb. I, 423). A magyar szó alakja bolgár-török jellegű a *kancsó* ~ tör. *končak*, *borsó* ~ tör. *burčak*, *koporsó* ~ tör. *koburčak* végzetéhez hasonló alakulattal. A kezdő *o* hangzót vagy a *sarló, tarló, kanyaró* tájnyelvi *sorló* (*solló*), *tolló* (*toró*), *konyorú* változatainak előreható hasonulásával, vagy tekintettel az *olcsál* képzésre a *csollán* < *csalán*, *bojtorján*, *boszorkány*, *oroszlán* hátraható hasonulásával magyarázhatjuk. Az *olcsál* alapjául fölteendő **olcsa* változat az *olcsó*-hoz úgy viszonylik, mint a tájnyelvi *tina* (~ tör. *tana*, csuv. *tjna*) a *tinó*-hoz, a *dia, gyia* (~ tör. *janak*) a *dió, gyivó*-hoz; vö. *disznó*~*diszna*-ja.

2. **Bóda.** Ezt a ‘markolat’ jelentésű, régi forrásokban *bolda* alakokkal igazolt szót (pl. *zablyam boldaya* NytSz.), melyet az evező „mankójára” is alkalmaz a népnyelv (H. O. M. Hal. K.) egykor pontosan azonos jelentésű s egyező alakú keleti török *balda* ‘Degen-griff’, tatár, kirgiz *baltak* ‘kardmarkolat, mankó’, jakut *battax* ‘Krücke’ stb. szavakkal vettem egybe (Ethn. IV, 272). Erre Gombocz Zoltán „Régi török jövevényszavaink” c. munkájában (MNy. III, 69) kimondta az ítéletet: „Alaki szempontból elfogadhatatlan”. „Die bulgarisch-türk. Lehnwörter in der Ungar. Spr.” művében (213. l.) megismételte róla: „Lautlich unbefriedigend”, Végül a MEtSz.-ban (430. l.) újból megállapítja, hogy „hangtani nehézségek miatt elfogadhatatlan; a

magyarban **baltó* v. **baldó* alakot várnánk". E hármas ítélet után méltán tünődhetem rajta, hogy voltaképen hol is hát az a hangtani hiba. A végzetben-e, mert a török *-ak* a magyarban rendszeren *-ó*? De akkor miért kifogástalan egyeztetés a *csipa* (rég *csopa*, tájnyelvű *csapa*) < tör. *čapak*, hol szintén *-a* a török *-ak*-nak megfelelő végzet. Avagy az első szótag *o* hangzója (a rendes *a* helyett) oka a balsorsnak? Hiszen ilyen esetek a *csipa* régi *csopa* s a szintén kétségtelenül török eredetű *gyertya* régi *gyortya* (< tör. *jarta* csuvas *šurDa*) alakjai is, nem szólván több oly tájnyelvi változatról, mint a török eredetű *dara* mellett *dora*, *csalán* ~ *csollán* *kabak* ~ *kobak*; *csihol*, *csahol* (< tör. *čak*) ~ *csohol* stb., amely hangviszonylattal ugyanott az *olcsó* szót is magyarázom. Ismételve hangoztatom, hogy a török *-ak*, *-uk* végzet különféle hangmegfelelései a magyarban az eredeti nyelvterület tájnyelvi eltérésein alapulnak, még pedig: 1.) a *bicsak*, *csabak*, továbbá a *homok*-, *tuzok*-féle típus török *-aq* (*-ak*) ejtésen (*bičaq*, *čabaq*; *qumaq*, *toɣdaq*). 2.) a *borsó*, *tarló*, továbbá az *orsó* és *tanú*-félék török *aɣ* (> *au*), illetve *-uɣ* (> *ü*) ejtésen (csuv. *perža* < **burčaq*: tör. *burčaq*, keleti tör. *tarlaɣ*, *tarlau*; **tanuɣ*: *tanuq*). 3.) a *csipa*, *bóda*-féle föltehetőleg *-aɣ* (*-ah*) változaton (amely az azerbajdsánban gyakori, pl. *ajax* 'láb', *qabaɣ* 'homlok', *barmaɣ* 'ujj', *uzaɣ* 'messze', *odžaɣ* 'szöglet', *jajliɣ* 'kendő', *sovuɣ* 'hideg', *Ivanitzkij*), mert a szóvégi *-ɣ* (*-h*) enyészik el nyomtalanul az *oláh*, *cseh*, *potroh*-féle szavakban. Mindenesetre megállapíthatjuk, hogy amennyiben helyes és elfogadható szóegyeztetések a magy. *csipa* és *gyortya* szavaké, a *bóda* (*bolda*) tör. *boldak* szóegyeztetés is helyet foglalhat az érvényesnek elismert tudományos magyarázatok sorában.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Kényeres-pajtás. A régi nyelvben ez az összetétel nem fordul elő, csak *kényeres-társ* 'contubernalis, consors; kamerad, mitgenosse', pl. Kényeres társaink, alattony barátink, sőt szolga-társaink, a kik nekünk szolgálnak (Pázm.). Judástól, ki mindennapi kényeres-társa vala, árultaték-el (GKatona). A ki kényeres társát lopja meg, meghaljon érte (Mon. Okm. 14:268). Egy néhány leveleit vettem a fejedelemnek, a mellyekkel megvigasztaltam kényeres társaimat (Mikes.) NySz. — *Kényeres-társaság* 'contubernium' MA.; 'stubengesellschaft' PPB. Egy sátorba (olv. sátorba) lakó tized allya. Kinyeres társaság, pay társaság 'contubernium' (Calepinus). Comeniusnál a paj(k)társsal, pajtással egyenlő jelentésű: A te kedves pajtársod, kényeresed: sodalis. — Van azután *kényeres barát*; pl. Adgy hitelt hát az ű kényeres-barátyánac (Czeglédi) NySz. A *kényeres* azonban magában is előfordult a régi nyelvben; pl. űltesd melléd kényeresedet-is (Czeglédi). Eddig barátom vóltál, tanítványom vóltál, kényeresem vóltál (Pázm.). Azt véled, kényeres! hogy én e szegletbenn gyáva henyélésnek ülven az ölébenn... (OrczyL.). — A legfontosabb adat Calepinusé, mert azt bizonyítja, hogy a *kényeres* a katonai élet szava volt eredetileg, s azok a katonák voltak *kényeresek*, akik egy sátorban laktak, közösen kap-

ták a kenyeret, amit megosztották egymással.¹ — Ez a kifejezés nemcsak a magyarban van meg, hanem más európai nyelvben is. Ilyen a gót *gahlaiba*, ófelnémet *gileibo* 'brotgenosse', a gót *hlaifs*, ófn. *leip*, mai német *Laib*-ből, mely eredetileg általában kenyeret jelentett, ma csak egész kenyeret. A középkori latinságban volt *companio* 'brotgenosse' a latin *panis* 'kenyér' szóból, ebből származik a francia *compagnon*. A német *Genosse* 'társ' is hasonló gondolkodáson alapszik; a *geniessen* 'élvez' ige származéka, s eredeti jelentése: 'wer mit einem anderen geniesst'. Hasonló továbbá a *Geselle* 'társ, bajtárs' a *Saal* 'terem' szóból, tehát eredetileg azokat jelentette, akik egy szobában laktak. A *Gefährte* 'utitárs' a *Fahrt* 'út, utazás' szóból. (Vö. Kluge, Etym. Wb.; Block, Wortgeschichte 62). — Volt *külön-kenyeres* is, ennek a jelentése később 'önálló' lett, nyelvemlékeinkben már csakis ezzel a jelentéssel találjuk; pl. Minden külön kenyeres vagy Sellér egy-egy kalangya vagy kőből buzával tartozik (1598). Minden külön kenyeres ember, bátor három házas fia legyen is: de minden ágytól tartozik fizetni három szétsi szapu buzát (1629). OklSz. Minden külön kenyeres ember adjon egy tyukot, két külön kenyeres egy ludat (Radvánszki) NySz.

BEKE ÖDÖN.

Pite. Folyóiratunk idei 1—2. füzetében a *pité*-ről esett szó, mint amelynek még nem ismerjük az eredetét. Pedig közeli, majdnem kézenfekvő a megfejtése. A tájszótár azt írja róla: *píte* lepényforma sült tészta, *píte-málé* kukoricalisztból tejjel sült lepény-féle. A Nyelvtörténeti Szótár a *píte* mellett egy *píta* alakot említ fel: az idén az kenyernec neve. Mikes azt írja róla törökországi egyik levelében: itt még most is minden ritka és drága, kivált a *píte*. Szinte ujjmutatást ad, hogy török nyelvterületen kell e szó eredetét keresnünk. Amint hogy megtaláljuk a török szótárakban is, meg az élő nyelvben is. Zenkernél: *pide* und *píte* oder *bide*: eine Art flaches Brod oder Brotkuchen, Kuchen. Ismeri e szót Miklosics és a délszláv *píte*, *píta* szót a török nyelvből átvett szók közé sorozza. Maga a szó eredete Számi bejnek egyik török szótári adata szerint (*Kámusz-i türki* Sztambul 1317) a görög, illetve bizanci eredetű *pitta* (πίττα) szóra vezethető vissza. Áhmed Vefik pasa az ő híres „*Lehçe-i oszmánije*“ c. szótárában a *pide* mellett *píta* alakot is említ, melyet kissé tudákosan latinból (*latinceden*) származtat. A mai török kiejtés csakis *pide* alakot ismer. Nyilvánvaló ezeknél fogva, hogy a mi *píte* szavunk, amint a délszlávósított *píta* alak is mutatja, délszláv közvetítéssel jutott el hozzánk a törökből. A török *píte-pide* szókban levő hangváltozást ujjab keletű analógikus hatásnak kell tulajdonítanunk, melyet számos példával igazolhatnánk.

KÚNOS IGNÁC.

¹ Vö. ezt a szólást: *egy kenyéren él vele*; pl. Egg' ken'eren vag'ok vele, az az egg' illetenn (Sylvester) NySz.

A „meny“ szó jelentés-történetéhez. A meny szó a mai szóhasználatban is, a Nyelvtörténeti Szótár szerint is, valakinek a fia feleségét jelenti. A Magyar Nyelv Nagy Szótára szerint pedig némely vidéken, így Mátyusföldén az *ángy* szóval szemben az öcs vagy unokaöcs felesége is meny. Én más vidéken egy bizonyos korszakban e szónak ezektől eltérő jelentésére bukkantam. Ez az eltérő jelentés a 18. század közepe táján s valószínűleg már előbb is Erdélyben volt divatos.

Gr. Bethlen József máramarosvármegyei főispán, akit a bodrogkeresztúri ref. konvent 1734-ben egyetemes főgondnökká választott, ezt a választást valamelyik abban résztvevőhöz, körülbelül Vay Ábrahámhoz 1735-ben írt levelében megköszönvén, ehhez a leveléhez — mint jelzé — „Bethlen Sámuelné, kedves menyecsszonya“ levelét is mellékelé. Mikor Bethlennek ezt a levelét „Egyetemes főgondnok és főconsistorium a magyarországi református egyházban“ c. munkám folyamán (13—17. és 123—4. l.) felhasználtam, illetőleg közöltem, megütődtem azon, hogy miképpen beszélhet Bethlen József a Sámuel fia feleségéről, holott egy éppen két évtizeddel későbbi halotti beszéd (Verestói György br. Bánffy Sámuel felett 1755) ezt a Bethlen Sámuel még mindig „úrfi“-nak (vagyis nőtelennek) említi. Minthogy pedig a Bethlen József részéről az a tévedés is ki volt zárva, hogy tollhibából valamelyik másik fia neve helyett írt volna Sámuel, akkor még nőtelenek lévén a többiek, azt kellett hinnem, hogy tévedett Verestói, talán mivel Bethlen Sámuel esetleg nagyon kevés ideig élt házasságban.

Ujabban Lukinich Imrének a Bethleni Bethlen-család történetéről szóló könyvében szintén ez áll, hogy az a Bethlen Sámuel nőtelen volt. Ez még rejtélyesebbé tette a dolgot előttem. Azonban véletlenül hamarosan rájöttem a nyitjára. A naplóíró Halmágyi István ugyanis pár évtizeddel későbbi időben 1764-ben az anyjának első férjétől származott fia (Bölöni László), tehát az ő mostoha bátyja (nem pedig öccse) feleségét, azaz a közönséges szóhasználatban ángyát írja menyének. (Naplói . . . 123. l.)

Ennek megfelelő értelmet kell ennél fogva e szó részére keresnünk a Bethlen József levelében is, ahol e szerint „Bethlen Sámuelné, kedves menyecsszonya“ alatt nem a fiának sohasem létezett felesége s nem is valami öccsének vagy unokaöccsének (testvére vagy unokatestvére fiának) a felesége, hanem igenis az akkor Sámuel nevet fián kívül egyedül viselő egyik unokatestvérenek a felesége értendő. Minthogy pedig ez az ő Sámuel nevű unokatestvére 1691 és 1698 között, a közvetlen előbbi és közvetlen későbbi testvérei születési évei közötti időszakban született, Bethlen József pedig csak 1698-ban : ennél fogva itt ugyancsak nem valami fiatalabb családtagnak, hanem éppen ellenkezőleg idősebbnek a feleségét illette a *meny* szó.

Mindezek alapján teljes bizonyossággal megállapítható, hogy Erdélyben a szóbanforgó korban az ánggyal egyező értelmet is tulajdonítottak a *meny* szónak. Meglehet, hogy a Magyar Nyelv Nagy Szótárában említett értelme szintén megvolt s akkor általában a sógornő értelemben volt használatos. Előttem mindössze az feltűnő most már, hogy a Bethlennél és Halmágyinál nem túlságos sokkal korábbi Pápai Páriz Ferencnek az egyiköknél kevéssel idősebb, másikuknál kevéssel ifjabb Bod Péter által átdolgozott latin-magyar szótárában (1767) sem a *fratriának*, sem a *glosnak* nem fordul elő ez a jelentése.¹

ZOVÁNYI JENŐ.

¹ A MTsz. (I:1432) két helyről, Somogy megyéből és Kun-Majsról közli, hogy *menyem*-nek szólítja és nevezi a bátya meg a néne az öccse feleségét. Szerk.

Fakó és kutya. Van egy közmondásunk: „*eben gubát cserél*”. Sokan, sokszor, sokféleképen magyarázták már ezt, pedig a legegyszerűbb magyarázata, változata és ikermondása „*Eben kutyát cserél*.”

Ebben a közmondásban a „*guba*” és „*kutya*” szavak úgy viszonylanak egymáshoz, mint az „*eb ura fakó*” és változata az „*eb ura kurta*” közmondások „*fakó*” és „*kurta*” szavai. A szavak értelme és jelentése más, de amit nyomukon elképzelünk, ugyanaz.

Van aztán egy másik közmondásunk „*ebül gyűll marhának komondor sáfára*” (Pelko: Közmondások és szójárások. Rozsnyó 1864. (Itt az „*eb*”-bel a „*komondor*” áll szemben. És ennek változata az „*ebül gyűll marhának Farkas a gazdája*” (Dugonics: Magy. péld. Szeged 1820.) Itt az „*eb*” a „*Farkassal*” áll szemben. (Dugonics nagy „F”-fel írja. Talán azért, mert a tulajdonnevet akarja benne érzékeltetni.)

Mindkét említett közmondáshoz magyarázatot is találunk. Pelkó magyarázata ez: „*komondorul, kutyául* azaz rosszul bánnak vele.” (Már t. i. a marhával.) Dugonics mondásának magyarázata pedig azt hiszem (és ezért van nagy betűvel is írva) az, hogy a „*Farkas*” tulajdonnév régies kicsinyítése, becéző neve a „*Fakó*” volt, (l. Nyr. 54347.) és az a közismert tény, hogy a kutya a farkastól származott és így a nevét is átvehette.

Dugonics említett munkájában megemlít még egy kis anekdotát is, mely szintén ide vonatkozik.

„Egy vak ember egy beteg emberbe ütközött az uccán. Meg ösmervén szaváru a vak; Mint van kend édes komám Űram? A mint láttya kend (felelet e beteg) *ebül is, kutyául is, komondorul is*.”

A Nemzeti Múzeum példányában, melyből ezt kiírtam, még ez a megjegyzés is olvasható: „*agárul is*” — valószínűleg azért, mert az „*agár*” nemcsak kutya-fajt, hanem „*kutyát*” is jelentett, bár azt a magyarázatát is adhatnám, hogy ez a szójáték az „*episcopi Agriensis*”-ből származik, mikor is az „*agárul*” levés éppen az ellenkezőjét jelenthetné, — úgy mint az egri érsek jelentéssel — a *rosszul, kutyáulnak*. Kutyafaj nevek ebből az időből még: komondor, kuvasz, melák, agár, vizsla, kopó és pulya.

Tehát az „*eb*”, „*kurta*”, „*komondor*”, „*farkas*” és „*fakó*” mind „*kutyát*” jelent.

Kitűnik ez a következő közmondásokból is:

Ebül kezd, komondorul végzi.

Nosza eb után komondor.

Vén kutya ebül szokott megőszülni.

Kaparj kurta, neked is lesz.

Kutya tettnek eb a jutalma.

Nem egy ebnek kurta a neve.

A kutya hazugságnak eb a hitele.

Eb kérdésnek, kutya felelete.

Eb ura kurta. — Ez utóbbit Pelkó szerint (i. m.) olyan embernek mondják, ki magát mások fölé „feltolni” igyekszik, ki uralkodni szeretne másokon.

Erdélyi (M. közmondások) megjegyzi az „*eb ura fakó*” közmondás után, hogy „történelmi jelentősége van”, de valószínűleg az akkor politikai viszonyokra való tekintettel nem mondja meg, hogy mi ez?

Történelmi háttére a mondásnak az, hogy az 1707 június 14-én megtartott ónodi országgyűlésen ezzel a felkiáltással detronizálták I. Józsefet, hogy: „*Eb ura fakó*“ mai napságtul fogvást József nem királyunk, abrenunciálván mindenekben ellene; inkább egy óra alatt elveszünk, semmint örökös jobbágyságban éljünk!” (Thaly Kálmán: II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai. Pest 1866. 233. o.) Ugyancsak Thaly említi (Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. Pest 1872 I. k. 88 o.) meg az 1678-ban írt „*Actio Curiosa*“ című színdarabból: „*Eb ura fakó*, te túl s én innen.“

Tovább kutatva a „fakó“ szó eredetét a Szarvas-Simonyi-ban (MNytSz.) csik két jelentését találjuk, a „fakó szín“ és innen a „fakó ló“ (mint pej, deres, hóka stb.) jelentést. Pedig a fent említettekből okvetlen kellett egy harmadik jelentésének is lennie.

Ezt fejti meg Szily Kálmán (Összegyűjtött Dolgozatok, Bp. 1898. 389. és 403. o.), mikor kimutatja, hogy harmadik jelentése a „fakó“ szónak a „kutya“.

Pesti Gábor Fabuláiban így említi: „*nem vala modya fako az te kenasagodnak*“ ezt t. i. a kutya mondja önmagának. A „fakó“ itt tehát ismét csak „*kutyát*“ jelent, mint a fent idézett „*eb ura fakó*“ mondásban.

Szily szerint (i. m.) Molnár Albert és Páriz Pápai Ferenc szótáraiból kiderül, hogy a „fakó“ vagy „*fackó*“, „*komondort*“ v. valami kutyafélt is jelentett.

Az „*eb ura fakó*“ tehát olyasfélt jelenthet, mintha azt mondanánk: „Ebnek parancsoljon az úr!“ Olyan izű ez a mondás, mint a „hátrább az agarakkal“ (érdekes, hogy ebben is kutya szerepel) vagy a „lassan a testtel“.

A „fakó“-nak *semmi köze sincs a lóhoz, sem a színhez*. Tehát a tárgyalt „*eb ura fakó*“ mondásban is csak a kutya áll szemben az ebbel, illetve a fakóval, mint a következőkben is:

Eb vagy kutya, mind egy tatár.

Eb a német kutya nélkül.

Eb fél, kutya fél.

Aki délig eb, kutya az délután is.

Eb fújja, kutya járja.

Ebmarásnak kutyaszőr az orvossága.

Eb sógor, kutya koma.

Egyik eb, másik kutya.

Eb apának kutya fia.

Eb szolga, kutya gazda.

Ebül kezd, komondorúl végzi.

Eb, aki bánja, kutya, aki szánja.

Eb kutyával hamar összebarátkozik stb.

(Vö. még Szirmay: Hung. in Parabolis, és Tóth Béla: Szájruj-szájra és Sirisaka: Közmondások könyve.)

ZOLNAY VILMOS.

Szólásainkhoz. 1. Az óra szerkezetéből s működéséből, az órával való bánásmódból számos szólás keletkezett nyelvünkben az ész működésére nézve. Kertész ismert művében idézi: *feltekeri, felcsavarja az esztét, hibázik fejéből egy kerék, elkoztak az esze kerekkei, megbomlik az esze kerekke*. Az Arany—Gyulai-féle Magyar Népkölt. Gyűjt. III. kötetében Orbán Balázs közli a Székelyföldről A Szerencse és az Áldás című, iskolai olvasókönyveinkből is ismert mesét s ebben fordul elő a 379. lapon: *Kiesett az eszetek kerekke?* — elment az 'eszetek? meg-

bolondultatok? — Ide tartozik még: *megáll az ember esze*, mely régebbi forrásból nincs idézve, de szótárainkban megtaláljuk: *megáll az esze* 'der Verstand bleibt ihm stehen' Ball., *megáll az eszem* 'der Verstand steht mir still' v. 'bleibt mir stehen.'

2. *Kéztől ad.* A MTsz. Bereg megyéből közli ezt a szólást: *kéztől inni v. enni*: mikor minden napra ki van szabva. Ennek változata: *kéztől ad*, melyet Tolnai Vilmos Csanádmegyében jegyzett föl (MNY. 24:49), s ezt Arany László népmesegyűjteményéből is idézi: a korpakenyeret is darabonként *kéztől adta*. A szólas magyarázata nagyon egyszerű. Azt jelenti, hogy a kenyér nincs kitéve a cselédség számára, hogy akkor és annyit vág hassanak maguknak, amikor és amennyi kell, hanem el van zárva, s a háziasszony *kezeiből* kapnak az étkezés alkalmával egy-egy karéjt. Ez természetesen csak nagyon takarékos, sőt fukar háziasszonynál van szokásban, s így nagyon alkalmas kifejezés a kimértég, fösvénység jelzésére.

BEKE ÖDÖN.

A kutyafejű tatár. Bartucz Lajos igen érdekes cikkben (Hol volt a „kutyafejű király“ birodalma? Term.tud. Közl. 1828. 12. sz.) magyarázza meg, hogy honnan ered a *kutyafejű király* és *kutyafejű tatár* szólas. (Vö. Beke Ödön cikkét, Nyr. 56:61.) Kimutatja, hogy a „kutyafej“ nem egyéb, mint a mesterségesen eltorzított makrokefál koponya. Cikkéből idézzük a Nyr. olvasóit és érdeklő részeket.

A magyarországi makrokefál koponyákat néhai Lenhossék József a tatároktól, majd az avaroktól származtatta. Nézetét arra az értesülésre alapította, hogy egyfelől ma is beszél a nép kutyafejű tatárokról s másfelől szokásban volt a koponyatorzítás az ázsiai tatároknál is. Vele szemben azonban Niederle azon a véleményen volt, hogy még nem lehet eldönteni, vajjon hún, avar vagy gót koponyákkal van-e dolgunk, elismeri azonban, hogy az etnikai eredet megoldását legelőbb Magyarországon lehet remélni.

Ezzel ismét eljutottunk a magyarországi kutyafejű tatárokhoz.

Éppen 60 éve történt, egyik napsütöses augusztusi reggelen. Az öreg Pózsár Ferkó, törzsökös csongrádi halász, fiatalabb pajtásával a Tisza partján üldögélt. Hogy mi mindenről beszélgettek, nem jegyezték fel a krónikások, de hogy jó szeme volt az öreg magyarnak, meg hogy az esze is a helyén volt, azt az alábbiak igazolják.

Amint ott pipaszó mellett szép csendesesen beszélgettek s szemeikkel hol a vizet, hol meg a partot méregették, egyszerre csak megakadt az öreg Pózsár vizslaszeme a part egyik pontján. Nem messze tőlük ugyanis, ott, hol a Tisza nagylendületű kanyarulatot vesz s hol a part oly meredek, partomlás történt az éjjel. Az előző heti nagy esőzések által meglazított partból a megdagadt Tisza sebes árja jó darabot alámosott, mely azután leszakadt. S most, hogy apadt a víz s a reggeli nap sugarai odatűztek, olyan volt ott a part, mint egy nagy élő seb. Ezen a nagy földseben akadt meg az öreg halász szeme, mert messziről szürke körvonalat látott benne. Azt pedig már régi tapasztalatból tudta, hogy ahol a Tisza partja így megnyílik, ott a föld elárulja titkát s nem egyszer érdekes holmikat vet napfényre a föld gyomra.

Lám most is — ahogy megfontolt léptekkel odaérnek — látják, hogy embercsontok kandikálnak ki a földből. De nem ám egy-kettő, hanem hét egész

csontváz, szép sorjában egymás mellett. Lehajolnak, turkálják a földet, hátha akad egy-egy gyűrű, fülbevaló, vagy valami fényes cifra holmi, ami jó lesz a gyerekeknek. De bizony nem került elő semmi. Rozsdás vasdarabokat, régi cseréptöredékeket bizonyára láttak a csontok mellett, de úgy gondolták, hogy azokért még lehajolni sem érdemes.

Amint így turkálnak, nézegetnek, egyszerre csak megtorpan a fiatalabbik: „Nézze csak kend, Ferenc bátyám, mily furcsa nagy emberfejek ezek. Olyan mindegyik, mintha kontya volna.” Az öreg Pózsár kezébe veszi az egyiket s komoly arccal nézegeti. „Hát tudod öcsém, a kutyafejű tatárok csontjai ezek. Öregapámtól hallottam szoknyás gyerek koromban, hogy nagyon régen a kutyafejű tatárok éltek ezen a vidéken s a Tisza partján barlangsirokba temetkeztek. Ő is sokat talált ilyet, mikor erre felé halászgatott. Szörnyű dolgokat műveltek ezek s nyilván nem szíveli a föld még a csontjukat sem, azért veti ki magából.” — „Akkor hát nyelje el a Tisza őket”, mondja a fiatalabb — s már is hajigálja valamennyit jó messzire be a vízbe. Az öreg Pózsár meg csak elgondolkodik, majd fogja a kezében maradt hetedik koponyát, óvatosan beteszi a tarisznyájába s megindult vele haza a városba, egyenesen Kertész János tekintetes uramhoz, az akkori polgármesterhez.

Hogy beszélgetésük szósz szerint így folyt-e le, nem állok jót érte, de hogy ilyesmiről lehetett szó közöttük, az a Lenhossék által kinyomozott adatokból nagyon valószínű.

Így menekült meg az első „kutyafejű tatárkoponya” Magyarországon — az öreg Pózsár Ferkó jóvoltából — a biztos pusztulástól. Ő csak Kertész János uramnak akart vele kedveskedni, kiről tudta, hogy szenvedélyes régiséggyűjtő, pedig a magyar antropológiának tett általa megbecsülhetetlen szolgálatot. Bárha még a többi csontokat s a rozsdás vasdarabokat és régi cseréptöredékeket is megmentette volna!

Székeludvarhelyen került elő a második és néhány évvel később Ó-Szőnyben 1881-ben a harmadik „kutyafejű tatár”, 1883-ban pedig egyszerre négy újabb ilyen koponyát küldtek be Török Aurélnak és pedig egyet Dombóvárról, hármat pedig Pancsováról. S azután szinte alig mult el egy-két év anélkül, hogy egy-egy újabb makrokefál koponya ne került volna valamelyik múzeumunk birtokába. Ma pedig — alig 60 évvel a csongrádi „kutyafejű tatár” felfedezése után — ott tartunk, hogy 19 lelőhelyről 32 db hiteles makrokefál koponyával rendelkezik a magyar embertani tudomány. S ezek kivétel nélkül mind hazai földből kerültek elő. Jó részüket magam ástam ki, részint régi temetőkből, részint múzeumok poros raktáraiból. A legutolsó a mult év utolsó napjaiban került a Nemzeti Múzeum embertani gyűjteményébe báró Nopcsa Ferenc ajándéka gyanánt.

S ha most figyelembe vesszük, hogy Csongrádon 1867-ben 6 db elpusztult, s Gyulán is a megmentett öten kívül sok tönkre ment, sőt állítólag hazánk más vidékein is kerültek elő s pusztultak el makrokefál koponyák, anélkül, hogy szakember láthatta volna őket, azt hiszem, nem túlzás, ha a mesék szavával élve azt állítom, hogy Magyarországon volt a kutyafejű király birodalma. Mert nincs egyetlen ország sem Európában, hol ily kis területen, mint hazánk, ily sok makrokefál koponyát találtak volna.

BARTÓCZ LAJOS.

Nő, -né. E szó megfelelői nemcsak több fgr. nyelvből, hanem a szamojéd nyelvekből is ki vannak mutatva. Paasonen, Beitr. zur fgr.-sam. Lautgeschichte c. műve 28. lapján ide von egy eddig nem ismert cseremisiz adatot is: az ufai *ššüšš-üö* 'die Frau des Onkels' szót t. i. összetételnek tekintti, s a *üö* véget azonosítja a magyar *nő*-vel. Szinnyei, NyH.⁷ 32. elfogadja ezt az egyeztetést, s így idézi: „cser. *üö* (összetételben)“. A cseremisiz szó eddig megjelent szótárainkban nincs idézve, azért közlöm saját feljegyzésű adataimat, melyekből kiderül, hogy a szó nemcsak az ufai (birszki), hanem a malmyzi, uržumi, jaranszki és vetlugai (kosztromai) nyelvjárásban is megvan: B. BJ. M. *ššüššüüö*, BJp. *tš'üš'üüö*, UP. *tš'üš'üüö*, USj. US. *tš'üš'üüö*, UJ. *tš'üš'üüö*, JO. JP. V. *tsütsüüü* 'anyai nagybátyának v. unokabátyának a felesége'. Paasonen azért tartotta szavunkat összetételnek, mert 'anyai nagybátya, unokabátya' azt jelenti: B. BJ. M. *ššüššö*, UP. USj. US. *tš'üššö*, UJ. *tš'üššö*, C. Cs. *tš'üššö*, JT. *tsütsö*, JO. V. *tsütsü*, K. *ššöšö*. Nézetem szerint az előbbi szó nem összetétel, s a *üö*, *-üö*, *üü* vég nem a magyar *nő* megfelelője (vö. magyar *vő* ~ cser. *βerä*, *βingä*), hanem az a kicsinyítő képző, amely a P. B. BJ. M. *lepenie*, BJp. *löpänie*, MK. *lepenä*, UP. USj. US. *lepenä* 'lepke' ~ UJ. C. Cs. JT. *löpä*, JO. JP. V. *löpä*, K. *löpä* ua. s még néhány szóban van (vö. Cser. Nyelvtanomban, 126. lap, ahol először van ez a képző megemlítve,¹ s a mondvin *ñe*, *ñä* képzővel egybevetve; más fgr. nyelvekre nézve vö. Wichmann, JSFOu. 306: 26). Hogy kicsinyítő képző férfinévből nőnevet képezhet, arra nézve például fölhozhatnánk a mai *Istvánka* (Stefánia), *Ferike* (Franciska), *Györgyi* (Georgette) stb. személyneveket, ezek azonban bizonyára idegen hatás alatt keletkeztek;² a török nyelvekből azonban idézhetünk kétségtelen bizonyítékokat, épen rokonságnevekben; pl. kazáni-tatár Bálint, Ostr. *koda* 'koma', *'nász'* 'svatni', *töb koda* 'apátárs (apósok egymás irányában)' (*töb* 'tő, fenék, gyökér'), kirgiz *kuda* 'nász' ~ kaz. tat. *kodača*, kirgiz *kudaša* 'a nő és férj nővérei egymás irányában; komaasszony', 'nászasszony', 'svacha'. Ugyanez a képző van a következő csuvas szóban: Paas. *töylaDŽ'ä*, *töylaDŽ'ä* 'a nő és férj nővérei és más női rokonai egymás irányában', Ašm. *töklatsä*, Munk. *toylaDŽ'ä*, Zol. *tuylač* 'svacha' 'nászasszony'. A képzőtlen, tehát „hímnemű“ alak a csuvasban nem maradt fenn s a votjákba is csak az előbbi került át *tuklatsi*, *tihlatsi* 'menyasszonykérő nő' alakban, a cseremisiz azonban megőrizte mindakettőt, tehát azt is, amelyik a mai csuvasból nem mutatható ki: P. B. M. *tuylar*, MK. *tuylar*, UP. *tuylar*, UP. USj. UJ. CÜ. JO. JT. *tular*, CK. Cs. *töklar*, K. *töklar* 'a férj és feleség férfitrokonsága kölcsönösen', K. csak: 'leánykérő', P. Gen. *tuylatše*, P. B. M. *tuylatš'e*, MK. *tuylatš'ä*, UP. *tu(γ)latš'ä*, USj. *tu(γ)latš'ä*, UJ. CÜ. *tulatš'e*, JT. *tulatse*, JO. V. *tulatsä*, CK. Cs. *töklats'e*, K. *töklatsä* 'a házastársak nőrokonsága kölcsönösen'; K. csak: 'leánykérő asszony'; Troickij szótárában (*tularče*) és az 1775-i Szentpéterváron kiadott orosz nyelvű cser. nyelvtanban, amely nézetem szerint a jaranszki nyelvjárás első földolgozása (*tygularce*), még megvan a csuvasban eltűnt *r* hang a képző előtt. (Vö. Räsänen, MSFOu. 48: 225). Nagyon érdekes a mi szempontunkból Budenz megjegyzése: „Nagyon furcsa szók ezek: különösen nem tudni, miféle *ce* az, mely a *tygularce*-nőneművé teszi“ (NyK. 6: 201).

BEKE ÖDÖN.

¹ Vö. még NyK. 45: 351, ahol a ritka képzőre újabb adatokat közlök saját följegyzéseimből.

² Legrégibb még a *Janka* (Johanna), melyre az OklSz. 1092-ből idéz már adatot, de ez régente férfinév volt, úgymint a *Jankó*.

Donda. Az EtSz. erről az 'idomtalan, otromba (pl. viselős asszony)' jelentésű, Brassó megyéből közölt tájszóról megállapítja, hogy „eredete ismeretlen; a MTsz. a *dëbëdonda* szóra utal”. Bár eddig más nyelvjárásból nem ismerjük a *donda* szót¹, mégis valószínűnek tarthatjuk, hogy e szavunk annak a horvát *dunda*, szlov. *donda* 'kövér, vastag fehérnép' szónak az átvétele, amelyből Mariánovics a Nyr. 43. kötetének 16. lapján *dundi*, *dundus*, *durdus* 'kövér gyerek' szavunkat származtatta. (A *dundi* szónak az idézett szláv szavakhoz hasonló alakja az EtSz. szerint véletlen egyezés.)

FOKOS DAVID.

Sőre. Arany *A szegény jobbágy* című költeményében éles képben állítja szembe az uraság négy lovas hintáját a jobbágy „két hű igavonó társá”-tól, a „két kajla sőre”-től húzott szekérrel. A *sőre* a NySz., OklSz. és a MTsz. szerint 'hízó v. hízott lábas jószág'-ot jelent, még pedig első sorban ökröt, tehenet, esetleg disznót, ürüt. Ez a jelentés azonban nem igen illik Arany költeményébe, mert itt hízó marháról nem lehet szó, éppen ellenkezőleg legyöngült, lesóványodott állatokról, melyek, mikor gazdájuk gyorsabb menésre biztatja őket, „nem bírnak lépni sebesebben, talpuk a kóútól ég eleven sebben”. Sőt „A négy szürke lónak a két kajla sőre Nagy keservesen tud kitérni előle, Pedig félni félnek; mert az isten-adták Birnák csak a jármot, mingyár' elragadnák”. Nagyon érdekes, amit a szóról CzF. ír: „Mátyusföldén, különösen a Bukovinából a szem(p)ci vásárra hajtott rövidszarvú ökröket és teheneket nevezik sőréknek és nem a magyarhoni hosszú szarvúakat. E különbségnél fogva egyezik vele a túl a Dunán divatos csíra, azaz rövidszarvú. Eszerint a hízottság vagy vásárra hajtás csak mellékfogalmak, s az eredeti értelem a magyar nyelv után rövid szarvúság volna.”

BEKE ÖDÖN

Tárgyrag elvonása. Simonyi az Elvonás c. munkájában (NyFüz. 11:10) a *dij* szót, mely végső eredményben az arab-oszmán többszámú *diját* átvétele, *dija* alakból magyarázza, melynek végső hangját harmadik személyű birtokragnak fogta föl a nyelvérvék. Az EtSz. szerint azonban a *dija* változatra kétségtelen adatunk nincs, azért nem valószínű ez a föltevés. Én (Nyr. 57:18, 3. jegyz.) azt a gondolatot vettem föl, hogy a *diját* tárgyesetként is érződhetett s így vonódott el a mai *dij* alanyeset. Egyben rámutattam a köznyelvi *sóدابىكاربونا* szóra, mely a *sodabicarbonat*-ból keletkezett ilyen módon. Érdekes adalékot kapunk a szóbanforgó elvonásra Móra Ferenc egyik kedves cikkében (Magy. Hirl. 1928. V. 20, 3. l.), melyet Mikszáth Kálmán szegedi íróasztaláról írt. Móra elmondja többek közt, hogy a nagy íróttal kevés halála előtt Szegeden is ünnepelték, s a felköszöntések alkalmával az egyik iparos szónok következetesen *Miksza* úrnak nevezte: „Igen tisztelt *Miksza* úr, nagy büszkeségünk az nekünk, hogy *Miksza* Kálmán a mi fiunk volt valaha és azért fenkölt hódolattal hajtom meg az iparostársadalom lobogóját igen tisztelt *Miksza* úr előtt, akinek a neve örökre a szívünkbe van vésve.”

BEKE ÖDÖN.

¹ De vö., a *dëbëdonda* 'nagytestű' szó, ha ugyan összefügg a *donda* szóval, Zala-megye népnyelvéből van közölve.

MAGYAR NYELVÖR

SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND FOLYÓIRATA.

Megjelenik havonként
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti és kiadja
BALASSA JÓZSEF.

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Budapest IV.
Ferenc József rakpart 27.

A MAGYAR NYELV VÁLSÁGA(?).

Irta Balassa József.

Egy idő óta szélesebb körök érdeklődése fordul a magyar nyelv tisztasága, szépsége felé. Napilapjaink is juttatnak helyet a nyelv-helyesség kérdéseinek megvitatása számára, rámutatnak a gyakori hibákra, botlásokra, olyanokra is, amelyeket ők maguk elég gyakran elkövetnek, de legalább felébresztik a saját lelkiismeretüket és olvasó-közönségüket is. Az igaz, hogy a laikusok buzgalma nem mindig hasznos, mert rendszeren nem tudják mérlegelni annak a nyelvi jelen-segnek a fontosságát, amelyet ők hibának, sőt néha veszedelemnek látnak s félreverik a harangot olyankor is, amikor egy kis figyel-meztetés, jóakarató intés is elég volna. Ezért halljuk gyakran, milyen könnyedén vágják oda, hogy „nem tud magyarul“ az, aki valamit másképp mond, mint ők, vagy akit olyan hibán, pongyoláson kap-pnak, amit más ezer meg ezer ember is elkövet. Ezért akarjak fel-lármázni az irodalom berkeit jóhiszemű vagy nem jóhiszemű laikusok, hogy válságba jutott a magyar nyelv és a magyar stílus. Komoly folyóiratokban találkozunk ezzel a vészkiáltással. Érdemes lesz tehát szembenézni a váddal és megállapítani, vajjon igazán vál-agban van-e a magyar nyelv és a magyar stílus

A Magyar Szemleben (1928 ápr.) Eckhardt Sándor írt a magyar nyelv válságáról; erre Pinter Jenő válaszolt az Irodalomtörténet c. folyóiratban (1928. 3 - 4. sz.). S legújabban Balogh József hirdeti a magyar stílus válságát a Budapesti Szemleben (1928. aug.).

Eckhardt az én panaszkodik, hogy egyetemi vizsgálatokon, ban-ketteken, a „tudósok csarnokaiban“ egyformán baj van anya-nyelvünk körül. „Sehol egy ötlet, nyoma sincs a könnyedségnek, nem érzem, hogy ezek a szónokok a szép magyar szólamok valasz-tékából emelik ki mondókájukat: nem lenge(!) szófűzes ez, nem is sziklás görgeteg, hanem süppedő iszap és eseten hordalék.“ A baj okát az iskolában látja, ahol stilisztikát, poétikát, retorikát tanulnak, de nem tanítják meg a tanulót „stílusra, szép szabad szóra, szavak, kifejezések kultuszára.“ Evvel szemben a francia iskola hivatkozik. Mit tanulnak ott? „A hét középiskolai év alatt a legminimálisabb irodalomtörténetet, legnagyobb írók életrajzát és aztán semmi mást. Nem tudást gyömoészölnek a fejükbe, hanem olvasni és írni tanul-nak.“ Abban igaza van Eckhardtnak, hogy a francia iskola sokkal

több gondot fordít a nyelv és a stílus tanítására, mint a miénk, hanem azért mégsem mondhatjuk, hogy „Franciaországban az írás mesterség és nem genialitás kérdése [a ritkítás tölem való]; a kissé tehetségesebb emberek igen nagy része képes arra, hogy egy-egy jó könyvet, regényt vagy tanulmányt kellemes alakban megírjon.“ Igaz, hogy a francia iskolázott ember könnyen ír, nem vét a nyelv törvényei ellen, de az íróval szemben annál kényesebb és követelőbb. Franciául írni az igaz író számára művészet, még pedig komoly, nagy művészet, nem mesterség.

Eckhardt ezután visszatér a magyar nyelv válsága okainak kutatására s elrettentő példaként Pintér Jenő irodalomtörténeti kézikönyvéből idéz 21 sort. „Íme a stílusminta, drága gyermekem.“ (A cikk elolvasása után az a gyanú kél az emberben, hogy az egész cikk csak azért íródott, hogy ezen a könyvön üssön egyet.) A végeredmény: „az emberek nem tudnak magyarul, közömbösek maradnak a magyar nyelv klasszikus mestereivel szemben; nem hasonítják magukba őket; közhelyeket hebegnek és a budapesti zsargonnal szemben a legcsekélyebb ellenállást sem képesek kifejezni, mert nyelvük, ízlésük nem tudatos. Ma sajnos, azt a lesújtó megállapítást kell kimondanunk, hogy a magyar középosztály nyelvén kívül él.“ Ezzel az értelmetlen szójátékkal fejezi be cikkét Eckhardt, amelyben nem sikerült meggyőznie bennünket arról, hogy a magyar nyelv válságba került. A Pintér Jenő könyvéből idézett részek stílusa sokkal kifogástalanabb, mint saját cikkének nyelve,¹ és Pintér jogosan utasította vissza a támadást már említett cikkében.

Sokkal nagyobb apparátussal és hangosabb vádakkal teszi szavá Balogh József „irodalmi nyelvünk és stílusunk hanyatlásának és válságának“ kérdését. A támadást elég kemény és súlyos vádakkal kezdi az egész nyelvtudomány és különösen a magyar nyelvtudomány ellen. „Magasabbrendű nyelvhelyességi és nyelvésztétikai problémák kívül esnek a modern nyelvtudomány munkakörén; kívül esnek minden tudományon.“ Már ebben sincs igaza, de még megdöbbentőbb tájékozatlanságot árul el a folytatás. „A lingvisztika vizsgálódásaiban rendszerint megállapodik a mondatannál, gyakran — mint pl. a magyarban is — csupán az alaktannal foglalkozik; a periódusig alig jut el.“ Tehát Balogh szerint a magyar nyelvtudomány csupán az alaktannal foglalkozik s a mondattanig nem jutott el. Úgy látszik Balogh még nem hallotta hírét Brassai Sámuelnek, aki már 1860-ban megírta úttörő tanulmányát *A magyar mondat-ról* és később mélyítette filozófiai tudásról és mély gondolkozásról tanuskodó tanulmányait (*A mondat dualizmusa 1885, Szórend és accentus 1888*). Utána a nyelvészeknek egész sora foglalkozott a mondattan kérdéseivel: Finály Henrik, Joannovics György, Zolnai Gyula,

¹ Csak egy-két mondatot idézünk a cikkből: „*Jut eszembe, mit láttam Párizsban.*“ — „Ők tudják *azt* például, hogy ...“ és ismét: „Tudják *azt is* például, hogy ...“ Vagy ez a homályos, zagyva mondat: „A háború előtt egy előkelő, de nem akadémikus elmének és ízlésnek hozzáférhetetlen rétori lengésű mondatait terjesztették az iskolai kézikönyvek követendő példa gyanánt“.

Kalmár Elek, Kicska Emil, Erdélyi Lajos, Kertész Manó, Klemm Antal és még többen. És arról sem szabad megfeledkeznie, hogy közöttünk élt és tanított bennünket csaknem félszázadon keresztül Simonyi Zsigmond, a tudományos magyar mondattan legkiválóbb tudósa és művelője. A magyar kötéshozókat tárgyaló három kötetes munkája egyúttal az összetett mondat elmélete, s a magyar határozókról szóló két kötetes munka az egyszerű mondat egyik legfontosabb részével foglalkozik. Akadémiai pályadíjat nyert Magyar Mondattana sajnos még mindig kéziratban van. És arról sem szabad megfeledkezni, hogy Simonyi iskolai nyelvtanai helyezték a mondattant a magyar anyanyelvi tanítás középpontjába. Restelkedve írom le ezeket a sorokat a Magyar Nyelvőr olvasói számára; szégyenlem, hogy kilenc évvel Simonyi Zsigmond halála után még arról kei beszélni, hogy a magyar nyelvtudomány nem állott meg az alaktannál, hanem igen is van magyar tudományos mondattan!

Csakhogy Balogh József nemcsak a magyar nyelvtudomány terén tájékozatlan, hanem az általános nyelvtudomány újabb haladásáról sem sokat tud. Már a fentebb idézett mondatban is azt állítja, hogy a linguisztika rendszerint megállapodik a mondattannál. S később: „Csupán a klasszika-filológia jutott el a stílusvizsgálat terén legalább egy történeti diszciplinának, a stílustörténetnek küszöbéig... A legtöbb modern nyelvnek nincs stílustörténete, — a magyarnak sincsen. [Ez igaz!] Így az emberi szellem legfinomabb és legérzékenyebb produktumát: az eszme s a szó összefonódását más eszközzel, mint művészi intuícióval mérlegelni és bírálni nem tudjuk.” Aki ismeri az elmúlt félszázad nyelvtudományi irodalmát, jól tudja, hogy az újabb nyelvtudomány igenis foglalkozik a szó és az eszme összefüggésének vizsgálatával s az erről szóló jelentéstani kutatások mélyek és széleskörűek. Ilyen irányú kitűnő művek: *Friedrich Seiler: Die Entwicklung der deutschen Kultur im Spiegel des deutschen Lehnwortes*; és: *Vossler, Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung*. S nem szólva az újabb nyelvpszichológiai munkákról, elég ha Nyrop kitűnő jelentéstaniát említem meg, a *Grammaire Historique de la Langue Française* IV. kötetét. És Schuchardt tanítványai, Spitzer Leó, Gamilscheg széleskörű stílus tanulmányokkal foglalkoznak a román nyelvek területén.¹ A mi nyelvtudományi irodalmunkban Simonyi foglalkozott először jelentéstani kérdésekkel s azóta a nyelvtannak ez a része sem elhanyagolt terület. Gombocz Zoltán világos és az egész területet áttekintő jelentéstana 1926-ban jelent meg. Milyen alapon írhatja tehát Balogh: „A jelentéstani tanulmányok, fájdalom, még hosszú ideig nem fogják megtermékenyíteni élő nyelvünket”.

Nehéz volna végigkísérni Balogh elmélkedésének minden botlását és tájékozatlanságát. Rátérek tehát arra, hogy miben látja ő a mai stílushanyatlás okait. Az iskola szerinte csak az okok egyike, „sőt voltaképen maga is áldozat”. Ellenben a hanyatlás főokát

¹ Elég, ha Spitzer munkái közül csak kettőre hívjuk fel a figyelmet: *Italianische Umgangssprache* (1922) és *Stilstudien*. (Ismeretése legközelebbi számunkban.)

abban látja, „hogy a stílusfejlesztő műfajok jóformán eltűntek irodalmunkból”. „A tudományos kutatás visszavonul a szakközlönyökbe s ha tudós könyv jelenik meg, az inkább kevesekhez szóló forráskutatás, mint stílárius gondot kívánó előadás. Ha stílusunk nem fejlődik, egyik okát irodalmi termelésünk sajnálatos megszűkülésében kell keresnünk.” Ez a kijelentés ismét meglepő tájékoztatanságról tanuskodik. Ép a háború utáni években lendült fel a nagyközönséghez forduló és művészi formára törekvő esszé-irodalom. Többek közül csak Babits Mihály, Schöpflin Aladár és Horváth János nevét akarjuk megemlíteni és rámutatni, hogy az Athenaeum, a Franklin társulat, a Szent Istvántársulat egész könyvsorozatokat adtak ki azzal a céllal, hogy tudományos kérdések kisebb vagy nagyobb körét élvezetes feldolgozásban adják a nagy közönség kezébe. Irodalmunk ilyen megszűküléséről nem lehet beszélni.

A harmadik ok természetesen a napi sajtó, az örökös bűnbak, ha a magyar nyelv romlásáról van szó. „A nyelvileg emelkedett irodalom elhalásában s a nagy nyelvi engedményekre kénytelen sajtónak elhatalmasodásában kell stílusunk romlásának okait keresnünk.” „Tollforgatóink többsége két véglet közt ingadozik. Egyfelől a sivár parlagság . . . Másfelől a hirlapírás frazeológiája . . . Minő stílus ez? A nyelvtenilag ép, de megürült formák stílusa.” Az igaz, hogy a napilapok gyors munkája elkerülhetetlenné teszi a nyelv pongyolaságát, a gondolkodás kapkodása és lustasága a botlások, a nyelvbeli hibák gyakoriságát. Tehát szigorú kötelességünk ezt folyton figyelemmel kísérni, a hibákra rámutatni. De ebből még nem következik a magyar nyelv és a magyar stílus általános romlása, még kevésbé „válsága”.

Igaz-e, hogy a magyar nyelv és stílus válságának korát éljük? Úgy érzem, hogy mind a két panaszkodó rosszul használja magát a „válság”-szót. Válságról akkor beszélünk, ha valakinek sorsa vagy állapota döntő fordulat elé kerül, tehát fordulhat jóra vagy rosszra. Válságról beszélhetünk súlyos betegség esetén, ha a beteg élet és halál közt lebeg; válságba juthat egy kormány, egy politikai párt, egy üzleti vállalkozás, de nem juthatott válságba a magyar nyelv. S ha elfogulatlanul nézzük a magyar nyelv fejlődését a nyelvújítás kora óta, folytonos emelkedést kell megállapítanunk a költői és a prózai nyelv kialakulásában. Nem a napilapok kérészéletű cikkei, a zsúrok és kávéházak nyelve legyen irányadó, hanem kiváló íróink műveit kell olvasnunk. Nem akarunk neveket felsorakoztatni, de el kell ismernünk, hogy mai íróink legnagyobb része nagy gondot fordít a kifejezés formájára. Természetes, hogy minden igazi írónak megvan a maga egyéni stílusa; az egyik színes és könnyed, a másik súlyos, gondosan szerkesztett mondatokban fejezi ki mondanivalóját, a harmadik ötletes és képekben gazdag, de mindegyik fejleszti és gazdagítja a magyar nyelv kifejező erejét. Az igaz, hogy vannak gondatlan, pongyola stílusú íróink is, akik nem törődnek a magyar nyelv szellemével, üres frázisokat sorakoztatnak fel s néha még a

magyar nyelvtan legelemibb szabályait is lábbal tiporják. De hisz minden hangszer kerülhet művész és kerülhet kontár kezébe; s nem szabad a hangszert okolni, ha a kontár hamis hangokat csal ki belőle.

Azt mi sem állítjuk, hogy minden rendben van a magyar nyelv házatája körül. Igenis gyakori a vétség a magyar nyelv tisztasága és szépsége ellen; gyakori a germanizmus, a pongyola mondat-szerkesztés, vétség a magyar szórend finomságai ellen s még jobb íróink munkáiban is találhatunk könnyen elkerülhető foltokat. Ennek okát nem csak az iskolában, nem csak a napi sajtó gyors munkájában kell keresnünk, hanem, hogy úgy mondjam, abban a kissé tág lelkiismeretben, mellyel még jó íróinknak egy része is tollat fog, s azt hiszi, hogy nem olyan nagy baj, ha itt-ott vét is a magyar nyelv szelleme és törvényei ellen. A napi sajtón kívül nagyot vét ez ellen a tudományos irodalom nagy része is. S abban teljesen igaza van Batoghnak, amit erről mond: „Tudós- vagy szakirodalmunk a formán innen áll; kényelmesen lemond a nyelvi szépség kereséséről s elmerül a stílári vígasztalanságban...”

A nagyközönség sem érzi azt a lelkiismereti kényszert, hogy ügyvelnie kell a magyar nyelv tisztaságára, ha beszél vagy ír. Hiszen bíráljuk és ostorozzuk a nyelvtudományi folyóiratokban a nyelv és stílus pongyolaságait és gondatlanságait, de ezek a folytonos figyelmeztetések alig jutnak el a nagy olvasóközönség szeme elé. A napilapok is gyakran ostorozzák a nyelvbeli hibákat, kipellengérezik a germanizmusokat, s másnap saját munkatársaik írásában megtaláljuk a megrótt hibákat. Sajnos, a rossz példa ragadós, a jót nehéz elterjeszteni. De nem szabad ellanyhulni és nem szabad csüggedni. Egyrészt az iskolára vár e tekintetben fontos feladat, másrészt minden tollforgató ember lelkiismeretét kell felébreszteni, hogy erkölcsi kötelessége vigyázni a magyar nyelv tisztaságára és szépségére. Addig is folytonos figyelemmel kell kísérnünk íróink munkáit, a napilapok és a tudományos irodalom nyelvét; bíráljuk őket és igazítsuk útba, azokat, akik tévednek, botlanak. De ne beszéljünk a magyar nyelv és a magyar stílus válságáról és ne hirdessük a magyar nyelv romlását, hanyatlását.

ÚRI EMBER.

(A magyar udvariasság történetéből.)

Irta Kertész Manó.

A 17. század második felében egy olyan udvariassági jelző bukkan fel, amely a késői barokk idők új emberideálját hozza szemünk elé; ez a jelző az *úri*, az új emberideál pedig az *úri ember*. Hiszen azelőtt is beszéltek *uri rendec*-ről (NySz), de az *úr* szonak, amellyel az Árpádok idejében királyi hercegeket tiszteltek, még a 16. században is olyan előkelő volt a társadalmi értéke, hogy az *úri rend*-en a születési arisztokraciát gondolták.¹ Ám az *úri*

¹ Bővebben készül könyvemnek az *Úr, Asszony* c. fejezetében.

ember kapcsolat csak most két szárnyra, csak mostantól fogva kezdik egymást ezzel tisztelni nemcsak a főrangúak, hanem a főrangúak társaságában élő középrendűek is. A nyugati műveltségű Vitnyédy Istvánnak, a költő Zrinyi udvari emberének leveleiben találkozunk először az *uri emberség*-gel; „Megismertük azt már mi sokképen, mert mind esküvésével, mind keresztény hűtivel, mind *uri emberségével* sokszor megcsalt bennünket“ (Lev. 2:197, 1664-ből); egy előkelő magyarra haragszik ilyen kemény szóval a levélíró azért, mert szeretett ura ellen ármánykodik. Aztán Széchy Mária nevezi Teleki Mihályt *uri ember*-nek: „Edes jóakaró Teleki Uram, ismerem oly becsületes hazája szerető *uri embernek* Kdet“ (Tört. Tár 1895. évf. 504, 1667-ből). Gróf Teleki Mihály az Erdélybe küldött Radvánszky Jánosnak írja: „Eddig is olyan egy *uri emberre* szükségünk lőtt volna Erdélyben“ (uo. 1906. évf. 7, 1704-ből); aztán a 18. században mind gyakrabban beszélnek „egynyihány rendbéli *uri emberek*“-ről (Mezőszegedi Ferenc, MuzTörzs. 1730.) és a 30-as évektől kezdve alig vehetünk kezünkbe levelet, amelyikben az *uri ember*-rel vagy az *uri*-nak egyéb jelzői szerepével ne találkoznánk ilyen formán: „Ne vegye annyira az Ur Eötsim Uram, mintha én egy oly *jeles Uri embert*ül és meg hitt jó *Uri Attyamfiat*ul mint az Ur Eötsim Uram legh kisebbben is el partultam volna“ (Rajcsányi Ádám Zerdahelyi Imrének, MuzTörzs. 1746).

Ki volt a 17. század végétől fogva az *uri ember*? Faludi erkölcsi műveiben, amelyek az ő előtte való százasztendő nyugati társadalmi felfogását tükröztetik, találhatunk némi támasztékot az *uri ember* fogalmának megismerésére. „*Tanultt, forgott és már hivatalhoz kötött uri személyek*“-ről beszél egy helyütt (NU. 311), másutt meg a táncról és a muzsikáról szólva azt mondja, hogy „a világ deliái megkívánják mind a kettőt, ugymint az *uriásan nevelt erkölcsnek tulajdon cifráját*“ (NE. 28.). Az *Udvari Ember*-ben is az ilyen *uri személy*-nek szól ez az oktatás: „Nem éred bé vele, ha kiköszörülted eszedet, az akarat is megkívánja az ő csínját, és a külső magaviselés tulajdon saját cifráját. Találunk embereket, akik belől kívül mindenünnen ékesek és soha sem vetkőznek ki a *gála-szépből*: amit gondolnak helyes, beszédek rendes, természetük deli, magaviselések mindenképpen kellő-tetsző, csuda benne a készség és szívgerjesztő az illendőség“ (420. l.). Ime, tanult, forgott, hivatalt viselő, helyes beszédű, jól öltözködő, táncban és muzsikában otthonos az *uriásan nevelt uri személy*.

E jegyekből akkor is tüstént ráismernénk a barokk embereszményre, a *cortegiano*-ra, az *honnête homme*-ra, a *galant* ra, *gavallér*-ra,² hogyha nyomravezetőül nem ötlene szemünkbe a *gála* is, amely spanyol hazájából az *uri életforma* példaadásával együtt indult el a 16. sz. végén kelet felé.

² Szerb Antal: Az Udvari Ember, Minerva V, 224—286. I. *Brunot*: Histoire de la langue française III, 236, 256. Fritz Schramm: Schlagworte der Alamodezeit, Beiheft zum XV. Bd der ZfdWf. 38. és 50. l.

Nem akarom tüzetesen fejtegetni, hogyan lesz az irodalmi, művészeti, társadalmi, politikai és gazdasági viszonyok együttes hatása folytán a renaissance antik heros-ideáljából a barokk virágkorának *athleta Christi*-je, „Jézusnak megszentelt hadnagya“ mellett³ a társaságban nők körül forgó, tanult, művelt, jól öltözködő és jó megjelenésű gavallér az az eszmény, amelyre mindenki mint követendő példára tekint.⁴ Hogyan, mint jut el hozzánk ennek a szalonembernek, az udvari embernek, a *gavallér*-nak társadalmi eszménye, azt egyelőre nehéz volna megmutatni; de az a körülmény, hogy főrangúak, és főrangúak társaságában élő művelt köznemesek ajkára tolul az *úri ember* szó először, rámutat arra a társadalmi rétegre, amely ennek az eszménynek helyzeténél, nyugati műveltségénél fogva közvetítője volt. A magyar *úri ember*, *gavallér* története sok egyéb társadalmi kérdés történetével együtt még megiratlan; de amennyire multunkat ismerjük, mondhatjuk, hogy más volt, mint a párizsi szalonok vagy az apró német fejedelmi udvarok *galan*-ja vagy gavallérja. De az előbb mondottakból kétségtelen, hogy az *úri* a magyar földbe átplántált udvari embereknek, gavalléroknak, vagy legalább is az ilyenekül tisztelteknek jelzője volt. Fontos benne az, hogy már nem csak a születés vagy a társadalmi állás előkelőségét, hanem az egyéni értéket is hangsúlyozza. Hogy azért szinte egész életén át mégis csak a fő- és középneemesek jelzője, az természetes: hisz az úri embernek előbb ismertett belső és külső tulajdonait az akkori gazdasági és társadalmi viszonyok között még csak igen kevés nem-nemes szerezhette meg. A 18. század közepe táján már úgy tetszik, hogy az *úri* jelző szinte minden birtokos, hivatalos viselő nemes embernek kijár. De hogy azért a 'társaságbeli' lényeges jegye az úri ember fogalmának, arról igen meggyőzően szól hozzánk egy magyar iskolai vigjáték, a „Fen-héjázó, és maga sorsával meg nem elégedő embernek bolondsága“, melyet először 1769-ben „az Egri Diszes ifjuság“ adott elő. Ez a kitűnő magyarsággal írt munka, mely Molière *Le bourgeois gentilhomme* c. vigjátékának jezsuita iskolai adaptációja,⁵ a francia *gens de qualité*⁶ magyarját két ízben egymás után ugyanolyan kapcsolatban más-másképpen adja. Jordán úr, az úrhatnám polgár ajkáról hangzik el ez a mondat: „A' szabó azt mondotta, hogy az *uri* *feő* *emberek* regvelenkint, mind illenben [ruhában] szoktak járni“: *Mon tailleur m'a dit que les gens de qualité étoient comme cela le matin* (IrodKözl. 19:329) — egy perccel előbb az ugyane francia szavakkal kifejezett fogalmat úgy adja vissza: „En ma szép uj ruhával fel-ékesítem magamat, mint egy *galánt* *gavallér*hoz illik“ (uo). Ime, az *úri fő ember* és a

³ Horváth János, Napkelet IV, 341.

⁴ W. Weibach: Der Barock als Kunst der Gegenreformation 58. és 196. l. *Ermattinger* Barock u. Rokoko u. d. deutschen Dichtung 101. s köv. l. *Vossler*: Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprache 354. l.

⁵ Gragger Róbert: Molière első nyomai a magyar irodalomban, IrodKözl. 19:147. és köv.

⁶ Brunot i. m. III, 236, IV, 319.

galánt gavallér. mint ugyanannak a társadalmi eszménynek magyar kifejezései.

Az úri ember eszményének az antik herossal való kapcsolatát igazi barokk módon szemlélteti az a lakodalmi köszöntő vers, amelyet 1760-ban Zoványi György írt Báró Kemény Simon és Wesselényi Polixena esküvőjére; a „költő” versének végevárhatatlanul hosszú címében a vőlegényt „Virtussaira nézve Krónikák’ örök Ditséreteit Erdemlő Hazánk’ köz-javára Született *Ifju Uri Héros*”-nak nevezi, a menyasszonyt meg „Palmás virtusokkal fénylő, Momustól is Megditsérendő Tiszta Erkölsű *Ifju Uri Heroína*”-nak tiszteli (Muz. Törzs. 1760). — Ez az *Uri Heroína* már nem a Holofernes-ölő Juditok hősi magatartásában jelenik meg, hanem az *úri ember* méltó párja, akit műveltség, finom elme ékesít; így is jellemzi őt a versszerző, mondván: „Tanult ugyan-is Ez Szent Theológiát, Tanulta bővséggel a’ Philosophiat, Tud böltsen eleget régi Historiát Tud ha kívántatik *tréfás Politia*”. Ime, a *politia*, a francia *politesse* latinja világosan utal a *dámá* ra, a *gavallér*-nak társaságbeli egyértékésére. Ez a *dáma* szó, mely a németeknél már a 16. század első felében járatos⁷, nálunk sem Csokonainál bukkan fel először (Dorottya vagyis a *dámák* diadalma a fárságon), hanem már száz esztendővel előbb beszél Bethlen Miklós „hét igen szép ifjú *úri dámá*”-ról (Önélet. I. 319); ettől fogva aztán sokszor esik szó levelekben „nagy Kavallérok és czifra Dámák”-ról (KazLev. 1:42, 1783-ból). A *dámá*-nak magyar ajkon való megjelenésével egy időben találkozunk az *úri asszony* emlegetésével: A’ Méltóságos Gróf *Uri Ifju Asszony* Banffi Kristina (IrodKözl. 18:67, 1718-ból); Méltóságos Bánffi Kata *Uri Asszony* ó Nagysága (uo.) Nagy Titulusokkal nevezetes Méltóságos Bethlen familiából való nagy gróff *Uri Asszonytól*, Méltóságos Bethlen Kalára *Uri Asszonytól* (uo.).

A 18. század közepéig mind jobban bővül ennek a jelzőnek használata s olyan gyorsan futja meg pályáját, hogy három emberöltővel a felbukkanása után már mint nemcsak személyeknek járó dísz, porban csúszó alázatosság kifejezője lesz. Már az 1690-es években kezdenek az úri emberek *úri személyéről* *úri ajánlása*-ról beszélni: Méltóztassék... magát is *úri személye* szerint közinkben megalázni (Abauj rendei Perényi főispánnak, TörtTár. 1896. évf. 711, 1693-ból). Ngodnak is méltóságos *úri személyét* s kegyes gratiáját s favorát... előttem viselvén (Perényi Imre Gróf Csáky Istvánnak, uo. 1896. évf. 712, 1699-ből). II. Rákoczi Ferencnek *úri hívei* vannak: Az fejérvári házak reparatiójában Kd legyen industriusus egyetértvén gróf Telekv Mihály *úri hiviünkkel* (Radvánszky Jánosnak, uo. 1906. évf. 212, 1704-ből). Sőt *úri* lesz egyszerre minden, ami az úri ember személyével összefügg; egy meghalt úri asszony „*keserves Uri férjé*”-ről beszélnek (IrodKözl. 18:68, 1718-ból), a címzettnek *uri* gráciájába ajánlják magukat, *úri válaszá*t várják, megköszönik *uri levelét*; Kgd *uri gratiajában* magamat alázatosan recommendálván, maradok élttem fottáig Kgd alázatos szolgája (Klein J. Rimay Jánosnak

⁷ Schramm i. m. 59. l.

TörtTár. 1906. évf. 201, 1704-ből). Ezzel ajánlom magamat Nagyságod megtapasztalt *uri gratiájába* (Bay F. Kemény Simonnak KemOkm. 192, 1709-ből). Bizom is Kglmetek Attyafiságos *Úri jóakarattjába* (Ilosvai Mária, MuzTörzs. 1730). Ajánlom magamat *úri becses indulataiba* (Kaz. Király Pálnak Lev. 1:453, 1789-ből). *Úri levelét* az két hordó borral együtt illendő becsülettel vettem (TörtTár. 1880. évf. 393, 1709-ből) Kd *úri levelét* alázatosan vettem (uo. 1885. évf. 388, 1712-ből). *Uri érdemes leveleit* vettem minden illendőséggel (KazLev. 2:165, 1791-ből.) *Betses Uri Levele* az Úrnak Tábla Biró Urnak (uo. 2:479, 1802-ből). *Becsés és igen kedves uri Levele* (uo. 13:258, 1815-ből), *Uri válaszsát* elvárom (Ilosvai M., MuzTörzs. 1730.)

Végül már az úri embernek nemcsak a háza, fáradtsága lesz úri, hanem a keze is, amelyet a 18. század közepe táján kezdenek nálunk levélben csókolni: Az ő illy véletlen szomorú Halálán gyászba borult *Uri nagy Bánffi Ház* (IrodKözl. 18:68, 1718-ből). Az Urra Eötsim Uramra és az egész *Attyafiu Uri Házára* (Rajcsányi Ádám Zerdahelyi Imrének, MuzTörzs. 1746). A Tekintetes Urat *Uri házával* együtt tiszta szívből invitályuk (KazLev. 13:293, 1815-ből). *Uri faradcsagat* Ngos Generalisom hálaadással fogja venni (Kiss János, MuzTörzs. 1750). Consiliariusné Aszszonyom nénnvének *Uri kezeit tsokolom* (Zerdahelyi Sándor, MuzTörzs. 1765). Tettes Nagy jó Aszonyomnak, én Társomal együtt alázatossággal *tsokolvan Tettes Uri kezeit*. *Uri angyalkát* ő szent Felsége éltesse (Ondruss Sándor Kubinyi Gaspárnak, MuzTörzs. 1765). A „tekintetes úri kezei” meg az „úri angyalka” a legmagasabb foka annak az alázatos udvariasságnak, amelyet e jelzővel kifejeztek; valóban, e kortól fogva, bár társadalmilag egyre terjed, bizonyos józanságot tapasztalunk az *úri* jelző használatában, talán azt a józanságot, amelyet a rokokó a barokkal szemben, hasonló szellemi tartalom mellett is jelent.⁸

Az *úri* jelző lassú haldoklása a 19. század első tizedeitől fogva figyelhető meg; ekkor kezd eltűnni legműveltebbjeink, a magyar írók és költők ajkáról, s hogy Kisfaludya Sándor még 1834-ben is Fáy Anbrásnak „becses Uri levelé-”ről szól (IrodKözl. 19:243), azt költőnknek életviszonyai magyarázzák.

E jelző eltűnésének okait más összefüggésben majd később fogom vizsgálni. Most csak annyit, hogy túlélte a szabadságharcot, sőt még most sem halt meg egészen; régi nemesi kuriák tájékán itt-ott még meghúzódik és magamat is valabogy a száz esztendővel ezelőtt lettűnt világ hangulatába ragadott nemrég egy felvidéki udvarházban kelt néhány soros levél, amely *úri barátság-omra* hivatkozik.

⁸ Herbert Cysarz Deutsche Barockdichtung 275. l. Fr. Schürr: Barock, Klassizismus und Rokoko in der frz. Literatur 36. l.

SZÓKEZDŐ MÁSSALHANGZÓCSOPORTOK.

Írta Prohászka János.

Szarvas Gábor a *trágya* szó etimológiájával kapcsolatban utal arra a közismert megállapításra, hogy „szó elején két mássalhangzó eredeti magyar szóban nem állhat: két mássalhangzóval kezdődő szavaink tehát idegen eredetűek, mint: *préda, krajcár, tréfa, drága, gréta, trágya*“. (Nyr. 12:155.) S hogy e jelenséget már régesrégén fölismerték, arra vonatkozóan idézi Molnár Albert grammatikájából e tanítást: „A duabus consonis nulla incipit vox Ungarica.“ (Corp. Gramm. 122.) Geleji Katona István is azt írja: „Valamellyek két consonansokon kezdetnek, inkább mind idegen szók. Mint *spék, spitz; préda, proba* etc. (l. NyF. 30:16.).

Egyetlen magyar nyelvtenből sem hiányzik ez a megállapítás. Nem is hiányozhat, mert e jelenség annyira jellemző nyelvünkre, hogy pl. Vámbéry a török-magyar nyelvrokonság bizonyítására is fölhasználja, amikor azt írja, hogy míg az ugor nyelvek „némelyikénél“ kettős mássalhangzók fordulnak elő szókezdőkül, addig ez „a török és magyar nyelvek terén hallatlan, sőt egyáltalában lehetetlen“, „olyan szavakat, mint *krandaš, tran, pran* stb., melyeket Budenz mordvin közleményeiben felemlít, a török vagy magyar nem tud kimondani, mert kettős consonanssal kezdődő szavak az utóbb emített népek nyelvében sohasem fordulnak elő.“ (id. Munkácsi, Nyr. 11:553.) Simonyi is az urálaltaji nyelvrokonság bizonyítékául hozza föl ezt a jelenséget: „Az urálaltaji nyelvek eredeti szavai egyszerű mássalhangzón kezdődnek, sohasem két vagy három mássalhangzón, mint pl. annyi sok indógermán szó“ (MNYelv² 61.).

Szótáraink forgatása közben aránylag nem nagyon sok két mássalhangzón kezdődő szót találunk s ezek kivétel nélkül vagy idegen eredetűek — mint az idézett grammatikusok is mondják — vagy hangutánzók.¹ Hogy nyelvünkben a nagyon sok jövevényszó mellett is aránylag nem nagyon sok ez a szókezdet, onnan van, hogy a jövevények túlnyomórészt változáson mentek át szókezdő mássalhangzó-csoportoknak kiejtésbeli könnyítése végett. Főképp szláv jövevényszavainknál volt erre szükség, — mert a szláv nyelvekben sok a két és több mássalhangzós szókezdet,² — de megtörtént e könnyítés a német és olasz-latin jövevényeknél is. Ezek a könnyítések háromfélék: 1. a két mássalhangzó egyikét elhagyja a magyar: *csorba, csuka; cérna, sógor* stb., 2. a két mássalhangzó elé egy magánhangzót tesz: *asztal, asztag; istráng; iskola, istálló* stb., 3. a két mássalhangzó közé egy magánhangzót tesz: *barát, ganaj, giliszta; garas, perec; palánta* stb. (l. TMNy. 174. s köv. 1.; a járulékmagánhangzók szerepét azonkívül Simonyi M. NYelv 246.).

¹ A mordvinban ezen kívül hangsúlytalan szókezdetelrövidülései is lehetnek *fkä, ftal*; vö. Simonyi MNYelv² 61.

² Egyáltalán sok a mássalhangzó-csoport minden szláv nyelvben, vö. Leskien: Grammatik der serbo-kroatischen Sprache I. 42. (id. Nytud. 5:226.).

De azért változatlan szókezdetűek is elég szép számmal meghonosultak (l. szótárainkat). Molnár Albert is megemlíti az idézett helyen az *i-skola*, *a-sztal*, *kalász*, *király-félék* mellett változatlan szókezdettel maradt néhány idegen szót: *trombita*, *tréfa*, *struzmadár*. S érdekes, hogy míg egyes vidékek nyelvjárása ezeken a meghonosodott s a köznyelvben általánosan járatos szavakon is végrehajtja a kiejtésbeli könnyítést, addig más — főképp idegen nyelvekkel érintkező — vidékeken még a köznyelvinél is szaporábbak az ilyen szókezdetek. Így torlódás nélküliek az ilyen szók pl. a csíkszentdomokosi nyj.-ban: *pelé* (pléh), *polojbász*, *karajcár*, *Kirisztus*, *poróbál*, *derága* stb. (NyF. 9:23); Kemenesalja nyelvében: *firissen*, *pèle* (pléh: zár), *karajcár*, *kovárté*, *kurumpi*, *pélébános*, *pérés*, *sováb*, *dérágo*, *gérádics*, *kélázli* (pohár) stb. (NyF. 33:9); *firiss*, *karajcár*, *kovártié*, *géráblo* stb. (Pápavidék NyF. 17:11); de egyebütt is. Leggyakrabban az s hang marad el a torlódás elkerülésére; pl. *katuja*, *trimfi*, *trázso*, *párgo*, *pöröl* (Torda, NyF. 32:21); *pag'ét* (spagét), *paiz*, *p^uórhelt* (Pápavidék, NyF. 17:11); *pagét*, *pörünyi*, *pórhel*, *Varc* (l. Schwarc) stb. (Kemenesalja, NyF. 33:9); *katula*,³ *panyóviaszk*, *pekulál* (Jászszág), *trucmadár*, *trázsal* (Szombathely vid., Simonyi adatai), „pongyázott díszítés“ (Értesítő, az Ethn. mell. 1916:81), *pórol* (NyF. 47:58), *pic* (MTsz.); de más hang is elmaradhat: *seft*, *lavér* (klavier, Tiszaszentimre, Nyr. 8:526), [k]lastrom (Szombathely vid.) stb.

Egyes vidékeken ellenben egyáltalán nem idegenkedik a magyarság a szókezdő mássalhangzó-torlódástól. Így pl. Rozsnyó vidékén ilyen szókat is használnak: *spleh* (pizok), *sztrikog* (locsol), *sztrapacska* (krumplis tészta) stb. Ezek újabb keletű s helyi jelentőségű meghonosult tót szók (vö. NyF. 19:3). Már Greguss Á. közölt ugyancsak Rozsnyóról ilyeneket: *skuli*, *slego*, *slobrik*, *spleh*, *sprencel*, *szmerkog*, *sztrikog* (Nyr. 8:566). Albert János a gömöri tájszólásról írja: „Tájszólásunk ki tud ejteni két mássalhangzót a szó elején, kivált a Sajó mentén: *trágyá*, *tréfá*, *trocká*, *slego*, *slobrik*, *spirka*, *szmidos*“ (18:454). Zolnai pedig a mátyusföldi nyelvjárásból ilyeneket említ: *slampett*, *szlimácsek*, *strózsák* (19:505). Ugyanilyenek a tordai nyelvjárásból: *placsinta*, *drót*, *gróf*, *grádics*, *plajbász*, *flintyika*, *flangéroz*, *strapa* stb. (NyF. 32:21); az adavidéki nyelvjárásból: *drimbol*, *slattyog*, *kratyog*, *spúlui*, *slajer*, *kvárté*, *sparhet*, *platni*, *spécia*, *prádé*, *gréta* (NyF. 37:8); a balatonfelvidéki népnyelvből: *grádics*, *spongya*, *sróf*, *drótszög*, *steszli*, *grifli*, *gréta* (NyF. 40:20).

Néha népünk az ilyen idegen hangalakot még ott is alkalmazza, ahol eredetileg nincs helye, például *forspont* helyett *frosponot*, *pankrót* helyett *plankrót*, *trappba* helyett *strabba*, *bibic* helyett *klébicet* is ejt.⁴ A Berettyónak eredeti magyar neve van (*Berekjó*) s mégis idegenszerű ejtése támadt: *Brittyó* (Szilágy m. Nyr. 6:473). Sőt Tatáról a vörösbeget vagy pirokot jelentő *sivityü*,

³ Így Csokonainál is: „Maga beléüle egy nagy katulába“ Dor. II.

⁴ Bogyzislórlól még ilyeneket is közöltek: *prancsolat*, *tremtés* (Nyr. 3:48).

sivöltyű helyett 1841-ben két gyűjtő is *svityű*, *svétyű* alakot közölt.⁵ — Sok szokatlan hangcsoport van idegen eredetű helyneveinkben, még affélék is, mint *Pszota* (Nógrád m.), *Psztrina* (Sáros), *Ptruigy* (Szabolcs), *Ptruksa* (Ung; 1. 1898-i Helységnévtár).⁶

Az idegen eredetűek mellett elég szép számmal vannak több mássalhangzón kezdődő *hangutánzó* szavaink is. Egyet Molnár Albert is említ az idézett helyen: „*Ptruisszentés*, *sternutatio*, *pro qua quidam tantum püssszentés* vel *püssszentés* scribunt.” Ebben a szóban szokatlan és a magyar fülnek nagyon is furcsa a *ptr* hangcsoport, de MA. és PP. szótárában a *ptrüsszentek*, *ptrüsszögés* mellett még furcsább hangalakok is vannak: *trpüsszentec* *sternuto*, *trpüsszentés* *sternutatio*, vö. NySz. (Cal.-ban: *prüsszögök*, *prüsszögés*), 1. *gannio*, *gannitio* alatt). Ugyanígyen hallatlan hangcsoportot jegyeztek fel a Székelyföldről: *ptrüsszent*, *ptrüsszköl*, *ptrüsszög*, Arad megyéből pedig megint: *ptrüsszent*, *ptrüsszög*, *ptrüsszköl* (MTsz.), míg a ma legjáratosabb alakok: *tüsszent*, *trüsszent*, *prüsszent*, s itt-ott még *püsszent*, *püsszög* (Biharból még *ptüssszeg* és — amit a MTsz. nem idéz — Csikból: *ptüsszög*, *ptüsszen*, *ptüsszent*; vö. kisorosz *pčychaty* id. Bern. 165; Simonyitól kapott adatok). — A *ptr* szokatlan hangcsoporttal kezdődnek még: „*pthrüssógetés*” és „*ptrössogatás*” (?), 1. NySz. *pisogatás*, (a. m. csetentés); *ptrünnyög* Nyr. 5:85 (ez nincs meg a MTsz.-ban); *ptró*, *ptrü*, *tprücsi*, *prü*, *prücsi*, *trücs*, *trücs* marhahajtó szók (HO. 126–7). Vö. még alább: *ptrücsök* és *tprücsög*.

De van sok *hangutánzó* szavunk is, különféle mássalhangzó-csoportokkal, bár nagy részük nem köznyelvi, csak nyelvjárási alak (vö. MTsz.): *brekeg* (közny.), *brizgál* (1. Nyr. 22:419), *brúgat*, *bruncsog*; *drifinyál*; *freccsent*, *freccskel*; *glogál*, *glütyüz* (?), *hrákog* (=krákog); — de legtöbb van *kr*, *kl*, *tr*, *pr*, *pl* szókezdettel: *krahol*, *krahos*, *krákog*, *krapog*, *krantyog*, *krasnyog*, *krikog*, *krunkog*, *kruncog*, *krúgat*; *klapál*, *klasnya*, *klepa-füli*, *klínk-klankoz*; *tratvog*, *trotty*, *trottyos*, *trettyös*, *tritty-trotty*, *trottykol*, *trottyan* stb., *tropotyá*, *tropotyál*; *pröhöl* (?), *prükzik*, *platty*, *plattyan*, *plattyog*, *plötyögös*, *plötyöng*, *plücsköl*, *plünnyög*.

Hangutánzó, de egyúttal idegen eredetű a *prücsök*, *trücsök*, melynek *ptrücsök*, sőt *tprücsök* alakját is közlik (1. MTsz. *trücsök*, *prücsök*; *ptröcsök* Major szót, NySz.; a *tprücsök* alakot használja Dugonics is Példab. 1:80, 199, 2:167), s melynek viszont rövidített alakjai: *tücsök*, *pücsök* s ezek közül *tücsök* a legjáratosabb irodalmi alak, bár Barna Ferdinánd azt mondja: „*ptrücsök*, *ptrüsszent*, nem *tücsök*, *tüsszent*, mint az újabbak nagy bölcsőn tudni akarják” (A hangsúly a magyar nyelvben 16). Hogy a *tücsök* neve szláv eredetű, már Verancsics és Leschka észrevette, mert valamennyi szláv nyelvben hasonló, bár más hanggal kezdődő alakja van: *čvrček*, *čvrčak*, *čvrčok* stb. S ott megvan az alapul szolgáló

⁵ Simonyi adatai. Neki köszönhetek e cikkemben sok egyéb adatot is, valamint a buzdítást is a megírására.

⁶ Az utóbbi helységben született Jakab Ferenc, a földműves költő: „*Pruksa* községben vagyok, itt születtem” Figyelő 1880:148.

hangutánzó ige is: szlov. *čvrčati*, zirpen stb. (Simonyitól kapott adatok.).

A felsorolt MTsz.-beli szókezdő hangcsoportok mellett fölemlíthetjük még az *fl*, *fr*, *gl*, *gr*, *sr* csoportokat, mint igen járatosakat: *flanél*, *flangéroz*, *flaszteroz*, *flüder*, *flink-flank*, *flastrom*, *flaska*, *flaskó*, *flóta*; *triss*, *frakk*, *franc*, *fraj(la)*, *frász*, *frizura*, *fruska*, *früstök*, *fránya*, *frengál*, *fritt* (e. h. kvitt); *gléda*, *glicsu*, *gluga*, *glongál*; *grácia*, *gránic*, *gríz*, *gróf*, *gracka*, *grènya*, *grib*, *grifinc*, *grulya*; *sróf*, *srágla*, *srég* stb. Ezek közül is sok járatos könnyítéssel, mint: *firiss*, *géléda*, *gérácia*, *géróf* és *goróf*, *saráglya* (*saroglya*). — A háborúban igen elterjedt a *srapnel* szó, mely a népnél *snapler*, *saprel* alakúvá lett.

VOLTAKÉPPEN KIRÓL VAN SZÓ?

Irta Kőrösi Sándor.

I. Napilapjainkból. (Személyi hírek, házasság, elhalálozás.)

1. „Öngyilkos lett K. Elemér, a gyapjúmosógyár vezérigazgatójának orvoslánya.” Ezt hirdette öklömnyi kövér betűkkel valamikor a múlt hónapokban egy déli lapunk vezércikke.

— Ejnye, ejnye! — gondolom magamban, kissé megdöbbenve — K. E. öngyilkos lett? De ki is az a K. Elemér? Újra megnézem az elolvasott mondatot. Ott áll: „a gyapjúmosógyár vezérigazgatójának orvoslánya”. A leányt K. Elemérnek hívták? Furcsa!

Jobban megfontolva a dolgot, rájövök a következőkre: Valószínű, hogy egy tragikus sorsú úrlányról van szó, aki egy gyár vezérigazgatójának nagy reményekre jogosító gyermeke lehetett, de az idézett mondat rosszul van megszerkesztve, és valószínűleg ezért nem értettem meg mindjárt, kiről is szól voltaképpen a szomorú hír. Helyesen így szólna a mondat: Öngyilkos lett Elemérnek, a gyapjúmosógyár vezérigazgatójának orvoslánya.

2. „Sipőcz Jenő dr. polgármester ma reggel kezdte meg nyári szabadságát. Hivataltitkára, Sz. Pál dr. tanácsjegyző...” (Reggeli Lapok VII. 14.) Itt félbeszakítottam az olvasást. Elgondolkoztam. Mi az a hivataltitkár? Bizonyára hivatalbeli titkár, mert hogy a magasállású tisztviselőknek magántitkáruk is szokott lenni. De Sz. dr. nem magántitkár, hanem a székesfővárosi tanácsjegyzők egyike, aki hivatalos ügyekben a polgármester helyett a hivatalos akták körül felmerülő teendőket végzi. No, már most kíváncsi vagyok, mit csinál majd Sz. Pál dr. úr a polgármester távolléte alatt. Olvassuk tovább a rövid tudósítást: „...kíséretében ma délelőtti 7 órakor hatheti üdülésre elutazott a fővárosból.”

Ismét megjártam! Tehát nem is Sz. Pál dr. tanácsjegyzőről van szó, hanem még mindig a polgármesterről. Helyes! De hát miért nem írják akkor lapjaink értelmesen: Hivatalbeli titkáranak, Sz. Pál dr. tanácsjegyzőnek kíséretében... hatheti üdülésre elutazott? Avagy nem arra való a hírlapírás, hogy az olvasó megértse, amit a lap közölni akar?

3. „Dr. Papp József, az ügyvédi kamara elnökének felolvasása.” (Rádió Újság, XII. 30.)

Helyesen: Dr. Papp József-nek, az ügyvédi kamara elnökének felolvasása.

4. „Dr. P. S., a szerb külügyminisztérium sajtófőnökének meghívására este érkeztem Belgrádba.” (Egy déli lapunk karácsonyi száma.)

Helyesen: Dr. P. S.-nak, a szerb külügyminisztérium sajtófőnökének meghívására utaztam Belgrádba. Este érkeztem meg.

5. „Cs. G. dr. nyug. városi tisztifőorvos, édesatyja, a kecskeméti református kollégium volt igazgatója emlékére harmincmillió koronás ifjúság-segítő alapítványt tett.”

Ez is olyan mondat, hogy egyszeri elolvasás nem elégséges a megértésére. Még egyszer el kell olvasnunk, míg megértjük, hogy itt a fiui kegyelet tisztelte meg édes atyjának, a kollégium volt igazgatójának emlékét a szép alapítvánnyal.

6. „F. A., kiváló író társunk, a Kereskedők Lapja fővárosi rovatvezetőjének fia, Gyula, vasárnap tartotta esküvőjét B. Ilonkával.” (Reggeli Lapok.) Az ilyen himenhiért a legtöbb olvasó csak futólag szemléli meg, vagyis csak az elejére és a végére vet egy-egy pillantást. Így aztán az a gondolat támad benne, hogy kiváló író társunk, F. A. ünnepelte B. Ilonkával való egybekelését. Pedig nem is ő, hanem a fia, Gyula, a boldog vőlegény. Az olvasót a lap a tévedéstől könnyen megóvhatja, ha a híreस्कét a magyar mondatban törvényének megfelelően így szerkeszti meg: F. A.-nak, kiváló író társunknak, a Kereskedők Lapja fővárosi rovatvezetőjének fia ...

7. „De la Voulx gróf, a francia légügyi hivatal főnökének kényszerleszállása Pestszentlőrinc határában.”

Helyesen: De la V. grófnak, a francia l. ü. hivatal főnökének ... Vagy így is írhatta volna; De la Voulx gróf, francia légügyi hivatali főnöknek. — Itt az a névelő elhagyásával az illetőnek hivatalos címe simul az értelmezett szóhoz.

8. „Nagyon szemébe ötlött például mindenkinek Lunacsarszki, a közoktatásügyi népbiztos feleségének eleganciája.”

Eleinte azt hinnék, hogy Lunacsarszki, a szovjet közoktatásügyi népbiztos, ötlött mindenkinek szemébe, pedig nem ő, hanem a feleségének szép termete, bájos arca és drága, rendkívül elegáns ruházata tűnt fel a közönségnek.

Nem támadhatott volna kétség az olvasóban, ha a tudosítás fordítója úgy, mint az előbbi példára vonatkozólag megjegyeztem, a névelő elhagyásával szerkesztette volna meg a mondatot, így: Lunacsarszki, orosz közoktatásügyi népbiztos feleségének ...

II. Regényfordítók vagy tudományos írók homályos mondatairól.

A -nak, -nek rag időszertűlen elhagyása nemcsak újságaink személyi híreinek megértését nehezíti meg. Előfordul ez a hiba egyebütt is, különösen tudományos íróinknál és idegen regények fordítóinál: pl. „Az Arktúrusz, a Göncöl szekere rúdjának meghosszabításában levő, ez a gyönyörűen szikrázó fényes csillagnak a távola százhatvan fényév.” (A mindenség határai.) Ez a mondat, így amint van, teljesen értelmetlen. Helyreigazíthatjuk, ha a birtokos jelzőhöz odatesszük a hiányzó -nak, -nek ragot a következőképpen: „Az Arktúrusznak, a Göncölseker rúdja meghosszabításában levő, gyönyörűen szikrázó, fényes csillagnak a távola százhatvan fényév.”

Lássunk egy-két példát a regényfordítások tömkelegéből is:

„Miall, a szent férfiú tanácsát követvén, Alka sziget lakói igyekeztek kiűzni a babonákat.” (Anatole France, A pinguinek szigete 71. l.) Ez az értelmetlen mondat érthetővé válik, ha kitesszük a hiányzó birtokos ragokat: Mialnak, a szent férfiúnak tanácsát követvén, Alka sziget lakói mindenekelőtt azon voltak, hogy a babonát kiűzzék.

„Donillar tisztelendő atya, lelki igazgatója, utasítására a tiszteletreméltó Vivier des Muréens admirális Szent Orberose-nak szentelte a flotta legénységét.” (U.o. 271. l.) Helyesbítve: Donillar tisztelendő atyának, lelki igazgatójának utasítására a tiszteletreméltó V. d. M. admirális . . .

III. A birtokos jelző ragjának elhagyásáról.

Ezek után nem lesz nehéz megállapítanunk, mi az oka annak, hogy oly sűrűn megismétlődik nyomtatványainkban az a stiláris hiba, melyre mostani példáinkban rámutattunk. Úgy látszik, két nyelvtani szabály keresztezi itt egymás útját. Egyik az, hogy a birtokost nagyon gyakran rag nélkül mondhatjuk, ha a birtokos jelző a birtok előtt áll; pl. *A dámák(—) diadala a farsangon, Himfy(—) szerelmei, Zalán(—) futása, Szülőföldem(—) szép határa, Anyám(—) tyúkjá, Keve(—) háza, Toldi(—) szerelme*. A másik ellenben úgy szól, hogy az értelmező megegyezik számra és esetre nézve az értelmezett szóval; pl. *Veszek neked eszímá, pirosat, üttetek rá palhót, csinosat*. — Mátyásban, az igazságosban, Zrinyi felismerte a jó királynak azokat a tulajdonságait, melyeket ideáljától, a nemzetmegváltó vezértől, a nagy Machiavelli követel.

Ez a két, egymást keresztező nyelvtani szabály az oka annak, hogy még Jókaiiban is találunk — nagy elvértve — ilyen nem eléggé értelmes mondatot: „Mikor megkeresztelték, keresztapja a cár neve után *Nikolajevics Iván* nevet kapott.” (Görög tűz, II. köt. 82. l.) Itt bizony nem világos, ki kapta a Nikolajevics nevet. A keresztapja-e vagy talán más valaki? Ha azonban tudjuk, hogy a mondatban értelmezővel van dolgunk és ilyen esetekben az szokta a zavart előidézni, hogy nincs kitéve az értelmezettnek ragja, vagy talán az értelmező is rag nélkül szűkülöködik, könnyen helyreállíthatjuk a mondat világos értelmét: Mikor megkeresztelték, keresztapjának, a cárnak neve után Nikolajevics Iván nevet kapott.

Helyes tehát, ha elkerüljük a *-nak, -nek* rag gyakori ismétlődését. Helyes, hogy ilyen esetekben az egymásután következő birtokosok közül csak az utolsóhoz függesztjük oda a birtokos jelző ragját; pl. *A tiszteletes(—) két pej csikájának* jökedvű abrakolója. (Pet.)

De nem helyes, ha ezt az elvet akkor is alkalmazzuk, mikor a birtokos jelzőnek értelmezője van; pl. „Elkészítette Árpádnak, a honfoglaló hős vezérnek márványszobrát”. Itt nem hagyhatom el a *-nak, -nek* ragokat. Nem mondhatjuk: *Blkésztette Árpád a honfoglaló hős vezérnek márványszobrát*. A jámbor olvasó, ha csak ezt az utóbbi mondatot hallaná, bajosan találná ki, mit akar a szerző mondani.

Gondos stilsztáink, régiek és újak egyaránt jól ismerik és híven követik is ezt a tilalmazó szabályt. Így az 1584. évi, időjóslatot is tartalmazó Kalendárium címlapján ezt olvassuk: „Magyarra fordíttatott Szlovákusz Péter mesternek, krakkai asztrológusnak írásából”. Beöthy Zsolt Irodalomtörténete II. kötetének 131. lapján pedig egy idevágó, értelmezős mondat így hangzik: „Gróf Teleki József erdélyi kormányzónak, az akadémia első elnökének tizenkét kötetre tervezett nagy munkája . . .”

Bátran felállíthatjuk tehát az idézett két nyelvtani szabály mellé harmadikul a következő tilalmat: Ha a birtokos jelzőnek értelmezője van, akkor nem tanácsos a *-nak, -nek* ragot elhagyni. Ezt a szabályt különben alaposságra törekvő nyelv-tanaink régtől fogva hirdetik.

b) -t nélkül: *cheter* Schl. Szój., *csötör* MA., *cseter* (Szatmár m., Bereg m., Székelyföld), *csetër* (Hétfalú), *csëlër* (Székelyföld) MTsz. 'quadrans; fertály, valaminek negyed része' PP.; 'quarta pars pecudis mactatae; viertel des geschlachteten viehes' OkiSz.; 'modius; ein kornmass, scheffel' MA., 'cantharius' Schl. Szój.; 'hosszú fahasáb (négy v. többfelé hasított fatönknek egy hasábjá)' ; 'kerülete v. vastagsága (átmérője) vmely kerek tárgynak' MTsz. A -t-s alak eredetiségét bizonyítják az átadó szláv nyelvek (vö. egyh. szl. *četrnati* 'quarta pars alicuius rei; ein getreidemass' EtSz.). Föltűnő, hogy éppen a legrégebbi, a Schl. Szój.-beli adatban már nincs meg a -t, pedig MA.-on kívül a többi régi adatban megvan.⁶ — Ide tartozik továbbá: *bibas* 'együgyű, ügyetlen, ügyefogyott, ostoba', melynek eredetibb *bibaszt* alakja nemcsak a dunántúli és a palóc nyelvjárásokban fordul elő, hanem már Kónyiné is (Nyr. 46:26). Valószínűleg ez is szláv szó; vö. szlovén *bēbast* 'töpelhaft, dumm' EtSz. — Olasz eredetű ellenben a *posztpász* (Apor MNy. 1:260), *poszpászi* 'konfekt, nachtisch'; 'csemege' (Ballagi), mely már Csokonainál is megvan. Ugyancsak Csokonaiból idézi Simonyi a rövidebb *posztpász* alakot, mely lakodalmi mondókákban is előfordul: *posztpász* Kálmány Koszoruk MTsz., *poszpász* Jászapáti Nyr. 27:176; Vácon (NyF. 10:62) a *poszpász* 'bodag, bukta, sütemény' jelentésben ismeretes. A szó eredetije az olasz *pospasto* 'nachspeise, nachtisch' (< latin *post-pastus* 'utóétel').

Egymás mellett van *rászt* MA. (alakv. *razth* 1400 kör. MNy. 17:28, *razt* 1531 42 MNy. 17:28, Frankovics 1588, *rasz*t Melius NySz.) és *rász* (Krakkói kalendárium 1573 NySz., *raz* 1531—42 MNy. 17:28) 'lépkórság, milzsucht, splenis tumor, splenicus'.

Spárherd. Alakváltozatai: a) *parhert* Borsod m. MTsz. *púorhelt* Pápa vid. NyF. 17:11, *pórher*t, *sporhelt* Vas m., *sporhelyt* Érsekújvár, *spórhelt* Tata vid., Rábaköz, *sporhed* Somogy m., *sparkét* Abaúj m., *sparhét* Palócság; — b) *sparhel* Baranya m., *spórhel* Mátyusföldre, Közép-Baranya, Nyitra m., Eszék vid., Háromszék m., *spórhej* Háromszék m., *porhely*, *porhel*, *pórhel* Komárom m., MTsz. 'takaréktűzhely' a német *sparherd*-ből. Lumtzer-Melich, Deutsche Ortsnamen u. Lehrwörter 241 szerint a második csoportbeliek *t*-je azért tűnt el, mert a *tűzhel*(y) hatása alatt a *spárherd* második részében is a *hely* szót érezték. Én azt hiszem, hogy ez a föltevés csak akkor volna helyes, ha a *spárherd*-et is összetételnek érezték volna, ez azonban nemcsak azért nem valószínű, mert az első rész is meglehetősen eltorzult, de maga a *tűzhely* is bajosan hathatott rá, mert a nyelvjárásokban a *tűzhely* elhomályosodott összetétellé vált (*tűszej*, *tűszely*), melyben nem érezték már a *hely* szót. Véleményem szerint inkább arra gondolhatunk, hogy a *t* véget tárgy-

ragnak vett *t* elvonásával magyarázza Simonyi (a német *Spagat*-ból; az *r* nézetem szerint a *spárga* növénynevből került bele). Ilyen továbbá a *szódabikarbona* (Nyr. 57:18) a *soda-bicarbonat*-ból; egy szegedi iparos *Mikszáth*-ot *Miksz*a úrnak nevezte (Nyr. 57:96), katonáink a háborúban *haránga* nevet adtak a *harántgát*-nak (MNy. 12:335), *fagyap*-nak hívták a *fagyapót*-ot (uo. 24:200). Az utolsó néhány évben is támadt egy ilyen szó. A Budapesti Székesfővárosi Közlekedési Részvénytársaság rövidített neve *BSzKRT*, melyet mindenki *beszkár*-nak ejt, mert a *beszkárt*-ot már tárgyesetnek érzik. (Erdekes a következő adat: Azt az összeget, amellyel a *BSzKRT* a főváros háztartásához hozzájárul, háromszorosára emelik fel és kötelezzék a *BSzKRT*... MHirl. 1928:23. Az első *BSzKRT* alanyeset, a második tárgy.)

⁵ Fordította ennek a *mecsel* 'mécs' (Sopron m.), *meszel* 'mész' (Dráva mell., Baranya m., Pest m., Jászság, Kunmajsza, Bács m., Bars és Hont m., Győr m.), melyekben a tárgyragos alak vált alanyesetté.

⁶ Simonyi (Nyr. 50:132) a *csetert* *t*-jét járulékhangnak tekinti.

ragnak érezték, s azután elvonták a *sparhel* stb. alapszót. Ilyen esetek a következő német jövevényszók is: *alabár* Márton 1807 ~ *alabárt* Leschka, *halaparth* (1581) OklSz., *hellempart* MA³. PP ~ *alabard* (1605) OklSz. Gyöngy-tör. *alabárd* (Comenius, Gyöngyösi), *halabárd* (Comenius, Pethő), *hellebárd* (Melius) NySz. *hellebard* MA³. PP. < ném. *hellebarde*, *helmbarte*, *hallebarie*, *halleparte*, *hellepart*. Az EtSz. szerint a fenti német és az olasz *alabarda* alakok keveredéséből, valamint a *bárd* hatása alatt keletkeztek a magyar változatok. Nézetem szerint a szó alakjai magyarázhatók egyedül a németből is. Az *e* végű német szókból a magyarban a végűek lettek (pl. *hula* < *hülle*, *kanna* < *kanne*, *láda* < *lade*, *ráma* < *rame* stb. L. — Melich 301), a MTsz. közöl is egy 1839-ben Csongrád megyében följegyzett *halapárda* alakot. Ebből a 3. személyrag elvonása által keletkeztek a *d-t* végű változatok, az utóbbiakból vonódott el aztán — ha hiteles — a Márton-féle *alabár*. Szintén a tárgyrag elvonása útján lett a *fejrant*, *fejramt*, *fajront*-ból *fajron* = ném. *feierabend*. Ide tartozik továbbá a *ringlő*, melynek teljesebb alakjai *ringlőt*, *ringlotia* < ném. *ringlotte* < francia *reine claude*. Ebben is kétszeres elvonást vehetünk föl, mint az *alabárd*-ban.

A *batiszt* szó a XVIII. sz. végén s a XIX. sz. első felében még *batiz*, *batiz* alakban volt használatos (a ném. *batist*-ből, melynek eredetije a francia *batiste*). A szóvégi *z* ilyen analógiákon fejlődhetett: *az* ~ *aszt*, *ez* ~ *eszt*, *lemez* ~ *lemeszt*, *nemez* ~ *nemeszt* stb. — Némelyek szerint a német *Posament* átvétele a *paszomány*, melynek változatai: *paszamány*, *paszamán*, *pászmán*, *porsomány* NySz., *passaman* 1589, 1595 OklSz., *paszovány* (Pozsony) MTsz., de megvan *-t*-s véggel is: *paszamánt* NySz., *poszománt* (Székelyföld) MTsz., de az olaszban is *-t* nélkül van: *passamano*, Vel., Mil. *passaman* (Nyr. 14: 65). — *Pákosz* (Rimaszombat vid.), *pakosz* (Tiszadob), *pákosz* (Palócság) 1. 'kukta-természetű, torkoskodó, nyalánk'; 2. 'rendetlenkedő, kártevő' eredetileg *t*-végű volt (vö. *pákosztos*, *pakosztos* 1. 'ennivaló után kutató, kukta-természetű, torkoskodó, nyalánk'; 2. 'csintalan, szilaj, vásott, elkapott' MTsz., cseh *pakost* 'verkehrtheit' Miklosich Nyr. 11: 362. — Rendkívül érdekes a *pokla* szó története. Jelentése: 'tehénnek, kancának, kocának méhlepénye (secundinae)' (Sopron m., Balaton mell., Somogy m., Pest m., Szabolcs m., Torontál m., Székelyföld MTsz.), 'tehén v. nő magzattartója' (Heves m. NyF. 16: 23, 51; személyragokkal: *poklám*, *poklád*, *pokla* v. *poklája*). Berze Nagy János szerint (NyF. 16: 23) azonos a *pokol* szóval. A szónak Tseh Márton 1656-ból való „Lovak orvosságos megpróbált új könyvetskéje” c. művében *poklata* alakja van (MNY. 18: 209), ami megcáfolja ezt a nézetet. S most ugyanolyan esettel állunk szemben, mint a *beszéd* régi **besze* alakjánál, mely csak tárgyraggal van kimutatva (*bézet* BécsiK., MünchK.). A *beszéd* a szláv *besěda* szóból való, melynek először végső magánhangzóját hagyták el, mintha az a 3. személy ragja lenne, majd az előtte levő *d-t*, mintha 2. személyragos alak volna (vö. Nyr. 45: 155).⁷ A *poklata* alakból így lett először **poklát*, s ebből következett ki a mai *pokla* szót, mivel az előbbi alakot tárgyesetnek fogták föl. S ha valóban 3. szragos alaknak érzik Hevesben a *poklája* mellett a *pokla* alakot is, akkor egy harmadik elvonással állunk szemben, úgyhogy ugyanabban a szóban a 3. személy *-a* ragját kétszer is elhagyták.

Nagy vita volt az *egres* eredetének kérdésében. Budenz (NyK. 6: 30) az újszl. *agres*-ből, Balassa (Nyr. 16: 19) a szerb *greš*-ből, Melich (Nyr. 24: 376) a

⁷ Az általam idézett *jegenye*, *medve*, *rásza* szavakon kívül (már előttem így magyarázta Horgász Pál MNY. 12: 335) így keletkezett Szemkő Aladár szerint az abaújmegyei *barika* 'levert babák a kugli játékban, melyek az állva maradtak előtt hevernek', mely valószínűleg a *barikád*-ból való elvonás (Nyr. 41: 150).

szarvasi tót *jagriš*-ból, Szarvas Gábor (Nyr. 12:37) a német *agras*-ból, Asbóth Nyr. 26:113) az olasz *agresto*, dial. *agrest*-ből származtatta. Véleményem szerint legvalószínűbb a klat. *agrestia*-ból való átvétel, melyből az *egres* kétszeres elvonás után keletkezett. Először a szóvégi *-a* maradt el, mint 3. sz. birtokrag, majd pedig a *-t*, melyet tárgyragnak éreztek. Ugyanígy kell magyarázni a *pacsirla* régi *pacsir* alakját, melyre a Schlägli Szójegyzékben (*pachir*) s Calepinus szótárában (*patsir*) van adat, de az OklSz. is idéz 1509-ből egy *Pachyr* nevet.

Régi elvonás a *domika* 'pulmentum, túrós éték' MÁ. (vö. Calepinusnál: puls — *Pep*, *domikaturus*[!] *etek*), 'túrós leves, iusculum s. intritum casearium — eine Käs-Brühe von eingebrocktem Käs' PPB. NySz. MNy. 1:165, Székelyföld, *damika* Csik m. 'túrós leves' MTsz., *demika* CzF. Nyelvjárásainkban, főképp a palócságban még a teljes alak használatos (*demikát* Gömör m., Rimaszombat vid., Erdély, *demikát* Rozsnyó, *domikát* Abaúj m. MTsz. vö. tót *demikát*, *domikát* < oláh *demicát*, *demicát*, *dumicát* EtSz., Asbóth Nytud. 1:80, Gombocz, MNy. 1:165). — *Pászta* 'pars; teil' (1648 NySz.), 'tábla, szakasz' (szőlőnek egy táblája, szántóföldnek egy szakasza, melyet az aratók egyszeri fogásban keresztül aratnak)' (Kiskúnhalas, Kecskemét, Székelyföld MTsz.) eredetileg *t-re* végződött, mint a *posztátonként* 'szakaszonként' alakváltozat (Tiszadob MTsz.) bizonyítja. Szláv eredetije: egyh. szl. *postati* (szlovén *postát* 'die reihe der arbeiter; der teil, der von einer reihe arbeiter in einem ganzen durchgemacht wird,' szerb *postát* 'die reihe (bei der ernte), cseh-tót *postal'* 'ein strich acker, welchen die schnitter auf einmal umfassen' (Kassai, idézi Simai MNy. 1:379, Asbóth Nytud. 1:79, 4:158, Marianovics Milán = Simonyi Nyr. 39:251, másképp Melich MNy. 8:153). A szó mellékaljai: *posztágy* (Szabolcs m.), *pásztágy* ua. (Győr m.) (a *t ~ gy* hangváltozásra nézve vö. *korcovál ~ korcovágy*); valószínűleg ide tartozik még *pásznát* (Kemenesalja).

Nézetem szerint az *-asz* *-esz* deverbális névszóképző végző *-t*-jének lekopását is hasonlóképen kell magyaráznunk. A mai *válasz*, *szakasz*, *tapasz*, *rekesz* a régi nyelvben még *választ*, *szakaszt*, *tapaszt*, *rekeszt* alakban is kimutatható; pl. Ennel ys iob walasztoth yr (RMNy. II. 71). A régi tapasztot le verd rolok (OrvK. 64). Eső ma szakasztban két ízben is szapora esett (Monlrók XVIII. 91). Rekezt nekől valo kerth (WinklK. 234) NySz. A *-t* lekopása már nagyon régen megkezdődött, úgyhogy az *eresz* és a *támasz* nyelvméleinkben nem is fordul elő *-t* véggel. Az *ereszt* azonban 'toldás a nő ingben' jelentéssel ki van mutatva Gömör m.-ből. A népnyelvben *-t-s* alakok még: *szakaszt* 'asztag' (Cegléd, Kisküküllő m.), *tapaszt* (Szatmár m., Csik m.), *rekeszt* 'sövénykerítés' (Ugocsa m.), *köröszt-rekeszt* (Somogy m.), *választ* (Cegléd, Szatmár m.), *éleszt-mag* 'élesztős keverék' (vö. *éleszt* u. a.) Székelyföld, *ragasztos* 'szalonnás, csirizes, jól ki nem sült (kenyér)' Hegyalja. Az *eresz* a népnyelvben *ereszet* alakban is előfordul (Kiskunhalas, Kunmaja, Csongrád, Hódmezővásárhely, Bács m., Torontál m.) MTsz., amelyre emlékeztet a Gvadányinál is csak egyszer előforduló *áraszat* (NySz.).

Az utolsó csoport kivételével az összes idetartozó jelenségek jövevényzavaink körébe tartoznak, s ilyennek kell tekintenünk a *rász ~ rászt*, *pokláta ~ pokla* szókat is, bár eredetijük eddigelé nincs kimutatva. Ennek a jelenségnek csak az lehet a magyarázata, hogy az átvett szók használatában a nyelvérzéknek nincs meg a szokott biztosságérzete, s az ilyen szók ingadozásoknak van kitéve.

WINKLER HENRIK NYOLCVANADIK SZÜLETÉSE NAPJÁRA.

Irta E. Lewy.

A nyelvtudomány történetírói előtt nem egészen ismeretes, hogy e tudománynak az az ága, melyet „általános“ nyelvtudománynak neveznek, a 19. század vége felé Németországban virágzást mutathat fel, amennyiben nagy tehetségek ritka tömege egyesült akkor e tudományág művelésében. Az öreg *Steinthal* még élt, bár a nyelvtípusokról szóló művének 2. kiadását már nem rendezhette sajtó alá (*Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues*), de a nagyjelentőségű, el nem avult munka 1893-ban megjelent *Misteli* gondozásában. Már előbb (1887-ben, 1888-ban) megjelentek a *Müller Frigyes*-féle *Grundriss* utolsó részei, ezek a minden bizonnyal hasznos könyvek. *G. v. d. Gabelentz* 1881-ben adta ki nagy kínai nyelvtanát és ez a munka az „általános“ nyelvtudomány szempontjából is nagyon gondolatkeltő volt, 1891-ben pedig a Nyelvtudományról szóló munkájában (*Die Sprachwissenschaft*) kifejtette irányelveit, miután *Paul H.* 1880-ban — sok tekintetben *Steinthal* hatása alatt — előadta a nyelvtörténet alapelveit. Még 1899-ben *Winkler* melegen üdvözölhette *Finck* könyvét (*Der deutsche Sprachbau*), amelyre viszont nagy hatással volt az ír *Byrne*-nek 1892-ben második kiadásban megjelent nagy műve. Abban az időben, 1887-ben jelent meg *Winkler*-nek „*Zur Sprachgeschichte*“ c. könyve is, amely elsőnek mutatta ki, hogy az ige- és névragozás alakulásának csak bizonyos számú nagy, differenciált típusai lépnek fel a nyelvekben és hogy ezek a különböző alkatok földrajzi határokhoz vannak kötve. Hogy ezeken a rendkívül termékeny megfigyeléseken évekig nem építettek tovább, vajjon kinek a rovására irándó ez? Semmi esetre sem a *Winkler*ére!

Tanulmányainak kiindulópontja úgy látszik a magyar nyelv volt, amint ezt az 1884-ben megjelent „*Uralaltaische Völker und Sprachen*“ c. munkája is mutatja. Élete munkájának célja az „urál-altaji“ nyelvtörzsnek mindenirányú megismerése. Jól tudjuk, hogy ennek a nyelvtörzsnek mint genealógiai egységnek a létezésében kételkednek. De tudjuk azt is, hogy *Winkler*nek egy egész életen keresztül kifejtett munkásságáé az érdem, hogy most általánosan elismerik, hogy az urál-altaji nyelvtörzs neve alatt összefoglalt nyelvek *alkatukat* tekintve valóban egységesek és hogy típusukban teljesen és világosan elkülönülnek az őket környező nyelvtörzsektől és így mégis csak külön egységet alkotnak a sémi, indogermán, északi és déli kaukázusi, dravida, jéniszeji-indo-kínai, csukcs-korjakkamcsatkai, aino-gilják nyelvegységekkel szemben, még ha talán még néhány nyelv (a koreai; a jukagir?) közéjük sorozandó is. De tudjuk továbbá azt is, hogy *Winkler*nek a nézeteit sokszor évtizedeken keresztül támadták vagy agyonhallgatták, míg végre hirtelenül majdnem általánosan elfogadták. Pld. a magyar tárgyas igeragozásnak eredeti birtokos személyragozás voltára, a lapp nyelv rokonsági viszonyaira, a töröknek a mongolhoz, a finnugor-szamojédnak

a japán nyelvhez való viszonyára gondolunk és éppen ezért bizalommal viseltetünk Winklernek egyéb nézeteivel szemben is (pld. a tungúz nyelv viszonyát illetőleg). Mindenesetre tisztán látjuk azt is, hogy a megismerés módja Winklernél más, mint a korabeli nyelvtudósoknál. Winkler nagy képeket fest, gyakran mintegy al fresco; az apró vonásokat tanulmányozta ugyan, de bizonyítása folyamán ezek a háttérben maradnak. Az, amit — bár későbben — a phaenomenológusok „lényegszemléletnek“ állapítottak meg, azt Winklerben ritka mértékben találjuk meg: azt az adományt, hogy intuitív módon felismeri a jelenség lényegét és hasonló, gyakran mélyen elrejtett jelenségekkel való összefüggését. Ennek az erős intuíciónak köszönhetjük azt a felismerést is, mely egy csak utóbb tökéletesített anyag alapján kimondatta Winklerrel 1896-ban (egy a Magyar Tudományos Akadémiának ajánlott dolgozatában), hogy az ékfelíratok második oszlopának nyelve a kaukázusi nyelvekhez tartozik; olyan felfedezés ez, amely az emberiség története szempontjából rendkívüli jelentőségű.

Winklert sokszor támadták. Azt hiszem, ő maga tudja legjobban, hogy sokszor tévedett. De mi tudjuk azt is, hogy mit alkotott és hogy igaz hűséggel tartott ki épúgy az emberek mellett (pld. régi barátja, Simonyi Zsigmond mellett), mint munkájának nehéz viszonyok között megkezdett iránya mellett is. Elég ósdiak vagyunk ahhoz, hogy mélyen tiszteljük ezt az emberek és dolgok iránt tanúsított hűségét az idők változatos forgatagában, midőn minden szó mintha más értéket nyert volna. Szívesen köszöntjük a régi harcost 80. születése napján és kívánjuk, hogy adassék meg neki, hogy az ural-altaji nyelvtípusról szóló nagy munkáját teljesen befejezhesse.

WIKLUND KÁROLY BERNÁT HATVAN ÉVES.

Irta **Beke Ödön.**

A magyar összehasonlító nyelvtudomány a maihoz hasonló időkben a szabadságharc leveretése után kezdett új életre kelni, főkép Hunfalvy Pál kezdeményezésére. Ő nagyon is érezte olyan tudósok hiányát, akik jártasak az indogermán nyelvészet módszereiben, tárt karokkal fogadta tehát a Németországból hazánkba költözött Budenzet, ki egész életét az uralaltaji nyelvtudománynak szentelte. Budenz beváltotta Hunfalvy reményeit, mert ő volt az, aki nálunk a finn-ugor nyelvészetet módszeres tudománnyá fejlesztette, s gondoskodott egyben arról is, hogy tanítványai tovább fejlesszék azt, aminek ő úttörője volt.

A indogermanistának induló Budenz Magyarországra jövetelén kívül nagyot lendített az uralaltaji nyelvtudomány haladásán az a körülmény, hogy külföldön is akadtak nagy tudósok, akik életüket ennek a tudománynak szentelték, tehetségüket és tudásukat ugyanazon feladat szolgálatába állították. E külföldi tudósok közé tartozik Wiklund is, az upralai egyetemen a finn-ugor nyelvtudomány tanára,

ki 1905-ben foglalta el tanszékét (magántanári habilitációja már azelőtt 10 évvel történt), s az idén töltötte be 60. életévét.

Wiklund nemcsak elméletileg foglalkozott a finn-ugor nyelvekkel, hanem közülük hárommal, a finnel, lappal és magyarral közvetlenül is megismerkedett, s ezen a három nyelven kitünően beszél és ír. Járt Magyarországon is, még rendes tanárrá való kinevezése előtt, s akkor a budapesti egyetemen előadásokat is hallgatott. Tudományos érdeklődése természetesen első sorban a lapp nyelvre irányult, s ez érthető, hisz a lapp nép Svédország egyetlen nemzetisége, s hogy ezeket a skandináv országokban mennyire megbecsülik, mutatja, hogy nemcsak a svédországi Upsalában, hanem a norvégiai Osloban is van nyelvüknek tanszéke. Wiklund több ízben volt tanulmányúton (1885 augusztustól decemberig, 1886 januártól márciusig és május-június havában, azután 1888 nyarán), még pedig a lulei lappok közt. Tanulmányútjai eredményét kitünő szótárában és nyelvtanában tette közzé (*Lule-lappisches Wörterbuch*, 1890. *Laut- und Formenlehre der Lule-lappischen Dialekte*, 1891.) E műveket nemcsak a pontos följegyzés teszi becsessé, hanem tudományos módszerük is. A szótárban feltünteteti Wiklund az északi jövevényszavakat, s közli svéd megfelelőjüket, a nyelvtan pedig talán a primitív finn-ugor nyelvek első történeti nyelvtanának tekinthető. Az északi elemek ezután is érdeklik Wiklundot, megvizsgálja a lapp nyelv történetére oly fontos kóliai lapp dialektus jövevényszavait¹. Egyetemi célokat szolgál lapp-német szótárral ellátott olvasókönyve (*Lappische Chrestomathie mit Glossar*. 1894.) s van egy svéd nyelven írt lapp nyelvtana is, mely már két kiadást ért meg.² Legjelentősebb munkája Wiklundnak őslapp hangtani vázlata (*Entwurf einer urlappischen Lautlehre*. 1896) melyben megállapítja, hogy az őslapp nyelv az ősfinn igen régi fokával azonos, s hogy a lapp nép antropológiai tekintetben nem finn-ugor eredetű, hanem teljesen más, eddigelé föl nem deríthető népfaj, mely nyelvét a finnektől vette át. Az őslapp nyelv az ősfinn és ősészaki kor végén s a külön finnkorszak kezdetén, tehát legalább is a VIII. sz.-ban Kr. u. még egységes nyelv volt, hogy azonban az egymástól annyira eltérő nyelvjárások mikor szakadtak el egymástól, azt egyelőre még nem sikerült kimutatni, bár Wiklund sokat foglalkozott lapp településtörténettel és helynévkutatással is. Általában Wiklund érdeklődése mindenre kiterjed, ami a lappokra vonatkozik, élénk bizonyítékai ennek néprajzi művei.

¹ Die nordischen Lehnwörter in den russisch-lappischen Dialekten JSFOu. X. 1892 — 1927-ben jelent meg *Lappische Studien* címen a következő három tanulmány: I. Zur Lehre von den ältesten germanischen Lehrwörter im Finnischen und Lappischen. Der Stufenwechsel der inlautenden Verschlusslaute im Lappischen. II. Zur Wiedergabe des inlautenden germanischen *h* im Lappischen. III. Zum Stufenwechsel der ursprünglich langen Nasale.

² *Lärobok i lapska spraket*. Uppsala 1901.¹ 1915.² A bevezetésben ismerteti röviden a finn-ugor nyelveket, s a lapp nyelvjárásokat, majd a hang-, alak- és mondattan után beszédgyakorlatokat, olvasmányokat, lapp-svéd és svéd-lapp szótárt ad, kitérve a svéd-lapp irodalmi nyelvre is.

Kisebb lapp hang- és alaktörténeti tanulmányain³ kívül lassankint kiterjeszti tanulmányait az egész uráli nyelvcsaládra, (De uraliska folken och spraken. 1915) s különösen a finn-ugor—szamojéd fokváltakozás területén végez értékes kutatásokat.⁴ Nagy feltűnést keltett a finn-ugor és indogermán nyelvek rokonságáról írt cikke,⁵ mely egész irodalmat váltott ki. Széles látóköre, eredeti gondolkodása nyilvánul a finn-ugor népek őstörténetéről írott cikkében, mely a *Reallexikon der Vorgeschichte* című nagy munkában jelent meg (Berlin 1925).

E nagy tudományos munkásság mellett Wiklund még a lapp ügyek hivatalos intézője, s egyben tanár is, ki egész tudós generációt nevelt, mely méltón fogja folytatni azt a nagyértékű munkát, melyet ő megindított. De hisz a teljes munkaerejében dolgozó tudós még nem teszi le a tollat, s várjuk, hogy még egy sereg művel fogja gazdagítani a finn-ugor nyelvtudományi irodalmat.

WICHMANN GYÖRGY HATVAN ÉVES.

Irta Fokos Dávid.

A finn-ugor nyelvtudomány kevés tudósnek köszönhet annyit, mint Wichmann Györgynek, aki most töltötte be életének 60. évét.

Abból az elvből indulva ki, hogy csak az egyes nyelveknek minél alaposabb ismerete képesíthet bennünket egy nyelvcsaládon belül az összetartozó jelenségek felismerésére és helyes megítélésére és csak ez tarthat vissza bennünket súlyosabb botlásoktól és tévedésektől, hosszú éveket töltött a rokonnyelvű népek között, hogy így közvetlenül ismerhessen meg minél több finn-ugor nyelvet. És valóban alig van Wichmannnál alaposabb ismerője a votják, zürjén, cseremiszi nyelvnek; a finn tudós tökéletesen megtanult magyarul is, sőt magyar nyelvjárásokat is tanulmányozott. Így nem csoda, hogy Wichmann, ki a legalaposabb és igen széleskörű tudományos felkészültséggel, fényes tehetséggel és ritka éleslátással indult neki pályájának, az összehasonlító finn-ugor nyelvtudomány minden ágában kiválót, maradandót alkotott. Mintaszerű szövegkiadásai (Wotjakische sprachproben 1893, 1901, Mutatvány az urzsumi cseremiszek költészetéből 1908, Syrjänische volksdichtung 1916, Tscheremissische texte 1923), szögyűjteményei, melyek képet adnak arról, hogy milyen

³ Anlautendes ϑ im finnisch-ugrischen MO. VI. 1912. Zur Geschichte der lappischen affricaten JSFOu. XXIII. 1905—6. — Nomen-verba im Lappischen JSFOu X. 1892. Ein Beispiel des Lativs im lappischen. Ibid. A translativus. MNy. XXIII. 1927. Das lappische Verbaladverbium und einige andere Kasus des Verbalstammes. Festschrift til rektor J. Qvigstad. Oslo, 1928.

⁴ Stufenwechselstudien. MO. VII. IX. XIII. 1913, 1915, 1919. Kolmiasteinen astevaihtel u. Virittäjä 1921. — Az alaktan terén is: Zur Geschichte der Personal- und Possessivsuffixe im Uralischen. MO. IX. 1915.

⁵ Finnisch-ugrisch und Indogermanisch. MO. I. 1906. Ismertetése Schmid. Józseftől NyK. 36:448. Vitájuk: uo. 37:1 és 215. Vö. még: Paasonen FUF. VII. 1t Sköld FUF. XVIII. 246.

körültekintéssel és szigorú módszerességgel készültek (még kéziratban levő) nagy (votják, zürjén, cseremis) szótárai, alapvető hangtani kutatásai (pl. *Zur geschichte des vokalismus der ersten silbe im wotjakischen* 1897, *Zum stufenwechsel im ungarischen* 1907, *Zur geschichte der finnisch-ugrischen anlautenden affrikaten* 1911, *Zur geschichte der finnisch-ugr. l-laute* 1915), finn-ugor nyelvek szóképzéséről és névragozásáról szóló értekezései (*Die syrj. bildung auf -öb, -öp und der komparativ im finnisch-ugrischen* 1901, *Beiträge zur tscheremissischen nominalbildungslehre* 1913, *Zur permischen grammatik* 1924), nyelvtani vázlatai (*Kurzer bericht über eine studienreise zu den syrjänen* 1903, *Tscheremissische texte mit wörterverzeichnis und grammatikalischem abriß* 1923), etimológiai tanulmányai (*Etymologisches aus den permischen sprachen, Syrjäanit ja karjalaiset, Zyriènes et Caréliens és számtalan kisebb cikke*), egyes finn-ugor nyelvek kölcsönszavait tárgyaló művei (*Samojedisches lehngut im syrjänischen* 1902, *Die tschuwassischen lehnwörter in den permischen sprachen* 1903), tanulmányszámra menő könyvbírálatok (pl. *Die türkischen lehnwörter im tscheremissischen, Zur wogulischen lautgeschichte* 1924): mindezek méltán az összehasonlító finn-ugor nyelvtudomány legkiválóbb képviselői között jelölik ki Wichmann helyét. Mint a Finnugor Társaságnak alelnöke, a Finnisch-ugrische Forschungen-nek szerkesztője és a helsingforsi egyetemen a finn-ugor nyelvtudománynak rendes tanára egyszersmind egyik legtekintélyesebb irányítója is a finn-ugor nyelvtudományi kutatásoknak és számos kiváló tanítványt nevelt. A magyar nyelvtudomány is nagy hálaival tartozik a kiváló tudósnek; halála jeléül a M. Tudományos Akadémia megválasztotta külső tagjának, a M. Nyelvtudományi Társaság pedig tiszteleti tagjának.

A Nyelvőr is, melyben Wichmann Györgynek két tanulmánya jelent meg (*A moldvai csángó magánhangzók történetéből* 1908 és *Hölgy* 1912) tisztelettel köszönti a nagy nyelvtudóst hatvanadik születésnapján és kívánja, hogy Wichmann még kiadhassa kéziratban levő hatalmas gyűjteményeit és még számos éven át sok munkával gyarapíthassa eddigi műveinek sorozatát, amelyekre a finn-ugor nyelvtudomány jogos büszkeséggel tekint.

IRODALOM.

Good American Speech by Margaret Prendergast McLean.
E. P. Dutton & Company New-York. 1928.

Az amerikai kiejtés lényegesen különbözik az angoltól a hanghordozásban és az egyes hangok képzésében. Rögtön megismerjük az amerikai furcsán, néha kellemetlenül éneklő hanghordozásról, s ehhez járul a magánhangzók sajátos ejtése: az angol nyelv *a* hangja helyett (*God, job*) egy *á*-hoz hasonló nyújtott hangot ejtenek (durva, magyaros átírással: *gád, dzsáb*), az angol *á-t* *e*-nek ejtik: *chance* [*csensz*], s az *i* nyiltabb, csaknem a magyar *é*: *six* [*széksz*]. A mássalhangzók ejtése módját illetőleg az angol inter-

dentális kemény és lágy spirans *th*-t [θ ill. ð] gvenge *t*, *d*-nek ejtik, s a mássalhangzók jésítése is ritkább, *New York* nevét így ejtik *nú jár*k. Ez az idevetett néhány kiejtésbeli sajátosság csak nagyjából jellemzi az amerikai *slang*-et és természetes, hogy az Egyesült Államok nagy területén nem is egyforma az angol nyelv kiejtése, hanem nagy különbségek vannak az északi és a déli, a nyugati és a keleti államok szókincse és kiejtése között.

Ismerve ezeket a nagy különbségeket az angol és az amerikai kiejtés között, érdeklődéssel kérdezzük, milyen lehet a *Good American Speech*, a jó amerikai kiejtés, a nyelvtudós, a fonétikus szempontjából nézve. Margaret McLean a kiváló fonétikusnak, William Tillynek, a Columbia Egyetemen a fonétika tanárának tanítványa s azokat az elveket és gyakorlati tanításokat dolgozta fel könyvében, melyeket Tilly hirdet és terjeszt egyetemi előadásain. Több ízben volt alkalmam jelen lenni Tilly előadásain, s beszélgetni hallgatóival, akik között a legkülönbözőbb nemzet tagjai foglalnak helyet s köztük olyan amerikai tanítók és tanítónők is, akiknek feladata a bevándorlott, idegen ajkú családok gyermekeit tanítani meg az angol nyelvre. Az ő szempontjukból nagyon fontos kérdés, hogy milyen az a helyes, az a jó amerikai kiejtés, amelyre amerikai tanítványaikat és az idegeneket meg kell tanítaniok. Tilly elve az, hogy csakis az a mintaszerű angol kiejtés tekinthető helyes kiejtésnek (*good speech*), amelyet a művelt osztály (*the cultivated class of people*) elfogadott és a mindennapi érintkezésben használ. S ez a mintaszerű angol kiejtés (*Standard English Pronunciation*) egyforma mindenütt, Angolországban, Amerikában, Ausztráliában, Canadában vagy Dél-Afrikában — mondja Tilly — s a mintaszerűen beszélő angolon nem lehet megismerni, hogy az angol nyelvterület melyik részéről való. Ezt a mintaszerű kiejtést tanítja Margaret McLean ebben a könyvében. A könyv azoknak szól, akik az angol nyelv fonétikájával mint kezdők akarnak foglalkozni, tehát megmagyarázza a legelemibb alapfogalmakat is és bevezeti a tanulót a kiejtéssel összefüggő minden kérdés megértésébe. Az első rész a fonétika általános kérdéseivel és a helyes angol kiejtés feltételeinek megállapításával foglalkozik. A második rész tárgya az egyes hangok elemzése, a fonétikus átírás begyakorlása és a hanghordozás (*intonation*) megfigyelése és feltüntetése. Tilly és tanítványai rendkívül nagy gondot fordítanak a hanghordozás ellenőrzésére és feljegyzésére. Ebben a tekintetben Klinghardt módszerét követik (Übungen im Englischen Tonfall), amely egyszerű és mégis nagyon alkalmas a hanghordozás minden egyes sajátságának bemutatására és feljegyzésére.

BALASSA JÓZSEF

Tolnai Vilmos. Magyarító Szótár a szükségtelen idegen szavak elkerülésére. Budapest. 1928. Eggenberger-féle könyvkereskedés. Rényi Károly, Ára fűzve 6.— P, kötve 8.— P.

Több mint egy negyedszázaddal ezelőtt jelent meg Tolnai Vilmos Magyarító Szótárának első kiadása. Akkor a M. T. Akadémia nyelvtudományi bizottsága határozta el egy ilyen szótár kiadását, hogy alkalmas segédeszköz legyen a nagy

közönség kezében a magyarosító, nyelvtisztító törekvések számára. Ez az első kiadás Kalmár Elek és Simonyi Zsigmond tervezete alapján készült s bizottsági tárgyalásokon ment keresztül. A rég elfogyott könyvet most bővítve és javítva adta ki Tolnai és megbízás és bizottsági tárgyalás nélkül magára vállalta a munkát és a vele járó felelősséget. Meg kell vallanunk, hogy helyesebbnek és célravezetőbbnek tartjuk az egyéni munkát és az egyéni felelősséget, mert a bizottságok munkája mindig megalkuvásokkal jár és sohasem lehet egyöntetű. A munka jelen- tékenyen javult ebben a második átdolgozásban. Alakja és beosztása is jobb és a bevezetés okos mérséklettel szól az idegen szavak mellőzéséről. Nem követeli a teljes purifikálást, hanem csak rámutat arra, hogy a legtöbb esetben el lehet kerülni az idegen szavakat. Megérletli olvasójával azt is, hogy az idegen szót nem lehet a magyarban mindig ugyanazzal az egy szóval helyettesíteni, hanem tapintattal és hozzáértéssel kell válogatni a többféle jelentés közül. A bevezetésben arra is rámutat a szerző, hogy ez a könyv nem az idegen szavak magyarázó szótára, hanem az, amit a cím mond: magyarázó szótár s mint ilyen jó szolgálatot tehet mindenkinek, aki törődik a magyar nyelv tisztaságával.

Égy ellentmondásra rá kell mutatnom. Az előszó 7. lapján az idegenszó- kedvelés okairól szólva fent *tudákosságról* beszél, ugyanazon a lapon alul már *tudatlanságot* mond. Az igazi ok a tudákosság, az a viszketeg, hogy mennél műveltebbnek nézzék az író; a tudatlanság nem oka az idegen szavak használatának.

B. J.

Konrad Nielsen. Laerobok i lappisk I. Grammatik, Oslo. 1926.

Irigyekedve nézzük ezt a szép könyvet. Lapp nyelvtan, 454 lap terjedelmű, kitűnő papíron, pompás nyomás, díszes egészvászonkötésben. S ezt az első kötetet még kettő követi: olvasmányok és szótár. Nielsen Konrád, a nálunk is jól ismert finn-ugor nyelvtudós, ezzel a könyvével kettős célt tűzött maga elé. Tudományszerű alapon dolgozta fel a lapp nyelv grammatikáját, s egyúttal arra is tekintettel volt, hogy a gyakorlati nyelvtanulás céljának is megfeleljen.

A bevezetésben elsorolja a lapp nyelvjárásokat: 1. Orosz-lapp vagy Kola-lapp, 2. Finn-lapp vagy Enare-lapp, 3. Északi lapp vagy Finnmarki lapp, 4. Lule-lapp, 5. Pite-lapp, 6. Ume-lapp és 7. Déli lapp. Nyelvtanában a Finnmarki lapp nyelv három nyelvjárását vette alapul, Polmak, Karasjok és Kautokeino nyelv- járását, s ezek alapján állított fel a nyelvtan egy kiegyenlített nyelvalakot (*en normaliserit spragform*). Azonban a tárgyalás a nyelvtanban olyan módon történik, hogy az is megkapja a szükséges útbaigazítást, aki az egyes nyelvjárások alakjai iránt érdeklődik. S ez a „normalizált” nyelv egészen közel áll az általános északi lapp könyvnyelvhez. A könyv főrésze ennek a lapp nyelvnek részletesen kidolgozott grammatikája: részletes hangtan, a közölt szavak és mondatok pontos fonetikus átírásával, alaktan és szóképzés, végül részletes mondattan. Az egyes nyelvjárások eltérő alakjait az apróbb betűkkel szedett részekben tárgyalja.

B. J.

Hugo Schuchardt-Brevier. Ein Vademecum der allgemeinen Sprachwissenschaft. Zusammengestellt und eingeleitet von *Leo Spitzer*. Zweite erweiterte Auflage. Max Niemeyer. Halle. 1928. M. 10.—

Hat évvel ezelőtt jelent meg a nagy romanista nyelvtudós, Schuchardt Hugó 80. születése napja alkalmából a Schuchardt-Brevier, összefoglalva munkáiból választott kisebb-nagyobb részletekben a mester nagyhatású, úttörő és irányokat mutató munkásságának legfontosabb eredményeit és legtanulságosabb fejtegetéseit.

Azóta Schuchardt már elköltözött az élők sorából, de tanításai tovább élnek és tovább hatnak és mi is kegyelettel gondolunk rá és arra az állandó érdeklődésre, amellyel a magyar nyelvtudomány haladását kísérte és egyes részleteiben előmozdította.

Ezt a második kiadást is Spitzer Leó rendezte sajtó alá a tanítvány szerepével s a tudós mindenre kiterjedő gondosságával. A kötet két kisebb, mintaserű fejtegetéssel gazdagodott: az egyik a *mauvais* szóról, hogy bemutassa etimológiai módszerét, a másik (*Das Baskische und die Sprachwissenschaft*) a nyelvrokonság kérdésével foglalkozik. Schuchardt dolgozatainak jegyzékét folytatta egészen a mester haláláig s felvette a halála után megjelent három közleményt is, úgyhogy a bibliográfia felöli Schuchardt életének egész munkásságát.

B. J.

Emléktáblát Simonyi Zsigmond szülőházára. Dr. br. Wlassics Tibor, a Balatoni Társaság országos elnöke a Veszprémben, f. év okt. 17-én tartott helyi elnöki tanácsülésen azt indítványozta, hogy Veszprém városa több kiváló költő és tudós szülőttének, köztük Simonyi Zsigmondnak emlékét szülőházuk megjelölésével örökítsék meg. Az elnök indítványát az elnöki tanács elfogadta s a központi elnöki tanács Budapesten, nov. 24-én tartott ülésén jóváhagyta. Simonyi Zsigmond 1853 január 1-én született az akkor Palotaiút, ma Kossuth Lajos ucca 7. sz. házában. Dr. br. Wlassich Tibornak ezt a kegyeletes indítványát Simonyi Zsigmond tanítványai és barátai magukévá fogják tenni s mozgalmat indítanak, hogy mielőbb emléktábla jelölje meg azt a házat, amelyben Simonyi Zsigmond született.

Könyvek és folyóiratok.

Lauri-Keltunen. Eestin Kielen Oppikirja. Werner Söderström, Osakeyhtiö. (Észt nyelvtan finnek számára, iskolai használatra. Az észt nyelv hangtanát és alaktanát a finn nyelvvel összehasonlítva tárgyalja. Az olvasmányokat és mindennapi beszélgetések anyagát is párhuzamosan közli két nyelven.)

Berényi János gróf: A Duna szelleme és a magyarság sorsa.

Zilahy Lajos. Valamit visz a víz. Budapest. Athenaeum.

Bibó Lajos. Anyám!... Budapest. Athenaeum.

Földi Mihály. Az utolsó álarc. Budapest. Athenaeum.

Gabriel Wells. A béke útja, Hegedüs Loránt előszavával. Ford. Siklóssy László. Budapest, Légrády testvérek.

Tamási Áron. Szűz Máriás Királyfi. Budapest. Athenaeum.

NYELVMŰVELÉS.

A magyar nyelv romlásáról beszélt Karai Sándor, a debreceni kollégium igazgatója, évmegnyitó beszédében. Érdekes beszédéből idézzük a magyar nyelvről szóló részeket.

A nemzeti öntudat nevelésének eszközei közül itt csak kettőre kívánok rámutatni. Az egyik édes anyanyelvünk szellemének tudatossá tétele. Nemzeti sajátosságaink között, amelyeket meg kell őriznünk és ki kell művelnünk, a legfontosabb a nyelv, a nemzet lelki életének a tükré, eszejárásának és érzelmi világának kifejezője. A jó nyelvérzékű ember fájdalommal látja, mint terjed úgyszólván napról-napra nyelvünk romlása, mind a közbeszédben, mind az irodalomban, főképp a gyorsmunkájú ujságírás közvetítésével. Tele van a nyelvünk az idegen nyelvből szükségtelenül, szolgálilag átvett kifejezésmódokkal, amelyek a régi jó magyar kifejezéseket a használatból kiszorítják,

A járó gépet ma már *le*állítják, ahelyett, hogy *meg*állítanák, a lámpát *le*oltják, ahelyett, hogy *el*oltanák, a tanár már nem *elő*adja a tudományát, hanem *lead*ja és ha valaki lőni akar, akkor okvetetlenül *lővést ad le* Ide tartozik a *lek*ollokvál, kollokvál helyett és a *lek*özöl közöl helyett stb. Már olyat is olvastam az ujságban, hogy a rendőr az uccai rendbontót *leb*üntette. (A művelt ember ma már nem úgy érdeklődik felebarátja állapota iránt, hogy *hog*y van, vagy *mi* a baja, hanem azt kérdi németesen, hogy *mi van vele*. Az *is* szócskát már majdnem rendszerint elhagyják olyan helyen, ahol azt a magyar nyelv természete megköveteli, pl. az ilyenekben: nemcsak Péter volt ott, hanem Pál, vagy: ha olyan nagy vagy, akkor sem szabad ezt tenned. Teljesen a nyelvszokással ellenkező értelemben kezdik használni a *mű*lik igét az ilyenekben: hogy ez a dolog megtörténik-e vagy sem, az *Péteren mű*lik, ahelyett, hogy *Péteren fordul meg*; sőt mindennapi az ilyen is: hogy ez a dolog megtörtént, az Péteren múlt. Holott, ha akárcin múlt, a magyar embernek ez azt jelenti, hogy nem történt meg.— Ezekben a mutató névmásokban: emez, amaz még kimondják a *z*-t, ha magánhangzó következik utána, de írni már így írnak: eme asszony, ama ember. Hát mért nem írják már azt is, hogy „e a” ember? Baj van a határozatlan névelővel is, ez egy-gyel. Ma is élnek vele bőven német módra, de újabban ezt azzal súlyosbítják, hogy az *egy*-et elhagyják az ilyenekben: egy kis gyümölcs, egy kis jóakarát, ahol pedig azt a magyar nyelvérzék megkívánja. A pesti író — mert Pestről jó minden ilyen tökéletlen ajándék — ha evés közben egy kis kenyeret akar kérni, akkor azt mondja: *kis kenyeret kérek*, vagyis mindjárt egy egész cipó kell neki.

Vég nélkül lehetne a példákat szaporítani, de ennek itt sem helye, sem ideje. A legsajnálatosabb az, hogy íróinknál is léptenyomon találkozunk ilyen idegenszerű és helytelen kifejezésekkel. Nem állhatom meg, hogy fel ne említsem, hogy egyik neves és különben tanult írónk valamelyik alakjával *felölteti* a cipőjét. Még a négy sorból álló nemzeti Hiszekegyünk sem lehet el anélkül, hogy egy sora a magyar nyelvérzéknek ne sértse, pedig három neves íróból álló bizottság választotta ki a sok közül és bocsátotta hibásan forgalomba; holott egy kis módosítással könnyen kiigazíthatta volna. Az író azt akarja mondani, hogy hisz az Isten örök igazságosságában és ezt így fejezi ki: hiszek *egy isteni* örök igazságban. — Ha itt az *egy* nem számnév, hanem hangsúlytalan határozatlan névelő, akkor egészen németes az alkalmazása; ha pedig az *egy* számnév, tehát hangsúlyos, mint az első két sorban, akkor az a kérdés merül fel, mi hát az Istennek az az egyetlenegy örök igazsága? Én valahányszor hallom e különben magyar szívből fakadt és magyar szívhez szóló hitvallást, a harmadik sorát mindig így igazítom ki magamban: *hiszek az isteni örök igazságban*.

A jó mesterember minden csinját-binját ismeri annak az anyagnak, amelyből dolgozik. Csodálatos, hogy a legtöbb írónk, amikor a nyelv művésze akar lenni, nem tartja szükségesnek, hogy megtanulja anyanyelve természetét.

Naponta. (Nyr. 57:71.) Ennek a szónak *naponként* jelentésben való használatát CzF. óta únos-úntalan meg-megróják nyelvészeink. Kezdetben lehetett is a nyelvérzékben támasza ennek a helytelenítésnek, amikor a *naponta* szónak eredeti „nappal” jelentésével szemben a „naponként” értelmű használat szokatlannak tűnt föl. De ki érzi ma ezt a használatmódot szokatlannak? Talán a nyelvész sem. Aki mégis megrója, csak nyelvtörténeti és nyelvészettörténeti tudása alapján teheti ezt, nem a nyelvérzéke parancsára. Úgy áll a dolog, hogy a *napo-nta* alak, talán éppen szövegének valamelyes hasonlósága következtében, lassanként teljesen átvette a *napo-nként* határozószónak a jelentését. Hiába való dolog tehát küzdeni a végbement jelentésváltozás ellen, hiszen a *naponta* szónak eredeti „nappal” jelentése úgylátszik teljesen kiveszett már a nyelvtudatból. Ne feledjük azt se, hogy ez a jelentéssáklás már a mult század hatvanas éveiben megkezdődött, amint a CzF-éknál található hibáztatás is mutatja. De hogy nem lehetett valami Isten ellen való vétek, tanusítja Arany János is, aki éppen a 60-as években nem átallott így énekelni:

Szülőhelyem Szalonta,
Nem szült engem szalonba';
Azért vágyom *naponta*
Kunyhóba és vadonba.

(Hátrah. Iratai és Level. I. 428.)

ZOLNAI GYULA.

Majesztétikus és inferioris. Ez a két szó nem a fogalmi ellentétélnél fogva kerül össze, amely úgy állítaná őket egymás mellé, amint egymás mellett áll: *zenit és nadír, ég és föld*. Más kapocs van közöttük, a korcs származás közös köteléke. Az *inferioris*-t már régebben szóvá tettem és kimutattam róla, hogy német hatásnak a szülötte; aki legtöbbször használta, megtoldotta a latin középfokot, a magában kerek egész *inferior*-t, egyik leggyakoribb német melléknév-képzővel: -isch-sel, (*griechisch, lateinisch, parlamentarisch, provisorisch* stb.), amelyet latinosan -is-nek írt. De talán helyesebb az *inferioris* keletkezését úgy magyaráznunk, hogy a németben jártas, esetleg a németben a magyarnál is jártasabb magyar író látta, hogy ami a németben *general, genial, radikal, senil, sexual*, az a latinban *generalis, genialis, radicalis, senilis, sexualis*, ebből aztán hibásan azt következtette, hogy a német *inferior* latinul nem lehet más, mint *inferioris*.

Hogy ez az *alábbvaló* jelentésű és helyes magyarság szempontjából mindenestre *alávaló* szó elterjedt, elég sajnálatos, de hogy a maga helyes, romlatlan, tősgyökeres nyelvészetével dicsekedő „Magyarság” is kedveli, ez már igazán meghotránkoztat bennünket. Lásd a „Magyarság”-nak 1928 szept. 15-i számában a második vezércikket, amelynek már a címében ott pompázik: a „Magyarország nem lehet *inferiorisabb* helyzetben a többi államnál.”

A *majesztétikus* újabb keletű lehet, mert csak nem rég találkoztam vele először, igaz, hogy mindjárt igen előkelő helyen, a Pesti Naplónak egyik vezércikkében (*Megöszült a föld*). A *majesztétikus* egy mákszemnyivel sem különb korcs-testvérénél, az *inferioris*-nál; a latin nyelv nem ismeri, mert a latin *maiestas*-ból csak *maiestaticus* származhatik, az is csak az újabbkori latinnyelvben. Annál könnyebben megtaláljuk eredetét a németben, ahol *majesztätisch*-nek hangzik. S ha *esthätisch*-nek *esztétikus*, *diätisch*-nek *dietetikus* felel meg a magyarban, mi sem természetesebb, minthogy a *majesztätisch*-nek *majesztétikussá* kell válnia, még ha ez az alak egyenes megtagadása volna az igazi anyának: a latin *maiestas*-nak. A két korcs-szó közül egyiknek sem szabad meghonosodnia a magyar nyelvben. ÓRÁLLÓ.

Sodrófából satrafa. Azt már hallottam, hogy néha a kapanyél is elsül, tehát puská lesz a kapanyélból, de azt soha se gondoltam volna, hogy a *sodrófából* meg *satrafa* válik. Ezt az etimológiát Zlinszky Aladár vetette fel a M. Ny. 24 : 237. lapján. Mindenki tudja, hogy ki és mi a *satrafa*? Nehéz természetű, házsártos, veszekedős öreg asszony; éppen azért a *satrafa* elől szinte elmaradhatatlan a *vén* jelző. Zlinszky úgy véli, hogy az ilyen házsártos öreg asszonyt éppen úgy valamely a foglalkozást jellemző eszközről vagy ruhadarabról nevezik *satrafának*, máskép *sodrófának*, mint ahogy ugyancsak a koros hölgyeket *agglant* és *vén skatulya* névvel tisztelik meg. Azt nem keresem, hogy az öreg asszonyok foglalkozására nézve miért jellemző eszköz avagy éppen ruhadarab akár a *lant*, akár a *skatulya*, azt sem emlegetem, hogy a vén skatulya szőróstól-bőróstól német, de azt igen is keresem-kutatom: milyen magyar hangtörvénnyel lehet megmagyarázni a *sodrófa-satrafa* változást. Akkármeddig keresem-kutatom, én ezt a hangtörvényt nem fogom megtalálni, mert magát a hangváltozást sem találom meg, jobban mondva, nem hiszem el. Inkább hiszem, sőt vallom, hogy a *satrafa* a *satrapának* a változása. A perzsa *satrapa* (görög *szatrapész*) és a zsarnok királyi helytartó, a régi krónikákból, históriákból eléggé elterjedt a régi magyar olvasók között, a nép ajakára is elkerült és ott hogy, hogy nem *satrafává* lett; a *p > f* változásra hirtelen nem tudok más példát, mint ezt a néhányat: *püspök*—*Füspök* (családnév), meg talán ezt: *paszuj* — *fuszujka*, továbbá az ellenkező irányú változást mutató *József* — *Józsep*-et. De ha még egyetlen példát sem ismernék, akkor is százszor inkább származtatam a *satrafá*-t az élőember *satrapá*-ból, mint a holt eszköz *sodrófa*-ból.¹

KARDOS ALBERT.

Rossz „időben“. A magyar ember soha sincs meglegedve az idővel, az ideén különösen panaszkodott reá azon a végtelenül hosszú, forró, száraz nyáron. Hát énnekem is panaszom van, nem annyira az időre, mint az „időben“-re. Újabban ez is hozzájárult a sok istenverte germanizmushoz, amelyet, mint a gyomot, igazán már nem tollal, hanem kapával, ásóval, csákánnyal kellene irtani.

Ez az „időben“ az *Ujság* gyomos kertjében termett, még pedig az 1928 szept. 23. számában, a 4. lapon. Vonatról van szó, amelyre az ember „azzal a tudatta ülhett, hogy „időben“ ott is lesz (t. i. rendeltetése helyén). Ez az „időben“ természetesen azt akarja mondani: „idejében“, de a cikkíró németül gondolkozik, német kifejezést követ és a „zur Zeit“-ot „időben“-nel adja vissza. Sok rossz időt megértünk már, erre a rossz „időben“-re, erre az „idétlenség“-re semmi szükségünk.

KARDOS ALBERT.

A gyermek szóképzése. Hét éves unokám, aki szeret a ház körül mindennel foglalatoskodni, multkor megkérdi, hol van a nagypapa radigumija. Megmondom neki, előveszi és szeretné oly módon használni, ahogy én nem engedem. Erre azt mondja nekem: „Te mindent úgy *kegyelsz*.“ Azt akarta mondani, hogy mindent, ami a nagypapáé volt, kegyeletben tartok. ÖZV. BÁNÓCZI JÓZSEFNÉ.

Francia Leiter Jakab. Elég gyakori eset, hogy fordítóink nem értik meg az idegen nyelvet és mulatságos botlás, tévedés kerül ki a tolluk alól. Most hasonló dolog történt egy francia lappal, amelyben a cikkíró a magyar szöveget értette félre, amelyet le akart fordítani. A mai Magyarország szomorú helyzetéről szól a cikk s befejezésül Kölcsey Himnuszának ezt a két sorát idézi:

¹ A *kofa* analógiájára a népetimológia is segíthette a *satrafa* alak keletkezését.
A szerk.

Isten, áldd meg a magyart,
Nyújts feléje védő kart.

A francia fordítás így hangzik:

O Dieu, bénis ton peuple hongrois,
Étends sur nous *ton glaive* protecteur.

Tehát a fordító a *kart* szót kard-nak értette.

R. L.

Halálra gázolta. Egy idő óta csaknem napról-napra olvassuk a lapokban, hogy az autó valakit halálra gázolt. Magyarul úgy mondjuk, hogy *agyon-gázolta*. Bizonyosan a túlzott, aprólékos okoskodás szülte ezt az új kifejezést, mert úgy gondolkozott az, aki először leírta a halálra gázolást, hogy hátha annak a szerencsétlennek nem éppen az agyán ment keresztül az autó, s akkor nem mondta el híven az eseményt. A magyarban az összetétel *agyon-* előrése nagyon általános jelentéshez jutott és helyesen mondjuk: *agyonkinozták, agyonfárasztották, agyonuntallák* stb.

B. J.

MAGYARÁZATOK.

Egy magyar szó a votják nyelvújításban. A votják nyelvújításról mar volt alkalmam röviden írni e folyóirat múlt évi első füzetében (24. 1). Azóta sok újabb votják nyomtatvány látott napvilágot, melyekben immár az átalakult választékos irodalmi nyelv pompázik. A nyelvújításnak hivatott vezére a már említett *Gerd Kužobaj*, ki a *Keňeš* (= „Tanács”) c. folyóirat 15. számában (1928. aug.) kis jegyzéket közöl a nyelv bővítésére és tökéletesítésére ajánlott s részben már forgalomban levő szavakból. E szavak alkotása gondos nyelvérzékről tanuskodik, amenyiben az új kifejezések jobbadán közismert régi szavak összetételei, vagy pedig tájszavak.¹ Meglep bennünket az „ú j v o t j á k s z a v a k” (*vil' ud-mur t kijlos*) e jegyzékében a következő:

„*keerem* = požuista (ot slova *kuriško*)”. Vagyis magyarul: „*keerem* a. m. 'kérem alássan' (a votják *kuriško* szóból).” Ez az utobbi votják szó a *kur-* 'kérni' praesens gyanánt alkalmazott gyakorító képzése (*kuriško* = 'kérek, kéregetek').

Itt nyilván a magyar *kérem* szóval van dolgunk. Valamely votják nemzetiségű volt hadifogolytól eredhet, ki a háború alatt itt élven Magyarországon, gyakran hallhatta ez udvariaskodó kifejezést,

¹ Ime néhány újabb példa: Példabeszéd = „ész-szó” (*viž-kij*), eszme, idea = „ész-jó” (*viž-bur*), vers = „szó-jó” (*kij-bur*), zene, muzsika = „hártá-jó” (*krez-bur*), gazdaság = „hártá-jó” (*jurt-bur*), egyértelműség = „egy nyelv” (*og kij*), vita = „szóháború” (*kij-oz*), képrejtvény = „kép-találós-mese” (*surad-mad*), betű = „hang-jegy” (*kyara-pus*), térkép = „föld-kép” (*mu-tus*), villamosság = „drót-tűz” (*jez-kij*), országhatár = „fejedelem-péce” (*kun-gož*), külföld = „fejedelem-péce-mög” (*kun-gož-sör*). Meg van akadva a votják nyelvújítás a „társaság” kifejezésével, melyre nem talál alkalmasabb szót, mint *böl'ak* 'szomszéd' (< keleti török *böl'ak* 'ein (Anderer)' s így a „tudományos társaság” szó szerint a. m. „tudományos szomszéd” (*todonijko* b.) Az elavult -os (= magy. -ás, -és) és -at (= magy. -at, -et,) kepzéket helyesen újítja fel pl. a *gožt-os* 'értekezés' tkp. írás), *kur-et* 'kéres' nyelvújítási szavakban, de helytelenül alkalmazza névszói tónel, mint *kij-os* 'irodalom' és *kij-buret* 'költői irodalom'.

megkedvelte azt s föltehetőleg otthon is alkalmazta földjei közt. Így kerülhetett mint *tájszó* valamely szemfüles nyelvújító tudomására, ki alkalmasnak találta az orosz *пожалуйста* (= 'ien bitte, seien so gut') votják fordítására.

A szónak ily eredetére vall az is, hogy a jegyzék összeállítója a *keerem*-nél azt az észrevételt közli, hogy a *kuriško* szóból származik. Hogyan?! A votják *kur*- 'kérni' igetöből semmilyen képzéssel vagy ragozással nem válik *keerem*. Ez az észrevétel csak úgy érthető, hogy az illető tudja, hogy *keerem* a. m. *kuriško*, vagyis tud a két szó etimologiai összefüggéséről. Lehetséges, hogy ez a fölismerés az én fogolytanulmányaimmal van kapcsolatban; mert fogolysorsba jutott votják nyelvemstereim bizalmának elnyerése s a velük való foglalkozás magyarázata céljából gyakran beszéltem nekik a magyar nyelvvel való rokonságról s szemléltettem ezt a szóegyezések föltűnő példáival. Az olyan szóhasznalatok, mint votják *kur-ni* = magy. *kér-ni*, *ul-ni* = *él-ni*, *tod-ni* = *tud-ni*, *mjin ni* = *men ni* nagyon meglepték s érdekelték őket s természetes eszük csakhamar felfogta munkánk jelentőségét.

Munkácsi Bernát.

Füle gombja vagy füle gombája. A régi nyelvben csak az utóbbi fordul elő. Jelentése: 'auricula' Sziksz. Fabr., 'oricilla' PPBl. 'auriculae infimae pars MA. 'ohrläppchen' NySz., 'fülcimpa' MTsz., 'a külső fül egészen véve, porcogós és cimpás részeivel' CzF. A NySz. és a MTsz. a *gomb* szót látják ebben a kifejezésben, CzF. és Ballagi pedig a *gomba* szót, s ezt többen is megerősítik, maga Simonyi is (vö Nyr. 28:459, 29:226, 473, 32:223.)¹ De nem véletlen, hogy a NySz. szerkesztői (a G betűt Szarvas Gábor szerkesztette) a *gomb* címszó alá sorozták ezt az összetételt, hanem egyik oka az, hogy azt hitték, hogy a *gomb* szónak is van *gomba* változata, mert egy 1669-ből fennmaradt lajstromban szó van gyertyatartó és füstölő gombájáról, s ebben ők a *gomb* szót látták, noha ez is tkp. *gomba*.² A másik ok az lehet, hogy a szerkesztők bizonyára ismertek a népnyelvből a *füle gombja* kifejezést is, noha addig nem volt följegyezve, csak Kardos Albert erősítette meg (Nvr. 29:473). Most Móra Ferenc is igazolja a *füle gombja* hitelességét: A nehézség cifrázza ki a füled gombját! (M. Hirl. 1928. VIII. 26.) A nehézség cifrázná ki csörgemetéllővel a füle gombját a neve napján! (uo. IX. 2.) Kétségtelen, hogy a *füle gombája* az eredeti kifejezés, de mikor a benne rejlő kép elhomályosult, úgy érezték, mintha a személyrag kétszer lenne kitéve (vö. szarvája, bajcája, májája) s az elvont *fül-gomb*-hoz tették a személyragot.

Bak-arasz. A Fehér ló fia cismert népmese törpéje a nagyszakállú *Bakaraszt*. A *bak-arasz*, *bak-araszt* (Nagybánya, Székelyföld) 'a hüvelyk- és a mutató-ujjal mért arasz, kurta arasz' (MTsz., Lexicon Budense, Nyr. 17:319). Egyéb nevei: *sánta-arasz* (Háromszék m.) (MTsz. Lex. Bud. uo); *elő-arasz* (Székelyföld MTsz., MA.

¹ A régi nyelvben (még Gvadányinál is) csak *füle gombája* van (NySz), s egy Túrkevéről a 19. sz. elejéről való adatban szólni: *bal füle gombájánál be van hasítva* (Nyr. 39:163). Kassai Szókönyve a Hegyaljáról idezi: *fül gombája*, s a MTsz.-ban is *fülem gombája van*.

² Harsányi Pál, a Nemzeti Múzeum őre, a következő szíves felvilágosítást adta: „A gyertyatartónál *gomba* az a rész, amelyet fölül a gyertya tövéhez alkalmaznak, hogy a megolvadt anyag le ne csöpögjön az abroszra. Ez olyan kerek, gomba alakú, közepén lyukas talcácska, amit fémből s üvegből egyaránt készítenek s ma is használnak.“

PPI.), *elewaraz* 1494, *elew araz* 1553, *elő araz* 1587 OklSz., *első arasz* Calepinus. Nyilván az utóbbi kifejezés a legrégibb. A *bak-arasz* a német *Bockspanne* szószeszerinti fordítása.

B. KE ÖDÖN.

Fülencs. Egyetlen adatban idézi a MTsz. Szatmár megyéből, s jelentése: 'lencsealakú zöldség, mely az állóvizeken úszik'. Nyilván ugyanaz a növény, mely a természetrajzban *béka-lencse* (Lemna L.) néven szerepel. Ez az elnevezés is a népnyelvből való, s így nevezik a Balaton mellett, Baranya megyében, Szegeden s a Csallóközben. A régi nyelvben is előfordul Meliusnál, Comeniusnál és Mikolczinál, MA. 'lens palustris'-szal fordítja, s német neve 'wasserlinse, entengrün' (SimB.). A Révay-Lexikon szerint a „víz színén úszó növény, a legkisebb virágos növény”. A Pallas-Lexikon szerint: „sajátságos termetű, lencsealakú és nagyságú növény, mely az állóvizek, pocsolyák, elhagyott kutak stb. vizének felszínét zöld lepelként vonja be”... „Számos apró víziállat tartózkodik közte, a ruca pedig eszi (Entengrütze).” E leírás után érthető nemcsak a latinban, németben és magyarban előforduló *lencse* név, hanem a német 'entengrün', 'entengrütze' is. Biharmegyében már most ezt a növényt úgy is hívják: *fű-lencse* (MTsz.). A fű a CzF. szerint 'vadrécefaj, csörgőréce'. A régi nyelvben számos adat van rá, a népnyelv azonban már csak összetételben használja: *fű-réce* 'vadréce, csörgőkacsa' (Baranya m., Szatmár m.); *fű-mony* 'vadréce-tojás' (Baranya m.), *fűmonyáz* (uo.), *fűmonyaz* (Vas m.) 'vadrécetójást keres'; *fű-pete* 'vadrece-tojás' (Szatmár m.). A *fű-réce* egy adatban *fű-réce* (Dunántúl, Nyr. 5:181), ami arra mutat, hogy a *fű* szót nem értették, s népetimológiával, illetve előreható illeszkedéssel *fű* lett belőle, amint a *fű lencse* is előfordul *fű-lencse* változatban (Beregszász Nyr. 27:95, Nagyszalonta NyF. 69:21, vö. *gömböstű*: gombostű, *bestörő*, *běstörő*, *böstörő*, *böstörü*: bors-törő MTsz.). Eszerint az adat hiteles, s a MTsz. kérdőjele törlendő. A szó jelentésének elhomályosodását mutatja a Túrkevérről 1786-ból való *jégfűjókacsa* (Nyr. 44:125). A *fülencs* tehát a *fülencse*, *fű-lencse* eltorzult alakja. A *fülencse* azt jelenti eszerint: 'vadréce lencséje', 'vadrécének való lencse', s olyan összetétel, mint az említett *béka-lencse*, továbbá *lúd-mák* 'pipacs' (Mátra vid. MTsz.), *dísznő-káposzta* 'gyomféle' (Gyergyó NyF. 20:47); *bihal-faszujka* 'durvahüvelyű és nagy barnásszemű paszuly' uo.; *kulya-kapor* 'ebkapor, coula foetida' (Zemplén m.), *kulya-lej* (ua. uo. MTsz.), *eb-lej* 'esula' Beythe, 'lithymalius' PPBl., 'wolfsmilch' PPB; *béka-kalán* 'kagyló' (Somogy m. MTsz., Komárom saját föli.); *béka-só* 'silex, kiesel' NySz., 'fehér kavics' (Debrecen, Nógrád m., Csik m.); *béka-lőr* 'keskenylevelű gyékény (typha angustifolia)' (Hajduszoboszló MTsz.); *pap-sajt* 'vad mályva és gyümölcse' (Sopron m., Vas m., Komárom m., Nógrád m., Szolnok-Doboka m.; vö. *pap sajtja* ua. Tolna m., Székelyföld MTsz., 'malva pumilla' MA., 'käslein kraut, pappeln' PPB. NySz.); *pap-saláta* 'tavaszi mezei saláta' (Göcsej MTsz.) (számos más adat Nyr. 57:75, 1. jegyzet).¹

B. KE ÖDÖN.

¹ Néhány pótló adat az ott tárgyalt *köhényszem*-félékhez: *nagy cöllekn gyermek* 'vaskos, testes' (Szolnok-Doboka m.; *cöllekn* 'cölökn, kölönc, kolonc' MTsz.); *kalánszerű* 'akinek eláll a füle' (Balatonfelvidék NyF. 40:60); *kusza-jég* 'eles jég' (Szatmár m.); *kusza-dinnye* 'hosszú görög dinnye' (Szabolcs m.); *kusza-keszeg* 'garda' (Szamos, Maros mell., Bodrogeköz MTsz.); *cukor-assz ny* 'mindig nyájas, vidám, jószívű asszony' (Háromszék m. MTsz.); *viar-faszulyka* 'finom, sárga hüvelyű paszuly' (Gyergyó NyF. 20:47); *szifa-orru keszeg* 'abramis vimba (az orra alakjáról és kékes színéről); *szifa* 'szilva' Komárom MTsz.); *gomba-ember*, ostoba ember: fungus homo (PPBl. NySz.); *zápor-ember* 'hirtelen haragú e.

Laponyag. A *vörhenyő* szóról (Nyr. 54:124) kimutattam, hogy alapszava a *vér*, képzője pedig a *-h* deverbális igeképző *+* *-n* mozzanatos igeképző *+* melléknévi igenévképző összetétele. A *vörhenyeg(es)*-ben levő *-g* pedig azonos a *gönőgyőleg*, *rengeteg*, *sivatag* képzőjével. A *vörhenyeges*-nek van a népnyelvben *vörnyeges* változata is, melyben a *-h* képző már hiányzik. Ilyen még a *poronyó*, *poranyó*, *ponyoró*, *poronyó* ~ *porhanyó*, *pirnyagos* ~ *pirhonyagos* (MTsz., NySz.). Már csakis *-h* nélküli alakban fordul elő a *vizenyős* (NySz.), *vizenyeges* (MTsz.).¹ Nincs *-h*-s alakja a következő két szónak sem: *higányú* 'folyó, nyúlós, nyálkásan folyó' CzF., *higonya-étel* 'a tarhonya higabb neme' (Baranya m. MTsz.), *higonyuság* Calepinus, *higonyuság* MA.³, *higanyuság* MA.1, *higányúság* [!] PPBl. NySz. 'lentitia' (alapszava: *híg*, vö. *higgadt*), *laponya*.² — (1408 a kérdőjel itt törlendő! CzF. 'lapos térség, síkság' CzF. CzF., 'régí tónév Hódmezővásárhely környékén' (későbbi neve *laponyág* Föld és Ember 8:164); *laponvag* NySz. Okl.Sz. MTsz., *lapanyag* NySz. 'emelkedett hely, kisebb halom' (Mezőtúr, Hajdúszoboszló MTsz., 'vallis; tal' NySz.; *lapanyagos* 'lapos, mélyebben fekvő, lapályos' (Csallóköz MTsz., Karcag Győrffy Föld és Ember I. évf. 1. sz.; alapszava *lap*, vö. *lappad*, Móra Ferencnél: *telappadt* M. Hirl. 1928 IX. 30. 3. 1. 4. hasáb).

Pótlások. 1. *Ad vocem*: *Kényeres-pajlás*. Szót kérek Beke Ödönnek ehhez az érdekes kis cikkéhez. Először azért, hogy a magában is előforduló 'kényeres'-re Beke példái mellé odasorakoztassam a leghasználtabb példát, a híres kuruc bujdosó-ének kezdő sorát: „Mit búsulsz kényeres, mikor semmid sincsen?”

Aztán részint a Beke példáiból, részint ebből a kuruc versből azt a következtetést akarom vonni, hogy *kényeres* = *pajlás*, *pajlás* pedig = *kényeres*. Az egyik (*kényeres*) ugyanis az ételközösségből, a másik (*pajlás*) a lakásközösségből, jobban

(Kolozs m. MTsz.); *fa-lelkű* 'érzéketlen, mást megszánni nem tudó' (Székelyföld); *h.imal-esső* 'kis eső' Háromszék megye, Csikrákos) MTsz.; *fa-péncz*, *fa-batka*, *fa-garas*, *fa-poltura*, *fa-kova*, *fűzfa-pap* (Csúzy), *fa-jankó*, *fűzfajankó* (17. sz.), *fűzfa katona* (Csúzy), *fűzfa poeta* (Czegledi, GKatona), *fűzfa-deák* (Dugonics), *fűzfa vers* (Pázmány) (vö. RPrikkel Nyr. 44:101); *bikkfa-harisnya* 'dolgozó vászonnadrág' (Gyergyó NyF. 20:50); *lölgyfa-gatya* 'vastag paraszt gatya' (Érmellék Nyr. 29:334); *bagó-lehén* 'bagoly vagyis bagolyszemű, tehát szemfoltos, szemők téhen, szeme körül sötét folttal' (Halas MNy. 17:133); *daru*, *holló*, *sólyom*, *bogár*, *vas* (lő Sopron m. Nyr. 32:293); *rozsdá*, *zsömle*, *kőkény* (szarvasmarha) uo.: *róka*, *szárcsa* (lő: 'amelyiknek az orra végig fehér' Tolna m. uo.); *szárcsi* 'hóka, hókalábú, fehér bokájú' (lő Székelyföld MTsz. Marosvásárhely Nyr. 33:293); *kökényszőrű tehén* (Szeged uo.); *rigószőrű* (marha Szilágyság uo.); *szarka* lő 'szarkaszínű, fekete-fehér' (1663); *szarka barát* „mivel tarka az öltözete” (Kresznerics) (RPrikkel MNy. 11:177); *szarka pap* tréf. 'cisztercita' (Baja MTsz.); *vercse-paripa* 'fakószínű' (1667 RPrikkel i. h.); *vercse kanca* (1670 Okl.Sz. Pais MNy. 8:306); *vercse*, *vercse-szőrű* (lő) 'szőkés szegsárga' (Székelyföld MTsz.; vö. *Vérse színű* haragos mén volt alatta Faludi NySz.); *daruszőrű paripa* (népdalokban); *daru tehén* 'kékesfehér szőrű tehén' (Bakony-alja NyF. 34:64), *zsömle tehén* 'sárgás szőrű tehén' (uo. 69).

¹ Vö. még: *posadék* (Illyefalvi) 'morast; kot, pfütze' PPB. NySz., 'zöld nyálkás lé a kút mellett' (Háromszék m.), 'apró gyermek' (Kolosvár, Székelyföld), *posadik* 'rothadt gyümölcs' (Szolnok-Doboka m.) ~ *possadék* 'összesavanyodott, disznónak való étel' (Palócság), *poshadék* 'illuvies, lama' MA., 'morast, kot, pfütze, PPB., *possad*, *posvad* NySz.; *posadt* (Palócság) ~ *possadt*, *poshadt*; *posajt* (Sajó völgye) ~ *possajt* (Mátra vid.) 'savanyít' (Mtsz.), *megrotad* (JordK. DebrK. ÉrdyK.) ~ *rothad*, *rotvadás*, *etrotvaszt*, *rotvált*; *széled* ~ *elszéled*, *szélyed*, *elszélyed* NySz.

² A *higonya* és *laponya* melléknévi igenevek, mint *szüle*, *fürge*, *csapa*, *csusza* Okl.Sz.

mondva az alvasközösségből származik. Ehhez azonban az szükséges előbb, hogy vessük el a *pajtás*-nak eddigi kalandos magyarázatait, amelyek szerint a *pajtás* a *bajtárs*-ból ferdült volna el, vagy hogy első tagjában egy elavult *pajk* szó rejtőznék, másik tagja pedig a *társ*-nak könnyített kiejtése volna. Szerintem kár olyan messze kereskednünk; a *pajtás* éppen olyan egyszerűen lett a *pajlá*-ból, mint a *kamará*-ból a *kamarás*, amely számos vidéken és főképp a diákok nyelvén *eggyütt-lakót* és természetesen *eggyütt-lakó barátot* jelent, tehát ugyanazt, mint a francia-német *kamerad*.

De feltéve, hogy a *pajtás*-ra vonatkozó etimológiám helytelen, akkor is fentartom a *kényeres-pajtás*-ról szóló magyarázatomat, azt, hogy ez olyan összetett szó, vagy, mondjuk, olyan szópár, amely két szinoním tagból alakult, olyan, mint *bűbáj*, *hírnév*, *köszikla*, *ravasz róka* stb. Mellettem bizonyít a fentebb említett kuruc ének, amelynek már idéztem a kezdő sorát. Ezt a kezdő sort és vele együtt az egész első versszakot az egyik bujdosó legény mondja, amire aztán így felel a másik kuruc katona: Oh édes *pajtásom*, hogyne búsulkodnék!

Szóval a két kuruc közül az egyik: *kényeres*, a másik: *pajtás*, egyik a másiknak *kényeres-pajtása*.

2. *Nem ,tamáskodik', hanem ,támaszkodik'*. Kertész Manó, ez a régi magyar nyelvben olyan jártas és különben is éles szemű nyelvész szembeötlő tévedésbe esett a Nyr. legutóbbi számában (57:82), mikor Sopronnak XVI. sz. magyarnyelvű leveleiről szólva, meglepőnek tartja, hogy *tamáskodik* szavunk már a XVI. században is használatos. Valóban meglepő volna, ha úgy állna a dolog. Azonban olvassa le Kertész azt a levélrészlet még egyszer és be fogja látni, hogy a levélírónak eszében sem volt a *tamáskodik*, annál inkább a *támaszkodik* ige. Ez kitűnik a mondat szerkesztéséből és értelméből egyaránt. „Ahol pediglen az orszagh teorueniehez tamaskodnak hog három eztendeig keollene zabadsagokban lenny, az ide nem quadral“. Nyilvánvaló, hogy a szóbanlevő emberek az ország törvényeihez támaszkodnak, az ország törvényeire hivatkoznak, de a levélíró ezt a törvényrevaló hivatkozást, ezt a törvényhez való *támaszkodást* nem ismeri el. Egyébként is az ember nem valamihez, hanem valamiben szokott *tamáskodni*.

3. *Donda és dundi*. Fokos Dávidnak igaza lehet, mikor a *donda* tájszót (am. idomtalan, otromba) a horvát *dunda*-ból származtatja, amely vastag fehérnépet jelent, és amikor elfogadja Mariánovicsnak a *dunda-dundi*-féle egyeztetését. Igaza lehet, mert nem kisebb ember tanuskodik mellette, mint Arany János. A Nagyidai cigányok-ban ugyanis így nevezi a költő Diridongónak az életépárját, azt a barna fehérnépet, aki huszonegy rajkót szült az ő urának és aki, mikor Csóri vajda táncra szólítja:

„Átengedi magát s minden ő nehezét;
Könnyen lebeg ő, mint vontatott petrence,
Akarám mondani, a boglyakemence.“

KARDOS ALBERT.

Pótlások. 1. *Donda* (Nyr. 57:96), magy. *donda*, 'otromba' *débédonda*, nagytestű', szlov. *donda*, kövér, vastag fehérnép, vö. az elemirombúságú (hangutánzó) román *dond*-képzéseket Mayer-Lübknél (Rom. Et. Wb.); pl. fr. (*grosse*)*dondon*, 'dickes Weib', *bedondaine*, Bauch, Wanst (= *bedon*, Wanst' + *dond*.) stb.

2. *Külön kényeres* (Nyr. 57:89) vö. ném. *Eigenbröller*, ma már csak ebben az értelemben: Sonderling.

Marburg.

SPITZER LEÓ.

A kiadóhivatal értesítései.

A Nyelvőr előfizetési ára az 1929. évre 5 pengő.

Félévi előfizetést nem fogadunk el.

Az idei évfolyam terjedelme kisebb lett a múlt évinél. A hiányzó ívet a jövő évfolyamban fogjuk pótolni.

Az 1920—1928. évfolyamok ára, amíg a készlet tart, egyenként 5 pengő.

A régebbi évfolyamok közül csak néhány kötet kapható. Régebbi évfolyamok hiányzó számait, ha megvannak, csakis a füzetek ára és a portóköltség megtérítése ellenében küldhetjük. Egy-egy szám ára 1 pengő.

Külföldi előfizetők számára az előfizetési díj 5 német márka.

A legközelebbi szám 1929 február havában jelenik meg.

A Nyelvészeti Füzetek közül még néhány füzet kapható.

A MAGYAR NYELVÖR

**szerkesztősége és kiadóhivatala,
Bpest, IV., Ferenc József rakpart 27**

Telefón: Aut. 832—19.

Postatakarékpénztári számla: Dr. Balassa József 2560.

Nyelvőrkalauz II.

**Tartalomjegyzék, szó- és tárgymutató a Magyar Nyelvőr
26—50. évfolyamaihoz.**

Megjelent a **Nyelvőrkalauz II.** kötete, ez a nélkülözhetetlen segéd-
könyv mindenki számára, aki magyar nyelvtudománnyal foglalkozik.

**A Nyelvőrkalauz bolti ára 15.— pengő. A Nyelvőr előfizetői és
iskolák, ha közvetlenül a kiadóhivatalhoz előre beküldik a díjat, 10.— pengőért
kapják.**

Külföldi megrendelők számára a **Nyelvőrkalauz** ára a kiadóhivatal útján
10.— német márka. Bolti ára külföldön 15.— német márka.

A MAGYAR NYELVÖR

szerkesztősége és kiadóhivatala

STEMMER ÖDÖN

**tudományos és művészeti
antikvárium, könyvkereskedés**

Budapest, V., Gr. Tisza István ucca 9.

Tel. Aut. 800—75.

Most jelent meg!

8. sz. Könyvjegyzék:

ETHNOGRAPHIA. FOLKLORISTICA.

LINGUISTICA.

